

фиксаторам, леченным эмпирической антибактериальной терапией. Единственным разным фактором в двух видах хирургии была переносимость средств синтеза, большая при интрамедуллярном введении стержня.

Обсуждение

Таким образом, хирургическое лечение диафизарных переломов бедренной кости должно быть зарезервировано для переломов со смещением и крайне нестабильных переломов. Выбор лечения с помощью ТЭГ безусловно, оправдан и имеет ограниченное эмоциональное воздействие по сравнению с внешней фиксацией и должен быть зарезервирован для пациентов меньшего возраста и веса, в то время как лечение с помощью внешних фиксаторов остается первым выбором у пациентов с политравмой и при открытых травмах. переломах, а также при неудаче других попыток гемосинтеза. В отличие от других скелетных областей, существует более точная классификация пределов переносимости деформации бедренной кости и довольно четкое подразделение вида лечения в зависимости от возраста ребенка. . Очень важно соблюдать пределы углов во всех областях.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Крэнни А., Уэллс Г., Уиллан А. (2002) Метаанализ методов лечения остеопороза в постменопаузе. Метаанализ применения алендроната для лечения женщин в постменопаузе. Эндокринолог 23:508–516
- 2.Папапулос С.Е., Квандт С.А., Либерман УА, Хохберг МС, Thompson DE (2005) Метаанализ эффективности алендроната для профилактики переломов бедра у женщин в постменопаузе. Остеопороз Int 16:468-474
- 3.Крэнни А., Тагвелл П., Адачи Дж. (2002) Метаанализ методов лечения остеопороза в постменопаузе. Метаанализ применения ризедроната для лечения женщин в постменопаузе. Эндокринолог 23:517–523
- 4.Макклунг Мистер, Гейзенс П., Миллер П.Д., Зиппель Х., Бенсен В.Г., Ру С, Адами С, Фогельман И, Даймонд Т, Истелл Р, Менье П.Дж., Реджинстер Дж.Ю. (2001) Влияние ризедроната на риск переломов бедра у пожилых женщин. N Английский J Med 344:333-340
- 5.Уоттс Н.Б., Диаб Д.Л. (2010) Длительное применение бисфосфонатов при остеопорозе. J Clin Эндокринолог Метаб 95: 1555-1565.

KREATIVLIKNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK ASOSLARI

Mamatmurod Xushboqov

Termiz Davlat Pedagogika instituti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Texnologik ta'lim) yo'nalishi 2-kurs
21-21 guruh magistranti.

Annotatsiya: Biz yashayotgan olam kundan -kunga tanib bolmas darajada o'zgaryabti, rivojlanib borayapti. Har bir sohada kun talabiga mos holda ish yuritish talab etilmoqda. Shu jumladan o'sib kelayotgan avlod bilan ishlaydigan o'qituvchilarga ham ko'plab talablar va masulyat yuklanmoqda. O'qituvchi zamonaviy o'quvchilar nima bilan yashayotganini tushinishi hamda ularga mos holda bo'lishi darkor.

Kalit so'zlar: kreativlik, ijodiy, stimuly, intellektual, ravonlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik, yaratuvchanlik, yondashuv, metodlar, kreativ fikirlash

KIRISH

Hozirgi paytda jamiyatning maktab oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarga to'g'ri yondashgan holda ularni amalda bajarish o'qituvchining vazifasidir. Pedagogik faoliyat inson mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Hozirgi jamiyatimizda o'qituvchi eng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarini egallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoiy bo'lishi lozim chunki, u kechiktirib bo'lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma'naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi. Hozirgi zamon standartlarini amalga tadbiiq etish o'qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab etadi. O'qituvchining kreativligi o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma'lum narsalarni o'zgartira olishi va ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Kreativlik tushunchasi (lot., ing. "create"-yaratish, "creative"yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilinganda ijod ma'nosini anglatadi.

Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o'ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkun. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug'atlariga asosan o'qituvchining kreativligi deb uning fikirlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkun. Kreativlik insonda mavjud ma'lumotlarni qayta ishlab chiqarish va ularni cheksiz yangi modelini yaratishga javob beradi.

"Kreativlik otasi" nomi bilan mashhur Pol Torrans to'rtta kreativlik konikmasini aniqlagan. Uning olib borgan tadqiqotlari shundan dalolat beradiki, mazkur kreativ ko'nikmalarni shakllantirish va ularni baholash mumkun:

1. Ravonlik. Ko'plab g'oyalarni o'ylab topish ko'nikmasi ko'p degan so'zga asoslanadi.
2. Moslashuvchanlik. Turli g'oyalarni o'ylab topish ko'nikmasi o'zgartirish degan so'zga asoslanadi.
3. O'ziga xoslik. Boshqalarga o'xshamagan, ajralib turuvchi g'oyani o'ylab topish ko'nikmasi noyob degan so'zga asoslanadi.

4. Yaratuvchanlik. G'oyalarni kengaytirish ko'nikmasi qo'shish degan so'zga asoslanadi.

Kreativlik darslarida pedagoglardan ajoyib g'oyalarni o'ylab topish (o'ziga xoslik); ularni kengaytirish (ishlab chiqish); yoki boshqa g'oyalar bilan solishtirish va ulardagi bog'liqlikni topish (moslashuvchanlik) talab etilganda, mazkur ko'nikmalar bir-biri bilan kesishadi.

Patti Drepeau tomonidan ham shaxsda kreativlik sifatlari ni muvaffaqiyatli rivojlantirishning to'rtta yo'li ko'rsatilgan:

- Kreativ fikirlash ko'nikmasini shakllantirish;
- Amaliy kreativ harakat ko'nikmalarini rivojlantirish
- Kreativ faoliyat jarayonlarni tashkil etish;
- Kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish.

Xorijiy pedagoglar, xususan, Patti Drapeauning fikricha, bir shaxsning ayniqsa o'qituvchining kreativligi boshqalarni ijodiy jarayonini tashkil etishga ruhlantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Kreativlik yuqumli xususiyatga egadir; kreativ bo'lish uchun kishi ko'proq kreativ insonlar bilan muloqot qilishi va hamisha izlanishda bo'lishi lozim. Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkun bo'lganiday, kreativ fikirlash qobilyati yoki ko'nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu bo'lajak pedagoglarga ham taalluqli bo'lib, kreativlik ustida ishlash bo'lajak pedagoglarga noodatiy tarzda fikirlashga yordam beradi. Biroq, bo'lajak pedagoglarni ruhlantirish va kreativ bo'lishga undash o'qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bo'liq. Kreativlik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi. Bu auditoriyadagi muhit, bo'lajak pedagoglarda fikirlash tarzining shakllanishi, o'qituvchining yondashuv va strategiyalari elementlarini o'z ichiga oladi".

Bo'lajak pedagoglarda kreativlikni shakllantirish

Bo'lajak pedagoglarni... - qiziqarli; - murakkab vazifalar; - aniq maqsad va vaqt bilan ta'minlash

Bo'lajak pedagoglarga... - kreativlik muvozanatsizlik xissini yuzaga keltirishini anglatish; - bezovtalik va qo'rquv hissidan xalos bo'lishga yordam berish; - kreativ fikirlash ko'nikmalarini boshqa ko'nikmalar bilan rivojlantirishga yordam berish; - "qutqarib" qolish emas, balki yo'l yo'riq ko'rsatish

Bo'lajak pedagoglarni... - suhbatlar orqali rag'batlantirish; - konstruktiv sharhlar bilan ta'minlash; - yangi ko'rsatmalar bilan tanishtirib borish

Bo'lajak pedagoglar... - o'zlarida kreativlikning boshqa turlarini ham rivojlantira olishlari; - guruhda ishlay olishlari; - hissiy jihatdan erkin va ijobiy fikirlarga ega bo'lishlari uchun poydevor bo'ladigan muhitni yaratish

Haligacha ta'lim tizimida ko'plab yondashuv va metodlar ijodiy fikirlash emas, talqin va tahlilga, ya'ni berilgan ma'lumotni tushunib, to'g'ri yetkazishga, nari borsa, bir necha axborotni umumiyashtirib, xulosa chiqara olishga yo'naltirilgan.

Salmoqli amaliy ishlar olib borilayotganiga qaramay, ko'pchilik o'qituvchilar hali hanuz shaxs o'zlarida hamda bo'lajak pedagoglarda kreativlik sifatlarini qanday qilib samarali shakllantirish tajribasini o'zlashtira olmayaptilar.

Balki darslarni avvaldan o'ylab, rejalashtirib o'tilishi bo'lajak pedagoglar uchun qiziq bo'lmayotgandir, balki ta'lim mazmunining muayyan qolipga solinganligi bo'lajak pedagoglar uchun hech qanday stimuly bermayotgandir, rag'bat bildirmayotgandir

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratish zarur.

XULOSA

O'quv mashg'ulotlarining avvaldan rejalashtirilishidan voz kechish, bo'lajak pedagoglarda tanqidiy, kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish, ularni ijodiy fikirlash, yangi g'oyalarni o'ylab topishga majbur qilish ta'lim olishga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, ularni yutuqlarga erishishga rag'batlantirishda asosiy omil bo'ladi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etish, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTI:

1. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish" /Monografiya. - T.: Fan, 2004.
2. Muslimov N.A. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompotentligini shakllantirish texnologiyasi" /Monografiya. -T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2013.
3. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot". -T.: "Fan", 2005.
5. Sayidahmedov N. "Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya". - T.: 2003.

MARG'INONIYNING "AL-HIDOYA" ASARI YOZILISH USLUBI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Muhammadiyah Gulnoza

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti

Islom huquqshunosligi rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan faqihlar ko'pchilikni tashkil qilgan. Movarounnahrlik faqihlar islom huquqi sohasida ijod qilib, ko'plab kitoblarni yozib qoldirganlar. Burhoniddin Marg'inoniy esa fiqh ilmi rivojiga katta hissa qo'shgan. "Hidoya"ning o'ziga xos xususiyati va yozilish uslubiga ahamiyat beradigan bo'lsak, asarda 4 mazhab tahlili keltirilgan. Shuning uchun ham bu asar boshqa fiqhiy asarlardan to'rt mazhabning dalillarini keltirgani uchun ham xalq orasida mashhur bo'ldi. Ma'lumki, olimlar "Hidoya"ga o'xshash ko'plab asarlar yozganlar lekin ular faqat hanafiy mazhabi bo'yicha yozilgan. Alloma asarining mashhur bo'lishiga ham ayni shu xususiyati sabab bo'lgan. "Hidoya"da o'ziga xos bo'lgan qisqa, aniq misollar yordamida huquq sohalari bayon etiladi. Asarning yozilish uslubi haqida gapiradigan bo'lsak, uning nihoyatda qisqa, turli masalalarning mohiyatini misollarda boshqa mazhablar bilan qiyoslash orqali tushuntirilishi o'ziga xosligini belgilaydi. Shuningdek, asarning yozish uslubi "Sahli mumtani" (oson, sodda, lekin uningdek qilib yozish mumkin emas).⁴⁶ "al-Hidoya" Sharqiy Hindiston shirkati tasarrufidagi Bengaliya viloyati mahkamalari uchun 1776-yil G'ulom Yahyoxon tomonidan fors tiliga tarjima qilinadi. Ushbu tarjima 1807-yil Kalkutta shahrida chop etilgan. Taajjubli joyi shundaki, asar birinchi marta arab yoki fors tilida emas, balki Charls Xamelton tarjimasi asosida ingliz tilida 1791-yil Londonda nashr etilgan. Ushbu 4 jildlik tarjima juda qimmat va noyob bo'lgani uchun 1870-yil S.G.Gariyning nazorati ostida yangi bir jildlik holda chop etilgan. Oxirgi marta inglizcha tarjimasi 1982-yil Lohurda bosmadan chiqqan N.I.Grodekov "al-Hidoya"ni inglizcha tarjimasidan rus tiliga o'g'irgan va u 1893-yil Toshkentda nashrdan chiqqan. Olmoniyalik olim Ekart Shiyvak to'plagan ma'lumotlarga ko'ra, "al-Hidoya"ning mashhur nashrlari quyidagilardan iborat: arabcha asl matni 1818-yil Kalkuttada, so'ngra Bombay, Laknav, Kavnpur, Dehlida chop etilgan. XIX asrda Qohirada, shu asrning oxirida (1888-y.) Qozon shahrida bosilgan. Uning birinchi tanqidiy matni 1908-yil Qohira shahrida nashr etilgan va eng yangi tanqidiy matni ham 1980-yili Qohirada nashrdan chiqarilgan. Hidoyaning ruscha tarjimasi nusxalari kamayib, yo'qolish darajasiga yetgan edi. Shu sababli 1994-yili professor Akmal Saidov tomonidan «O'zbekiston» nashriyotida uning birinchi jildi katta adadda nashr qilinishi muhim va xayrli ish bo'ldi. Asarning boshqa jildlarini nashr etish ham nazarda tutilgan.⁴⁷

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi qoshidagi "Manbalar xazinasini" bo'limi "Qo'lyozmalar fondi"da ulug' alloma — Burhoniddin al-Marg'inoniyning "Kitob al-Hidoya" asari dunyodagi eng qadimiy (XIII asrga oid) nusxalaridan biri saqlanmoqda.

⁴⁶ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-24 b.

⁴⁷ <https://moturidiy.uz/oz/news/1390>

Abdulloh Mallabayev bergan ma'lumotlarga ko'ra, mazkur qo'lyozma nusxa 2003-yil avgust oyida O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi (avvalgi Toshken islom universiteti) ga tuhfa qilingan. Qo'lyozma muqovasining o'lchami 17.5x27.5, varaq o'lchami: 17x27, matn o'lchami esa 12x17 ni tashkil qiladi. Qo'lyozma varaqlarining umumiy soni 457 v. (1a-914b), satrlar adadi esa 25 qatordan iborat. Varaqlari ipakdan ishlangani diqqatga sazovordir. Qo'lyozmaning asl holatini saqlab qolish maqsadida Akademiya tomonidan qayta ta'mir qilingan. Asarning 2b-varag'ida to'rtburchak shaklidagi jadvalga "مذهب علمي الفقه في الهداية كتاب" so'zlari, doira shaklidagi jadvalga esa "الله قدس النعمان حذيفة ابي الاعظم الامام" "الله والحمد وسلم و صحبه وآله محمد الله و صلي و مواه منقلبه الجنة وجعل ضريحه لله" (Bu fiqhda Imomi A'zam Abu Hanifa No'mon (Alloh u zotning ruhini poklasin, qabrini nurga to'ldirsin va borar joyi hamda yotgan maskanini jannat aylasin) mazhabiga muvofiq bo'lgan "al-Hidoya" kitobi. Muhammad (s.a.v.), U zotning oilasi va sahobalariga salovotlar bo'lsin! Hamd yolg'iz Allohgagina xosdir) jumlasini bitilgan. Qo'lyozmaning aksariyat sahifalari hoshiyalarida turli kotiblar tomonidan yozilgan sharhlar, ayrim so'zlarga berilgan tushuntirishlar, to'ldirishlar mavjud. Ayrim sahifalarda matn orasiga ham izohlar bitilgan. Qo'lyozmadagi kitob, fasl nomlari, "ولنا", "ولهما" so'zlari qizil siyoh bilan ajratib ko'rsatilgan. Matn va sharh qora siyohda yozilgan. Matn ustiga qizil siyoh tortilgan. Asar "Kitob ut-tahorat" bobi bilan boshlanadi va "Kitob ul-xunsa" bobi bilan yakun topgan. Nusxaning dastlabki sahifasiga "رهان الإسلام لشيخ الحنفية فروع في الهداية كتاب" (Shayxulislom, millat, haq va din burhoni (jujati Imom Marg'iloniy)ning hanafiy mazhabi furu al-fiqhiga bag'ishlangan "al-Hidoya" kitobi) mazmunidagi yozuv bitilgan. Keyingi sahifada esa muqaddima mavjud. Taniqli olim Abdulhakim Shar'iy Juzjoniyning ta'kidlashicha, Afg'oniston va Hind yarim orolida "Kanz ud-daqiq" va "Muxtasar ul-Quduriy" kitoblaridan keyin, "Kitob al-Hidoya" asarini yetuk ustozdan o'qib tamomlamagan tolib haqiqiy fiqh olimi hisoblanmagan. Demak, bu ham ulug' mutafakkir bobomiz Imom al-Marg'ioniyning "Kitob al-Hidoya" asari muqaddas islom dinini o'rganishda nechog'lik noyob asar ekanidan dalolat beradi. Bundan tashqari, alloma Abulhasanot Muhammad Abdulhay Laknaviy va "Hidoya"ning ayrim sharhlovchilari ma'lumotiga ko'ra, quyidagi asarlar Burhoniddin Marg'ioniy qalamiga mansub bo'lib, tekshiruvchilar orqali ularning qo'lyozmalari borligi aniqlangan:

1. Nashrul-mazhab (Mazhab tarqatish bo'yicha kitob);
2. Kitobu tanosukil-xos, yoki fi-Manosikil-haj (Xaj ibodatiga oid kitob);
3. Kitob fil-faroiz (Meros masalalari haqida kitob);
4. At-tajnis val-mazid (ikkita huquqiy muammolar yechimiga bag'ishlab yozilgan kitob);
5. Muxtorot an-navozil;
6. Kitob majmu'un navozil;
7. "Mazidin fil – Furu'ul Hanafiya" (Hanafiy mazhabi bo'yicha fiqh tarmoqlariga qo'shimcha);

8. Muhammad ibn Hasan ash-Shayboniyning “Al-jome’ al-Kabir” nomli asarining sharhi;

9. “Kitob ul-muntaqiy”;

10. “Bidoyatul - Muftadiy” (Fiqh ilmiga kirish uchun boshlang’ich kitob);

11. “Kifoyatul - muntahiy” (Tugatuvchini qoniqtiruvchi kitob) – “Bidoyatul-Muftadiy”ga yozilgan 8 jildlik katta sharh;

12. “Al-Hidoya fi Furu’il-fiqh” (Huquq tarmoqlari bo’yicha yo’llanma) – Marg’ioniyning shox asari bo’lib, “Bidoyatul - Muftadiy”ga yozilgan to’rt jilddan iborat sharhdir.⁴⁸ ‘inoniy hukmlarining katta ijtimoiy va ma’naviy ahamiyati shunda ediki, u turli mulk shakllaridan olinadigan soliqlarning aniq shar’iy miqdorlarini belgilab, bu borada yuz berishi mumkin bo’lgan turli zo’ravonlik, beboshlik, adolatsizlikning yuz berishiga imkon bermaydi. Marg’ioniyning zakot va soliq haqidagi chiqargan hukmlari xalqimiz tarixining ma’lum davrlarida katta ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ahamiyatga ega bo’lgan. O’z ichki ijtimoiy-iqtisodiy siyosatida shariat ahkomlariga izchil rioya qilgan Amir Temur ham Marg’ioniy fikrlariga suyangan, hamda ularni o’z ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining asosiy masalalaridan biri hisoblagan. Amir Temur Markaziy Osiyo xalqlari davlatchilik tarixida soliq masalasida adolatli ish yuritgan yagona hukmdor bo’lmaganligi, bu masalada Bobur o’z bobokolonining davomchisi sifatida mamlakat boshqarganligi ham bizga ma’lum.

Amir Temur sulolasining davomchisi Bobur ham Marg’ioniyning noshar’iy soliq turlari haqidagi hukmlariga asoslangan, ulardan g’oyaviy ozuqa olgan holda o’rta asrlarda deyarli barcha musulmon mamlakatlarida olinadigan “tamg’a” solig’ini katta jasorat bilan o’z mamlakatida bekor qiladi. Faqih sifatida bu soliqni noshar’iy deb hisoblaydi, podshoh sifatida esa, mamlakat iqtisodiga zarar keltiradi, xalqni og’ir iqtisodiy nochorlikka olib keladi, deb hisoblab davlat nomidan oliy farmon chiqarib, ushbu soliqni bekor qiladi.

Burhoniddin al-Marg’ioniyning “Hidoya” asaridan bolalarga oid ayrim huquqiy masalalar bo’yicha lavhalar “Qaysi bir yosh bola o’n marta haj qilsa, shundan so’ng balog’atga yetsa, unga farz hajini ado etishi shart”. Haj ibodatdir. Ibodatning barchasi yosh bolalardan soqit qilingan. Taklifning mukammal bo’lishi sharti-aqlidir.

“Agar valiy yosh bola va yosh qizni bir-biriga nikohlab qo’ysa, qiz xoh bokira bo’lsin, xoh sayyiba bo’lsin, valiy asaba bo’lgan holatda nikoh joizdir”.

Imom Molik (rahimahulloh) valiy otadan boshqa kishi bo’lgan holatda biz bilan ixtilof qilsalar, imom Shofe’iy (rahimahulloh) esa ota va bobodan boshqa kishilar valiy bo’lgan holatda va qiz sayyib bo’lgan holatda biz bilan ixtilof qiladilar. Molikning so’zlarining ma’nosi shuki: hur ayolga hojat yuzasidan valiylik qilinadi, yosh qizni yoki yosh bolani shaxvoniy hirs bo’lmagani uchun bu o’rinda valiyga hojat yo’q. Otaning valiyligi dalil bilan sobit bo’lgan, qiyosda esa, bunday emas. Bobo ota ma’nosida emas, shuning uchun uni ota

⁴⁸ Qoriev O. “Al-Marg’ioniy- mashhur fiqhshunos” Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti Toshkent-2000

o'rniga qo'yib bo'lmaydi. Biz aytamizki: "Yo'q, u qiyosga muvofiqdir, chunki nikoh qizning foydalarini garovlaydi, foyda esa, odat bo'yicha kelin kuyovning oralarida kufu' bo'lishiga bog'liq. Lekin hamma vaqt ham kufu'ga erishib bo'lmaydi. Shunday ekan, kufu'ni topish uchun yosh bolalarning nikohiga valiy bo'lishi lozim. Shofe'iy so'zlarining ma'nosi shuki, valiylik ota va bobodan boshqa kishilarga topshirilganda, qizning manfaatlariga yetarli darajada ahamiyat berilmaydi, sababi uning qizga nisbatan shafqati oz bo'ladi hamda qarindoshligi ota va boboga nisbatan uzoq bo'ladi. Shuning uchun bu kishi qizga nisbatan eng yaqin rutbada bo'lsa ham uning molidan tasarruf qilishga egalik qila olmas ekan, uning jonida ham tasarruf qila olmasligi aniqroqdir. Bizning fikrimiz: qarindosh-urug'chilik ota va bobolarda bo'lgani kabi qizning manfaatlarini ko'zlashga olib keluvchi omildir. Undagi yetishmovchiliklarni esa, majburlash huquqini yo'q qilish o'rnidagina ko'rsatdik. Moldagi tasarruf esa, bunday emas. Chunki u takrorlanib turadi, shuning uchun halal beradigan ishlarni idrok etishning imkoni yo'q. Valiylik faqatgina buyurish huquqiga ega bo'lgan holdagina foyda beradi, qusurlik bilan esa, majburlash huquqi sobit bo'lmaydi. Shofe'iyning ikkinchi masaladagi so'zlarining ma'nosi budir: sayyibalik qizning jinsiy aloqa haqida tushunchaga ega ekanining sababidir, chunki uning jinsiy aloqa bo'yicha tajribasi bor, shunday ekan, bizlar yengillik bo'lishi uchun hukmni sayyibalik nuqtai nazaridan oldik. Bizning bu masala bo'yicha fikrimiz ham huddi yuqorida zikr qilib o'tganimizning o'zginasidir, u ham bo'lsa, ehtiyojning borligi va shafqatning yetarliligidir. Shunday ekan, bu masalada hukm qizning yoshligi e'tiborga olingan holatda chiqariladi.

Yuqorida aytib o'tgan gaplarimizni Payg'ambar alayhissalomning ushbu hadisleri ham qo'llaydi. "Nikohga valiylik qilish huquqi asobalarga berilgandir". Hadisda hech qanday tafsilot keltirilmagan. Asobalarning nikohga valiylik qilish tartibi xuddi meros olish tartibidekdir. Bunda uzoq qarindosh yaqin qarindosh tufayli to'silib qoladi. (Quduriy) aytadi: "Yosh bola va yosh qizni otasi yoki bobosi uylantirsa yoki turmushga bersa" balog'at yoshiga yetganlaridan keyin, ularda ixtiyor huquqi qolmaydi. Chunki, ota va bobo to'la ongli va farzandlariga nisbatan mehr-shafqatli kishilardir, shunday ekan ularning bevosita ishtiroki bilan nikoh bog'lanaveradi". Shuningdek, balog'atga yetganlaridan keyin ham ularning roziligi bilan nikohga ishtirok etishsa, nikoh bog'lanaveradi. Agar yosh bola va yosh qizning otasi yoki bobosidan boshqa kishilar nikohlab qo'ysa, ular balog'atga yetganlaridan keyin har birining ixtiyori o'zida bo'ladi. Agar xohlasa, shu nikohda qolaveradi, xohlamasa nikohni bekor qiladi". Abu Hanifa va Muhammad (rahimahulloh) nazdlarida shunday. Abu Yusuf esa: "Ota va bobolarga e'tiboran qilingan holatda ularning ixtiyorlari o'zlarida bo'lmaydi", deydi. Abu Hanifa bilan Muhammadning fikricha, akaning qarindoshligi noqisdir. Noqisning shafqati qusurli bo'lishi aniq. Natijada nikohdan ko'zda tutilgan maqsadlarning amalga oshishiga xalal etadi. Maqsadlarning amalga oshishini ta'minlash esa, ixtiyor qilish orqaligina mumkindir. Ota va bobodan o'zga valiylik haqidagi berilgan javobning mutlaq ma'nosi ona bilan qozini ham o'z ichiga oladi. Mana shu rivoyat ishonchliroqdir. Sababi ularning birlarida fikr to'la bo'lmaydi, ikkinchilarida shafqat yetishmaydi. Shuning uchun yoshlarga ixtiyor beriladi. (Quduriy) aytadi: "(Kuyov-qallic

balog'atga yetganlaridan keyin) nikohni bekor qilishlari uchun qozining xukm chiqarishi shart qilinadi". "Agar ulardan (ya'ni, yosh kuyov-qalliqlardan) biri balog'at yoshiga yetishdan oldin o'lib qolsa, ikkinchisi unga merosxo'r bo'ladi".

Balog'atga yetgandan keyin ajralishdan oldin o'lsa ham, bir-biriga merosxo'r bo'ladi, chunki nikohning asli durustdir. Egalik ham nikoh bilan sobitdir. Nikoh ham, egalik ham o'lim tufayli nihoyasiga yetadi. Lekin fuzuliy valiyalar⁴⁹ ishtirok etgan nikohda er-xotindan birlari nikohga ijozat berishdan oldin o'lib qolsa, bunday bo'lmaydi.⁵⁰ Chunki, unday holatdagi nikohning hukmi mavqufdir,⁵¹ bunday nikoh o'lim bilan botil bo'ladi. Yuqoridagi masalada esa nikoh sobitdir. Shunday ekan, hukm shunga qarab chiqariladi.

(Quduriy) aytadi: "Qul, yosh bola va majnun kishi valiylikka o'tolmaydi". Chunki, ular o'zlariga valiy bo'la olmaganlari tufayli ham boshqalarga valiy bo'la olmasliklari aniqroqdir. Nikohdagi valiylik aslida er-xotinning foydalarini nazorat etish uchun joriy qilinadi. Bu yerda sanalgan kishilarga valiylik huquqini topshirish esa, nazorat qilinmagan bilan babbarobardir.

"Emish muddati Abu Hanifa (rahimahulloh) nazdlarida, o'ttiz oydir. Abu Yusuf va Muhammad esa, ikki yil deyishgan". Shofe'iyning gaplari ham shunday. Zufar (rahimahulloh) esa, uch yil deganlar. Chunki yil go'dakni bir holatdan boshqa holatga o'tishi (yil to'rt faslni o'z ichiga olgani) uchun yaxshi fursatdir. Ikki yilga qo'shimcha qilish lozim, buni quyida bayon qilamiz. Qo'shimcha esa, yilga qarab taqdir qilinadi. Abu Yusuf va Muhammadning dalillari ushbu oyat: "Go'dakning homilalik va sutdan ajralish vaqtining muddati o'ttiz oydir". Homilalik muddatining eng ozi olti oydir, demak, sutdan ajraladigan vaqtigacha ikki yil qoldi. Payg'ambar alayhissalom ham: "Ikki yildan keyin emish yo'q", deganlar. Abu Hanifaning dalillari ham yuqorida keltirilgan oyatdir.

Lekin uning talqini shundayki, Alloh taolo ikki narsani zikr etib, ularga bir muddatni keltiradi. Shunday ekan, bu muddat u narsalarning har biriga alohida-alohida to'liq taalluqli bo'lib, xuddi ikkita qarzga bitta vaqt belgilanganga o'xshaydi. Faqatgina, ikkisidan birida (ya'ni, homilada) muddatni noqis qiluvchi narsa bor⁵².

Ikkinchisida esa, muddat zoxirligicha qolaveradi. Shuningdek, bola sut bilan o'sishdan to'xtatishi uchun ovqati o'zgarishi shart. Bu esa bolaga boshqa ovqatni yeyishga odatlanishi uchun kerak bo'lgan muddatni qo'shimcha qilish bilan bo'ladi. Shunday ekan, bu muddat homilaning eng oz muddati bilan taqdir qilinadi. Chunki, bu muddat bolaning ovqatini o'zgartirishga kifoya etadi. Darhaqiqat, homilaning ovqati emizikli bolaning ovqatidan o'zgacha, xuddi shuningdek, sutdan ajragan bolaning ovqatidan ham o'zgacha. Yuqoridagi hadis emishga mustahiq bo'lgan muddatga tegishlidir. Binobarin, Qur'ondagi ikki yil deb qayd qilingan oyat ham mana shu muddatga taalluqli qilinadi.⁵³

⁴⁹ "Fuzuliy valiy" degani kelin yoki kuyovning qarindoshi bo'lmagan begona xolis kishidir.

⁵⁰ Ya'ni, biri ikkinchisiga merosxo'r bo'lmaydi.

⁵¹ Ya'ni, nikohni bog'lanishi er xotinning ijozati bilan bo'ladi. Er va xotinning vafot qilishi bilan nikoh nihoyasiga yetadi.

⁵² Noqis qiluvchi narsa Oyisha onamizning (r.a) ushbu hadislaridir: "Bola onasining qornida ikki yildan ortiq turmaydi".

⁵³ D.Karimova. O'zbekiston hududida bola huquqlari genezisi, evolyutsiyasi va uning istiqbollari. -Toshkent. 2017.

Xulosa qilib shuni ta`kidlash joizki, Movaraunnahr huquqiy maktabining yetakchi olimi Burhoniddin Marg`inoniyning siyosiy va huquqiy qarashlari dunyodagi ko'pgina olimlar tomonidan o'rganib kelinmoqda. U huquqiy sohadagi adolatlilik va qonuniylikning yorqin timsoli sifatida doimo o'rganiladi. Ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy, huquqiy me'rosni o'rganmasdan turib biror-bir masalaga yechim topish amrimahol. Chunki huquqiy asos jamiyatning boshqa barcha sohalari taraqqiyoti mezonidir. Zero tarixni bilmasdan turib kelajakni yaratib bo'lmaydi. Shuningdek, Burhoniddin Marg`inoniy fiqh bo'yicha asosiy asari «Bidoyat ul-mubtadi'» («Boshlovchilar uchun qo'llanma»)ni hanafiya nazariyotchisi, shariat asoschilaridan Abul Hasan al-Quduriy va Muhammad ash-Shayboniy asarlariga tayanib yozganini hamda undan amaliy jihatdan foydalanish qiyin bo'lganligi sababli alloma 8 jildli sharh — «Kifoyat ul-Muntahiy» («Yakunlovchilar uchun tugal ta'limot»)ni yozishga qaror qilganini va keyinchalik bu kitobi asosida «Kitob al-Hidoya» (qisqacha nomi «Hidoya» - «To'g'ri yo'l»)ni yaratganini bilib oldik. Bundan tashqari, Burhoniddin Marg`inoniy bu kitobda o'sha zamonlarda mo'min-musulmonlar duch keladigan dolzarb hayotiy masalalar, jumladan oilaviy va ijtimoiy munosabatlar, mulkchilik, savdo-sotiq, jinoyat va jazo, insonning burch va mas'uliyatlariga taalluqli juda ko'p murakkab muammolarni islomiy huquq nuqtai nazaridan hal etib bergan.

1.1. BURHONIDDIN MARG'INONIYNING "AL-HIDOYA" ASARI MUHIM FIQHIY MANBA

Muhammadiyah Gulnoza

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti

O'rta Osiyoda fiqh sohasini rivojlanishida Burhoniddin Marg'inoniyning o'rni beqiyos hisoblanadi. Buyuk faqih va imom 1123-yilda Rishtonda tavallud topgan. Dastlab otasi Abubukr ibn Abduljalildan, so'ng buyuk alloma Simom Bahouddin Ali ibn Muhammad Asbijobiydan tahsil olgan. Manbalarda aytilicha: "al-Marg'inoniy o'z oilasi tarbiyasida o'sib, eng mashhur va iqtidorli olimlardan dars olib, yuksak iste'dodi va izchil faoliyati tufayli Hanafiy mazhabi bo'yicha buyuk faqih va mujtahid darajasiga ko'tarilib, shayxul-islom laqabiga sazovor bo'ldi".⁵⁴ U al-Quduriy va Muhammad ash-Shayboniy asarlarini o'rganib, "Bidoyat ul-mubtadi'" ("Boshlovchilar uchun qo'llanma") asarini yozdi. Ammo bu asarni foydalaniuvchilar amaliy jihatdan qo'llashi juda qiyin edi. Shu sababli, u "Kifoyat ul-muntahiy" ("Yakunlovchilar uchun tugal ma'lumot") nomli asar yozdi. Keyinchalik bu kitob asosida "Kitob al-Hidoya" asarini yaratdi. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan. Ana shu obro'li mualliflar fikrlaridan kelib chiqib, muayyan masalada eng ma'qul yechimni tanlab olish yo'liga amal qilingan. Shu tariqa unda qonunning aynan ifodasigina emas, balki uning mukammal sharhi ham asoslab keltiriladi.⁵⁵ Uning fiqh ilmida mashhur bo'lishi, buyuk nazariyotchi va shariat asoschilaridan biri al-Quduriyning asarlarini mutolaa qilishi asosida amalga oshdi.⁵⁶ Abdulhay Naknaviy: "Uning nasabi Abu Bakr Siddiq roziyallohu anhuga borib taqaladi", deb ta'kidlagan. U allomani madh qilib, quyidagi iboralari bilan tanitadi: «Imom al-Marg'inoniy faqih, Qur'on hofizi, muhaddis, mufasssir, barcha ilmu fanni o'rganib o'zlashtirgan iqtidorli ustoz, o'tkir nazar bilan tekshiruvchi va diqqat bilan ish yurituvchi zohid, muttaqiy, mahorat va fazilatlar egasi, usuliy ilmu adabda misli ko'rilmagan adib va shoir, ilmul-xilof va mazhab sohalari bo'yicha yuksak salohiyatga ega bir zot edi».⁵⁷ Abu Farros al-G'assoniy "Hidoya" muallifining tarjimai holi haqida yozilgan "Favoidul bahiya"da shunday yozganlar: "Hidoya" sohibini Kamol Boshu, o'zining yorqin fikri bilan ba'zi rivoyatlardan ba'zisini afzal ekanini ajratishga qodir bo'lgan "Ashobi tarjih"da ular tabaqasidan deb zikr qilganlar. Ushbu so'zlari davomida Burhoniddin Marg'inoniy qozixon darajalaridan past bo'lmaganini ta'kidlab: "Dalillarni topish va masalalarni yechishda katta qobiliyat egasi bo'lmish bu kishi, mazhabdagi mujtahidlikka haqliroqdir", deya Burhoniddin Marg'inoniy mazhab

⁵⁴ Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy. Islom huquqshunosligi "Toshkent Islom universiteti" nashriyoti, 2002 yil, 182-196 betlar.

⁵⁵ <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/burhoniddin-marginoniy-hidoya-va-boshqa-asarlaridan-parchalar.html>

⁵⁶ Hoji Ismatulloh Abdulloh "Markaziy Osiyoda islom madaniyati". "Sharq" nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent 2005 y.

⁵⁷ "Hidoya" kitobi. 1- juz 1990 yil. Bayrut: Ilmiy kitoblar uyi, 3-bet.

mujtahidlaridan sanashlikni sog'lom aql egasining ishi deyдилar.⁵⁸ "Hidoya" to'rt juzdan iborat bo'lib: Birinchi juzga ibodat masalalari kiritilgan, bular: tahorat, namoz, ro'za, zakot va haj kitoblaridir. Ikkinchi juzga nikoh, emizish, taloq, qullarni ozod qilish, topib olingan bolaning nasabini aniqlash, topib olingan narsa, qochib ketgan qullar, bedarak yo'qolganlar, sherikchilik va vaqf mulki kabi masalalar kiritilgan. Uchinchi juzda esa oldi-sotdi, pul muammolari, kafolat, pulni birovga o'tkazish, qozilarning vazifalari, guvohlik, berilgan guvohlikdan qaytish, vakolat, da'vo, iqrор bo'lish, sulh, bir ishda pul bilan sherik bo'lish, pulni saqlashga berish, qarz berish, sovg'a, ijara, muayyan shart asosida cheklangan ozodlik berilgan qullar, voliylik (patronat), majbur qilish, homiylik, qisman ozod bo'lgan qullar va bosqinchilik xususidagi masalalar o'rin olgan.

To'rtinchi juzda esa shafolat, meros taqsimlash, dehqonchilik hamda bog'dorchilik xususida shartnoma, qurbonlikka so'yiladigan jonzod haqida, umuman qurbonlik qilish haqida, shariatga zid yomon narsalar haqida, tashlandiq yerlarni o'zlashtirish xususida, taqiqlangan ichimliklar haqida, ovchilik, garovga berish, jinoyatlar xususida, xun haqi to'lash, vasiyat kabi masalalar yoritilgan. "Hidoya"da shariat qoidalarining aynan o'zigina emas, balki ularning mukammal asos va dalillari ham asl ravishda berilgan. "Hidoya" so'zi arabchadan tarjima qilinganda, yo'llanma degan ma'noni bildiradi. Asarning to'liq nomi "Hidoya fi furu' al-fiqh" — "Fiqh sohalari bo'yicha yo'llanma") bo'lib, hanafiylikda muhim fiqhiy manba hisoblanadi. Bu asar 13 yil davomida yozilgan. Qo'llanmani yaratishda Qur'on oyatlariga, sahobalar va tobe'inlarning rivoyatlariga, hadislar, mazhab asoschilarining asarlariga tayanilgan. "al-Hidoya" asari 4 jild, 57 kitob, 165 bob, 152 fasldan tashkil topgan.⁵⁹ Burhoniddin Marg'inoniyning "al-Hidoya" asari yozilish uslubi bo'yicha boshqa fiqhiy asarlardan ajralib turadi. Unda huquqiy masalalarning yechimi mashhur faqihlarning fikrlarini bayon qilish va unga boshqa fiqh olimlarining e'tirozlarini bildirish bilan berilgan. Shundan kelib chiqqan holda, huquqiy muammoning eng ma'qul yechimini tanlab olish mumkin bo'lgan. Asarda faqatgina shariat qoidalari emas, balki ularning asos va dalillari ham keltirilgan. Asar bir necha asr davomida ko'p musulmon mamlakatlarida huquqshunoslik bo'yicha asosiy manba hisoblangan. 20-asrning 20-yillarigacha qozilar sudi bekor qilinib, sho'rolar sud tizimi joriy qilinguncha amalda bo'ldi. U bir qancha musulmon mamlakatlari oliy o'quv yurtlarida darslik sifatida o'qitiladi. Bu asar bir necha tillarga tarjima qilingan. Yurtimiz qadimdan ilm-fan taraqqiy etgan mintaqalardan biri bo'lgan. Bu o'lkada buyuk allomalar yetishib chiqib, jahon sivilizatsiyasiga munosib hissa qo'shganligini butun dunyo e'tirof etadi. Islom dini kirib kelganidan so'ng, diniy ta'limotlar qatorida fiqh ilmi ham rivoj topdi. Fiqh (arabcha — bilish, tushunish) - musulmon huquqshunosligi, shariat qonun qoidalarini ishlab chiqish bilan shug'ullanuvchi islom ta'limotining bir sohasi hisoblanadi. Fiqh so'zi dastlab Qur'oni Karim va hadislarda atama sifatida qo'llanilgan. Zayd ibn al-Hasanning "Majmu' al-fiqh", Molik ibn Anasning "al-

⁵⁸ Mahmud Sulaymon al-Kafaviy "Katoib al-`lom al-axir fi tabaqot al-fuqaho ma mashayix mazhab an-No'mon"
O'zbekiston Respublikasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar xazinasi, inv. Raqam 29.29.

⁵⁹ <https://n.ziyouz.com/books/tarixiy/Nodirbek%20Abdulohatov,%20Tolibjon%20G'oziyev.%20Bu>

Muvatto’”, Ibn Hanbalning “al-Musnad” kitoblari fiqhga oid dastlabki asarlar hisoblanadi.

X asrga kelib fiqh ilmi fan sifatida shakllandi. Aynan shu davrda, Movarounnahrda Burhoniddin Marg’inoniy, Abu Lays Samarqandiy, Abu Zayd Ubaydullo Dabusiy va boshqa buyuk fiqhshunos olimlar yetishib chiqqan. Fiqh ilmi islom huquqshunosligi sifatida ikki sohaga — shariat manbalarini ishlab chiqish (usul al-fiqh) va shariatni tayin sohalariga tatbiq etish (furu’ al-fiqh)dan iborat bo’lgan. O’rta asrlarda va yangi davrda fiqhga oid asarlar orasida fatvo to’plamlari ko’paydi. al-Quduriyning “Muxtasar”, Qozixonning (1196 y. vafot etgan) “Fatovo”, Burhoniddin Marg’inoniyning “Hidoya”, Ibn Bazzozning “Fatovo” asarlari bunga misol bo’ladi. Ular ichida “Hidoya” asari hanafiylik mazhabida katta shuhrat qozongan amaliy qo’llanmadir.⁶⁰ Alloma fiqhiy masalalarni yoritishda qiyosiy uslubdan foydalanadi, turli mazhablardagi nazariyalarni bir-biri bilan solishtiradi. Avval, Qur’on, so’ngra Sunnaga asoslanadi, undan keyin ijmo’ va qiyosga o’tadi. Qiyos muammoni hal etishda yordam bermasa, istehsonga (qiyosi hafiyya) o’tadi. Yechimi topilmagan ahvolda urfu odatga tayanib, xulosa chiqaradi. Marg’inoniy istehson va huquqiy istidloldan keng ko’lamda foydalanadi va o’z xulosalarini mantiqiy istidlol bilan mustahkamlaydi. Uning fikricha, aql va idrok ma’rifatning asosi bo’lsa ham, faqat aqlning o’zi bilan doimo ishonarli bilim hosil bo’lmaydi. Aql chegaralangan imkoniyatga ega bo’lganligi sababli uni shariat mezoni bilan o’lchash zarur bo’ladi. Aql har doim ham haqiqatga olib borishi mumkin emas. Shuning uchun u aqliy manba sifatida qiyosga katta e’tibor qaratadi. Ayniqsa, ko’p o’rinlarda istehsondan foydalanadi. Istehson va urfga tayanish huquqiy muammolarni hal etishda keng imkoniyat ochib beradi. U ibodatlardan tashqari insonlarning amaliy hayotiga tegishli bo’lgan huquqiy masalalarni, boshqa dalillar bilan birga, ushbu mezon bilan ham baholaydi. Mantiqiy tahlildan o’tkazadi. U istiqro(deduktsiya) va ilmiy tahlildan (analiz) keng foydalanadi. Har bir masalani turli mazhablar orasida qiyosiy uslubda o’rganib, xulosa chiqaradi va eng ma’qul deb topgan fikrini tahlil oxirida zikr etib, uni ustun qo’yadi. Shu sababli «Al-Hidoya» islom huquqining falsafiy tahlili deb atalsa o’rinli bo’ladi.⁶¹

Nigora Yusupova “Burhoniddin Marg’inoniyning “Hidoya” asari muhim fiqhiy manba sifatida” nomli maqolasida quyidagi ma’lumotlarni keltiradi: Bugungi O’zbekiston davlati va huquqining poydevori – milliy davlatchilik asoslari juda qadim va mustahkam bo’lib, ko’p asrlik tarixga ega. Mintaqamizning boy madaniyati asrlar davomida ajdodlarimizning ijodi bilan takomillashdi, boyidi va taraqqiyotning yuksak pog’onalariga ko’tarilib, butun bashariyat uchun bebaho meros bo’lib qoldi. O’zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov bu haqda quyidagi fikrni bildirgan edi: “O’tmishdagi allomalarning bebaho merosi qanchadan qancha avlodlarning ma’naviy-ruhiy ongini va turmush tarzini shakllantirgan edi va u hamon ta’sir ko’rsatmoqda”.⁶² Asrlar davomida turli mamlakatlarda yuzlab olimu ulamolar islom huquqshunosligi bilan mashg’ul bo’lib kelgan. Jumladan,

⁶⁰ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Fiqh>

⁶¹ A.Sh.Jo’zjoniy, N.J.Yusupova. Burhoniddin Marg’inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T., “Akademiya” nashriyoti, 2007. 18-b.

⁶² Karimov I.A. O’zbekiston: milliy istiqlol, iqtisodiyot, siyosat, mafkura.-T., O’zbekiston, 1996.- 40-41 b.

Movoraunnahrlik faqihlar o'z asarlari va huquqiy nazariyalari bilan islom huquqi sohasida ulkan ishlarni amalga oshirgan va fiqh ilmining har tomonlama rivoj topishiga ulkan hissa qo'shgan. Faqihlar mujtahidlardan so'ng nafaqat taxrij va tarjih zamoni, balki taqlid davrida ham islom huquqshunosligini takomillashtirish yo'lida faxrlanishga arzigulik ilmiy muvaffaqiyatlarga erishgan. Ular kalom va huquq sohasida yangi fan va maktablarga asos solish bilan birga, yangi huquqiy nazariyalarni ham yaratgan. XII asrda Movarounnahrda fiqh ilmi rivoji uchun ta'sirchan omillar yuzaga kela boshladi. Ulardan biri, A.Mo'minov fikricha, Qoraxoniylar davlati qaror topishi natijasida "Movarounnahrning Xuroson bilan aloqalari zaiflashib, oyoqqa turgan mahalliy maktablarning mustaqil rivojlanishiga asos yaratilganidir. Markaziy shaharlarda avtonom boshqaruv kuchayishi ulamolar ta'sir doirasining kengayishiga olib keldi. Bu bilan fiqh normalarini hayotga tatbiq etishga real sharoit yaratildi. Buxoro va Samarqand haqiqiy ilm markazlariga aylandi. Bu shaharlarda nasaflik, marvlik va farg'onalik faqihlar ham faoliyat ko'rsatardi".⁶³ Turk tadqiqotchilarining xulosasiga ko'ra, bu davrda 300ga yaqin faqih yashagan va 150dan ko'proq fiqhiy (huquqiy) asar, 20ta fatovo (fatvolar majmuasi) yozilgan, ularning asosiy qismi hanafiy mazhabiga tegishli bo'lgan. Bu davrda yaratilgan bebaho asarlardagi ma'lumotlarni hanafiy fiqhining an'anaviy qobig'iga kiritish 3 yo'l bilan amalga oshirilgan:

1) Muhammad ibn Hasan Shayboniyning "Zohirur rivoya" turkumidagi asarlariga sharhlar yozilgan;

2) fiqh ilmiga oid yangi kitoblar tuzilgan;

3) avvalgi davr va zamondosh faqihlarning fatvolari to'plamlarga yig'ilgan.

Bu ishlarni umumlashtiruvchi darslik sifatida Marg'inoniyning "Kitobul Hidoya fi sharhil Bidoya" asari paydo bo'ldi.⁶⁴ U ixchamligi, mukammalligi, hanafiy mazhabini boshqa sunniy mazhablar bilan qiyosiy o'rganib, har tomonlama yoritgani uchun o'ziga xos nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Burhoniddin Marg'inoniy hanafiy mazhabining sanoqsiz huquqiy masalalarini hal qilish yo'lini topishga muvaffaq bo'ldi. U mustaqil ijtihod qilish vakolatiga ega bo'lmasa ham o'z ilmiy-huquqiy asarlarini yaratishda qiyosdan (qiyosi jaliydan), ayniqsa qiyosning ikkinchi turi bo'lmish "qiyosi xafiy" yoki "istihson"dan keng foydalandi.⁶⁵ Shuning uchun ayrim olimlar Marg'inoniyning "Mujtahid fil mazhab", mazhabdagi mujtahid deb bilgan.⁶⁶ Marg'inoniyning fikricha, bilim uch manbadan hosil bo'ladi. Birinchisi – nass. U shar'iy hukm manbai bo'lmish Qur'on oyatlari va Payg'ambar (s.a.v.)ning hadisi shariflaridir. Ikkinchisi – aql va tafakkur, uchinchi – his-tuyg'u (sezgi) organlarida hosil bo'ladigan ma'lumotlar. Alloma "Hidoya"da fiqhiy masalalarni yoritishda qiyosiy uslubdan foydalanib, turli mazhabdagi nazariyalarni solishtirgan. Avval, Qur'on, so'ng sunnatga asoslangan, keyin ijmo va qiyosga o'tgan. Qiyos muammoni hal etishda yordam bermasa, istihson (qiyosi xafiy)ga o'tgan. Yechimi topilmagan holatda urf-odatga

⁶³ Mo'minov A. Movarounnahr ulamolari: hanafiylar // Sharqshunoslik. №9 /1999.-42 b.

⁶⁴ Mo'minov A. Movarounnahr ulamolari: hanafiylar // Sharqshunoslik. №9 /1999.-42 b.

⁶⁵ Toshqulov, J., Yusupova N., Bekmirzayev I., Sarsenboyev O., Masaidov S. Islom huquqshunosligi. O'quv qo'llanma. – T.; Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi, 2014.- 90 b.

⁶⁶ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-18 b.

tayanib, xulosa chiqargan. Qiyos, istihson va urfga tayanish huquqiy masalalarni hal etishda Marg'ioniyga katta imkoniyatlar ochib bergan. Alloma ibodatlardan tashqari insonning kundalik hayotiga tegishli huquqiy masalalarni boshqa dalillar bilan birga, o'ziga xos mezonlar orqali ham baholagan. Mantiqiy tahlildan o'tkazgan. Istiqro (deduksiya) va ilmiy tahlil (analiz)dan keng foydalangan. Har bir masalani turli mazhablar orasida qiyosiy uslubda o'rganib, xulosa chiqargan va eng ma'qul deb topgan fikrini tahlil oxirida zikr etib, shuni ustun qo'ygan. Shundan xulosa qilib "Hidoya" islom huquqining falsafiy tahlilidir, desak, to'g'ri bo'ladi.⁶⁷

"Hidoya" Marg'ioniyning shoh asaridir. Buni uning zamondoshlari ham e'tirof etgan. Xususan, Xaddod: "Hidoya ham Qur'on singari shariat bo'yicha o'zidan avval yozilgan kitoblarni e'tibordan qoldirdi",⁶⁸ degan. Asar 13 yil davomida yozilgan. Buning sababi: birinchidan, "Bidoyatul muftadiy"ga Imom Muhammad Shayboniyning "Jomius sag'ir" va Quduriyning "Muxtasar" asarlari asos qilib olingan. "Bidoyatul muftadiy"da minglab far'iy masalalar mavjud bo'lib, ular orasida insonning kundalik hayotiga bog'liq, o'z yechimini topmagan ko'plab muammolar ko'p edi. O'sha davrning o'zgaruvchan sharoitini sinchiklab o'rganish, birinchi darajali muammolarni ikkinchi darajalisidan ajratib olib, ularni yechish yo'llarini belgilab berish muallifdan katta diqqat-e'tibor, har tomonlama sinchkovlik va chuqur kuzatishlarni talab qilardi. Ikkinchidan, Burhoniddin Marg'ioniy fiqh ilmi bosib o'tgan olti davrning (Payg'ambar alayhissalom, sahobalar, tobeinlar, mujtahidlar, muxarrijlar va muqallidlar) beshinchi bosqichi bo'lmish muxarrijlar (avval o'tgan mujtahid va buyuk huquqshunos olimlar asarlariga murojaat qilish orqali mazhab doirasidagi yangi murakkab huquqiy muammolarni yechish yo'llarini topuvchilar) zamonida yashagani uchun ijthod qilish vakolatiga ega emas edi. Chunki IV hijriy asrning boshida (milodiy X asrda) hech kimda islom huquqi bo'yicha ijthod qilish vakolati yo'q, degan fikr bor edi. Huquqshunoslik bo'yicha barcha faoliyat buyuk olimlar belgilab bergan asosiy qonun-qoidalarni izohlash, tafsir etishdan iborat bo'lishi kerak, degan qarash mavjud edi.⁶⁹

Lekin Abdulhay Laknaviy "Favoidul bahiya" asarida hanafiy mazhabi olimlarini olti guruhga bo'lib, Burhoniddin Marg'ioniy va Quduriyini "as'hobut tarjih", ya'ni ba'zi rivoyatlarni ba'zilaridan tarjih berish (ustun qo'yish) salohiyatiga ega olimlar qatorida zikr etgan. Burhoniddin Marg'ioniyda turli mualliflar yozgan ko'plab fatovolar (huquqiy majmualar) bor edi. Ularda minglab masala, ayrim muammolar bo'yicha o'nlab mulohaza, hatto bir-biriga qarama-qarshi nazariyalar ham mavjud edi. Muallif biror huquqiy masalani yoritish uchun, birinchidan, shariatning asosiy manbalari, undan keyin Abu Hanifa, Imom Molik, Imom Shofi'iy, Imom Ahmad ibn Hanbalning asarlari, Shayboniyning "Zohirur rivoya" kitobi, Abu Yusufning "Kitobul xiroj", "Adabul qoziy", "Abu Hanifa va Ibn Abu Laylo o'rtasidagi ixtiloflar", "Avzoiy va Anas ibn Molikning ayrim huquqiy masalalar bo'yicha bildirgan fikrlariga yozilgan raddiya" kitoblari, Imom Zufar asarlari, shuningdek, islom

⁶⁷ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'ioniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-18 b.

⁶⁸ Muhammad Abdulhay. Hidoya muqaddimasi sifatida yozilgan risola. – Lakhnau: 1394 h.y.-3 b.

⁶⁹ Majid Xadduriy, Xerbert Lebisni. "Islomda huquq", Tehron – Nyu York, 1958.-105 b.

huquqiga oid son-sanoqsiz kitob va to'plamlarni o'qib chiqib, ularda bildirilgan fikr-mulohazalarni bir-biri bilan solishtirib, asosli xulosalar chiqarishi kerak edi.⁷⁰

Albatta, eng hayotiy va zarur rivoyatlarni tanlab olib, ularning to'g'riligini naqliy dalillar bilan isbotlab, aqliy dalillar bilan mustahkamlash, mumtoz asarlarning mazmuniga chuqur kirib borib, ularning huquqiy asoslarini belgilab olish katta mehnat va izchil izlanishni talab qilar edi. XII asrda islomiy ilmlarni har tomonlama rivojlantirib, mo'tabar asarlar qoldirgan allomalarimizning merosini o'rganish tadqiqotchilar oldida turgan muhim vazifadir. Chunki, Burhoniddin Marg'inoniy kabi ko'plab allomalarning merosi islom huquqshunosligi tarixida muhim manba hisoblanadi. Bu meros nafaqat Markaziy Osiyo, balki butun musulmon olami huquqshunosligida katta o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo zaminida yetishib chiqqan buyuk faqih ulamolari islom huquqshunosligi ilmini nafaqat yuksak darajada taraqqiy etishida o'z hissalarini qo'shganlar, balki ushbu fanni yangi bosqichga olib chiqqanlar. Burhoniddin Marg'inoniyning asarlarini o'rganishda quyidagi jihatlarga e'tibor berishimiz lozim: olimning asarlarida, xususan, "Hidoya"da bitilgan shariat ahkomlari avvalgi buyuk faqihlarning fikrlari va boshqalarning e'tiroz va qo'shilishlari bilan adolat mezoni ustida yoritilgan. Unda kishining dunyoqarashini, fikr mulohazasini o'tkiraydigan, masalaga adolat ko'zi bilan qarashga undaydigan yorqin dalil va hujjatlar oyat va hadislar misolida keltirilgan. Marg'inoniyning fiqhiy qarashi sunniylik aqidasi bilan bog'liq bo'lib, bugungi kunda turli xil ixtiloflarning oldini olishda muhim ahamiyatga egadir. Ahli ilmlar o'rtasidagi o'zaro hurmat (ularga itoat qilish), musulmonlar jamoasi bilan birga bo'lish kabi tamoyillarning ahamiyatini tasavvur qilish qiyin emas. Shuningdek, olim islom dinidagi sunniylarning to'rt asosiy mazhabi asoschilarining asarlarini o'rganish bilan birga o'zi ham fiqhga oid bir qator asarlar yaratgan. "Hidoya"da huquqiy masalalarning yechimi dastlab yirik fiqh olimlari fikrlarining bayoni va unga boshqa mualliflar e'tirozlari yoki qo'shilishlarini izhor etish yo'li bilan berilgan. Shu tariqa unda qonunning aynan ifodasigina emas, balki uning mukammal sharhi ham asoslab keltiriladi.

НОВЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ

⁷⁰ Yusupova N.J., Juzjoniy A.Sh. Burhoniddin Marg'inoniy: Hayoti va ilmiy merosi. – T.: Akademiya, 2007.-22 b.

Элатова Сурайё Тошпулатовна.

Кашкадарьинская область, Каршинский район, школа 19, учитель русского языка.

Аннотация: *В данной статье представлена информация о новых методах обучения русскому языку в современном образовании, методах обучения русскому языку, а также общедидактических принципах обучения.*

Ключевые слова: *Современное образование, русский язык, методика обучения, общие принципы диктанта, лингвистическая теория, принципы, экстралингвистический подход.*

Общие дидактические принципы обучения русскому языку в школе. Принципы, лежащие в основе преподавания любого предмета, являются основными теоретическими правилами, определяющими траекторию деятельности учителя. Эти правила применимы при обучении всем школьным предметам и могут быть охарактеризованы как общедидактические, а также способствовать и классифицировать качественную организацию усвоения одного из предметов. частные дидактические (общеметодические). В работе по овладению каждым лингвистическим разделом предполагается использование специальных дидактических принципов, о которых речь пойдет ниже Применительно к той или иной науке объясняются принципы первой группы. Да, научный принцип содержания в овладении лингвистической теорией предполагает достоверность, что сказанное точно соответствует тому, что действительно установлено в науке; сущность событий обоснованно раскрывается, исходя из этого принципа, исходя из особенностей отношений и связей. Принцип развивающего обучения направлен на формирование устойчивого интереса к науке, создающего у детей мотивацию к чтению и активной деятельности. Экстралингвистический подход к работе с учебным материалом создает дополнительные возможности для формирования нравственных, социальных, интернациональных, патриотических и трудовых качеств субъекта обучения и свидетельствует о важности принципа.единство образования и воспитания. Принцип связи теории с практикой имеет свои особенности и при изучении языкознания: теория языкознания служит основой для формирования навыков употребления языковых единиц в различных условиях общения. Реализация этого принципа находит яркое выражение в языковой ассимиляции: каждое теоретическое положение экстраполируется на речевую ситуацию. Уровень информированности при изучении лингвистической теории зависит от активности и заинтересованности учащихся. Принципы доступности, осознанности и активности обеспечивают понимание способов связи с пройденным материалом и согласуются с принципом преемственности: при таком подходе обеспечивается не только взаимообусловленность тем и разделов, но и взаимодействие между учащимися при

использовании также осуществляется связь ранее сформированных навыков познавательной деятельности. Важную роль играет квалифицированное и целенаправленное следование принципу Использование наглядных пособий: внимательное рассмотрение содержания каждого его компонента и способов применения в разных формах уроков Следует иметь в виду, что учитель должен знать индивидуальные особенности учащихся, умение внимательно наблюдать за процессом обучения, умение применять разные подходы и задания различной сложности с учетом психологических особенностей памяти, внимания, работоспособности. индивидуализация обучения связана с принципом, реализация которого призвана положительно сказаться на качестве усвоения материала. Только на основе дифференциации образования можно использовать принцип, который определяется как возрастными особенностями аудитории, так и уровнем ее развития.[1]

Персональные дидактические принципы дают представление об общих правилах, определяющих подходы к обучению тому или иному предмету. Таким образом, приоритетными правилами в обучении русскому языку будут:

- экстралингвистический (сопоставление языковых единиц и реалий жизни);
- функциональные (указывающие на место и функцию языкового явления в речи);
- структурно-семантический (рассмотрение языковых явлений как по структуре, так и по смыслу);
- межуровневые и межуровневые отношения;
- нормативно-стилистический подход к использованию языковых единиц;
- ссылка на исторические комментарии.

Классификационные признаки методов обучения. Метод – это совокупность методов и форм, направленных на достижение определенной цели обучения. Метод включает показатель способа и характера организации познавательной деятельности учащихся. Существуют разные подходы к описанию соотношения понятий в дидактике. Было бы правомерно определить метод как способ передачи и усвоения учителем и учеником знаний, приобретения навыков и компетенций для применения этих знаний. В качестве отличительного признака при выборе активно-рациональных методов рекомендуется использовать показатель уровня активности учащихся, а также характер их учебно-познавательной деятельности. Также учитываются следующие отличительные признаки:

- Источники знаний (устные, наглядные, практические);
- методы логики (аналитико-синтетический, индуктивный, дедуктивный);
- характер обучения (разъяснительный, иллюстративный, проблемный);
- уровень познавательной самостоятельности учащихся (репродуктивная, продуктивная, эвристическая);

- уровень сложности предлагаемого материала (эвристический, исследовательский, алгоритмический, основной упор делается на программирование);

- дидактические цели и функции (методы стимулирования, организации и контроля);

- род деятельности учителя (способы оформления и организации самостоятельной учебной деятельности) и др.

Такие разные подходы предполагают, что одно и то же когнитивное поведение, рассматриваемое с разных точек зрения, может характеризоваться несколькими параметрами. Если говорить об уровне востребованности, то каждый из них будет эффективен в процессе выполнения определенных дидактических функций, при определенных условиях организации учебного процесса. Известный дидактик 60-70-х годов И.Я. Лернер и М. Н. Скаткин выделили пять основных методов: объяснительно-иллюстративный, репродуктивный, метод постановки задачи, частичный поиск и исследование. В частных методах данная классификация соответствующим образом корректируется. Таким образом, по мнению Н. З. Бакеевой, из трех проблемных методов поиска и З. П. Даунене, два - постановка задачи и исследование - не нашли существенного применения в обучении русскому языку как родному. В таких условиях на занятиях по русскому языку И.Я. Лернер и М. Е. Скаткин применяют на практике один из двух методов, которые они называют соответственно объяснительно-иллюстративным и частичным исследованием. Однако репродуктивный метод, выделенный в той же типологии, требует дополнительного разделения, так как связан с разными видами мыслительной и речевой деятельности учащихся. Классификация активных методов обучения, разработанная М. Смолкиным, представляет интерес, поскольку она наиболее подходит для обучения родному языку. Ученый различает имитационные методы активного обучения, то есть методы работы, основанные на имитации учебно-познавательной деятельности школьников. Все остальные методы являются неимитационными (например, представление материала в виде доклада). Методы моделирования делятся на игровые и неигровые соответственно. К первой группе относятся проведение деловых игр, игровое проектирование, ситуационные упражнения, а ко второй группе анализ реальных ситуаций, решение ситуационных задач. Классификация методов по источнику знаний А.В., 1987) в фундаментальном учебнике: 1) слово учитель (рассказ); 2) разговор; 3) языковой анализ (языковые наблюдения, грамматический анализ); 4) упражнения; 5) использование наглядных пособий (схемы, таблицы); 6) работа с учебником; 7) экскурсия.[2]

М. Н. Вятутнев предложил классификацию методов, используемых на уроках неродного языка:

- грамматика-перевод (выделенные тексты описывают различные грамматические события);

- Прямые (освоение звуков иностранной речи, отработка правил произношения, моделирование предложений);
- фонетический (материал для чтения подается в фонетической транскрипции, отрабатывается раздельное произношение звуков и слов);
- естественные (приемы оценки и систематизации выводов на основе уже известного);
-
- психологический (сочетание прямого и естественного приемов путем разыгрывания заученных диалогов);
- аудиовизуальный (освоение ключевых слов и конструкций, максимальное использование зрительно-слуховой техники);
- аудиолингвальный (основной упор делается на устную речь, заучивание диалогов и их постепенную адаптацию);
- метод чтения (обучение детей аналитической и синтетической формам чтения);
- Структурный метод (основной упор делается на создание грамматических моделей).

Говоря о методах обучения применительно к урокам языка, следует подчеркнуть, что методы обучения речи. Таким образом, метод имитации речи предназначен для формирования автоматизированных речевых навыков: от ученика требуется повторить, имитировать услышанное или написанное. Использование операционного метода Учащиеся выполняют любые речевые действия, связанные с поиском, выделением, заполнением, изменением, добавлением или удалением определенных единиц языка. Коммуникативный метод предполагает понимание и самостоятельное образование коммуникативных единиц - предложений или связных текстов. В ней используются пересказ, построение, перевод, реферирование, эссе, комментарии, тезисы и др. Развитие методов обучения тесно связано с появлением новых подходов к изучению языка. [4]

Поскольку любой метод направлен на обучение определенной языковой функции, система обучения языку представляет собой комплексное использование множества методов, которые доминируют в коммуникативной роли адекватного выражения мыслей других людей и развития их способности выражать себя на определенном языке. Методологическое обоснование возможностей дано в работах Э. И. Пассова, который утверждает, что «коммуникативный метод основан на том, что процесс обучения является моделью процесса общения». Коммуникативное относится к речевой направленности процесса обучения, так как способом достижения этой цели является весьма практическое использование языка на основе принципа речемыслительной деятельности. Общение связано с важным общедидактическим принципом - принципом индивидуального подхода к процессу обучения, но в языковом обучении этот принцип имеет свои особенности: речь также индивидуальна, потому что отношение к окружающей действительности всегда

индивидуально, личный. В 1990-х годах А. В. Дудников разработал другой подход к описанию методов обучения, в основе которого лежит описание образа мышления. Использование дедуктивных, индуктивных, дедуктивно-индуктивных и индуктивно-дедуктивных методов организовано с учетом статуса изучаемого языка (местный, родной язык, иностранный). Индуктивный метод представляет собой движение мысли от частного к общему, от наблюдения отдельных особенностей изучаемой категории языка к пониманию закономерностей, лежащих в основе определения или правила. Как прием эвристическая беседа может быть использована здесь и как слово учителя. Индуктивная инициация характеризуется работой аналитического мышления: выделением частей языкового признака, определением их специфики на основе наблюдения, сравнения и сложения элементов. Дедуктивный метод предполагает движение мысли от общего к частному, от образования определения или правила к конкретным признакам, утверждающим исходные положения. Здесь слову учителя также отводится важное место, и учитель переходит от вывода и обобщения к подбору доказательств их истинности. Дедукция дает представление о новом понятии в готовой словесной формуле, после чего понятие разбивается на составные части, которые усваиваются путем сравнения и противопоставления.[3] Тесная связь между индуктивным и дедуктивным методами, по мнению А. В. Дудникова, приводит к наиболее часто используемым в практике языкового обучения соединениям: элементы дедукции присоединяются к индуктивной основе или элементы индукции присоединяются к дедуктивному пути. мышление

Резюме:

В методике обучения родному языку за последнее десятилетие. Интенсивные методы обучения послужили основой для создания комплексной и эффективной технологии обучения с уникальными характеристиками:

- для создания прочной языковой базы используются методы, активизирующие сознательные и бессознательные процессы психики;
- вся система заданий ориентирована на коммуникативную деятельность;
- создать условия для совместной работы.

Блочный метод занимает особое место в современном контексте обучения языку, для него характерны следующие особенности: 1) тема или ситуация для беседы предлагается всей группе; 2) подготовка к диалогу (полилогу) осуществляется на родном языке слушателей; 3) организован процесс перевода диалогов; 4) диалоги изучаются и отрабатываются в ходе ролевых игр; 5) выполняются многоэтапные творческие подготовительные упражнения; 6) усваиваются грамматические особенности типовых конструкций; 7) для контроля используются специальные тесты; 8) практика презентаций и эссе.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Антонова Е.С. Методы подготовки по русскому языку: коммуникативно-деятельностный подход / Е.С. Антонова. - М.: КНОРУС, 2007. - 464 с.[1]

2. Балыксина Т.М. Метод преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие. - 2-е изд., испр. — М.: РУДН, 2010. —188 с.[2]

3. Полат Э.С. Новые педагогические и информационные технологии в образовании / Под ред. Э.С. Полат. - М.: Издат. центр "Академия", 2002. - 272 с.[3]

**MAKTABGACHA TA'LIM SOHASIDA XORIY TA'LIMI TAJRIBASIDAN
FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI**

Axmadjonova Dilafuz Rahmatjonovna

Annotatsiya: *Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimi isloh qilindi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning ikki pog'onali tizimi joriy etildi. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim boshqaruvida xorijiy tajribalardan foydalanish mexanizmlari haqida tahliliy fikr yuritilgan va tavsiyalar berilgan.*

Аннотация: *Экономическая мощь каждой страны, повышение уровня социально-духовной жизни определяются конкурентоспособностью системы образования, развитием науки в результате реформ в системе дошкольного образования кардинально усовершенствован механизм управления, реформирована система предоставления негосударственных образовательных услуг, пересмотрена система среднего специального, профессионального образования, приняты меры по повышению качества подготовки специалистов с высшим образованием. была усилена, введена двухуровневая система послевузовского образования. В данной статье дается аналитический обзор механизмов использования зарубежного опыта в управлении дошкольным образованием и даются рекомендации.*

Annotation: *The economic power of each country, the increase in the level of socio-spiritual life are determined by the competitiveness of the education system, the development of science as a result of reforms in the preschool education system, the management mechanism has been radically improved, the system of providing nonstate educational services has been reformed, the system of secondary specialized, vocational education has been revised, measures have been taken to improve the quality of training specialists with higher education. a two-level system of postgraduate education was strengthened and introduced. This article provides an analytical overview of the mechanisms of using foreign experience in the management of preschool education and provides recommendations.*

Kalit so'zlar: *Maktabgacha ta'lim, innovatsiya, boshqaruv, tajriba, mexanizm, jahon hamjamiyati, ilm-fan, taraqqiyot. Research Focus (ReFocus) 12 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda.*

Ключевые слова: *Дошкольное образование, инновации, менеджмент, опыт, механизм, мировое сообщество, наука, прогресс.*

Key words: *Preschool education, innovation, management, experience, mechanism, world community, science, progress.*

Ta'lim-tarbiya – biz uchun hayot-mamot masalasidir, dedi prezident. Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Har bir mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy-ma'naviy hayot darajasining yuksalishi ta'lim tizimining raqobatbardoshligi, ilm-fan taraqqiyoti bilan belgilanadi. Shu bois, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, intellektual salohiyatli, jismoniy barkamol avlodni shakllantirish, aniq fanlarni chuqurlashtirib o'qitish va iqtisodiyotning turli sohalari uchun malakali kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan bo'lib, pirovardida bugungi davr talabiga javob bera oladigan ta'lim tizimni yaratish ko'zda tutildi. Sohadagi islohotlar natijasida maktabgacha ta'lim tizimida boshqaruv mexanizmi tubdan takomillashtirildi, nodavlat ta'lim xizmatlari ko'rsatish tizimi isloh qilindi, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'lim tizimi qayta ko'rib chiqildi, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish choralari kuchaytirildi, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limning ikki pog'onali tizimi joriy etildi. Maktabgacha ta'lim. Uzluksiz ta'lim tizimining birlamchi bo'g'ini hisoblangan ushbu soha har tomonlama sog'lom va barkamol bola shaxsini tarbiyalash va maktabga tayyorlashda g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Lekin, tahlillar shuni ko'rsatdiki, oxirgi yillarda turli omillar ta'sirida maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash borasida rivojlanish o'rniga, orqaga ketish holatlari, yil davomida maktabgacha yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish ko'rsatkichlari o'sishi tendensiyasi kuzatilmadi. Aksincha, so'nggi 20 yil davomida davlat tasarrufidagi maktabgacha ta'lim muassasalari soni 45 foizdan ziyodroq kamayib, bugungi kunda respublika bo'yicha bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishi 30 foizni tashkil etdi. Bunga mavjud maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnika bazasi zamonaviy talablarga javob bermasligi, tizimda variativ dasturlar, bolalarni maktabga tayyorlash bo'yicha muqobil shakllarning ishlab chiqilmaganligi, rivojlangan mamlakatlarning tajribasi yetarli darajada o'rganilmaganligi, faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning aksariyati oliy ma'lumotli emasligi, ta'lim sifati monitoringi yuritilmaganligi kabi omillar sabab bo'ldi. Research Focus (ReFocus) 13 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda. “Davlatimiz rahbari O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligining 26 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida: “Maqsadimiz kelgusi 3-4 yilda mamlakatimizdagi bog'cha yoshidagi bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga to'liq qamrab olishdan iborat va biz bunga albatta erishamiz”, - deb ta'kidlagan edi. Maktabgacha ta'lim tizimini yaxlit uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini ta'limtarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga

tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish maqsadida ko'plab amaliy ishlar qilinmoqda. Jumladan muhtaram prezidentimizning 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955 qarorida ham qator ustuvor vazifalar belgilab berildi. Jumladan: - Maktabgacha ta'lim muassasalari uchun o'quv-metodik va didaktik adabiyotlar tayyorlash, tanlash va ekspertizadan o'tkazish, shuningdek, ularni nashr qilishni takomillashtirish bo'yicha mexanizmlarni joriy etish. - Ilg'or xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida maktabgacha ta'limning muqobil shakllarini ishlab chiqish. - Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash va xodimlarni moddiy rag'batlantirish uchun ularni qo'shimcha pullik xizmatlar ko'rsatishga rag'batlantirish tartibini ishlab chiqish. - Davlat maktabgacha ta'lim muassasalarida boshqaruvning zamonaviy shakllarini joriy etish orqali shaffoflikni ta'minlash. - Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari malakasini oshirish tizimini takomillashtirish. - Maktabgacha ta'lim pedagoglarini zarur metodistik materiallar bilan ta'minlash. [1] Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini zamonaviy talablar asosida shakllantirishda va bolalalarni bugungi zamon ruhiga mos qilib tarbiyalashda xorij tajribasining o'рни katta hisoblanadi. Ushbu tizimda samarali ishlarni olib brogan va muvaffaqiyatga erishgan xorij davlatlari juda ko'p albatta. Mana shunday yutuqlarga erishgan davlatlardan biri bu Fransiya. Mamlakatimiz uzoq yillarda buyon ushbu davlat bilan keng hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan. Joriy yilning 24-fevral kuni maktabgacha ta'lim va iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash sohasida xorijiy hamkorlikni rivojlantirish maqsadida mamlakatimizning Fransiyadagi elchixonasi delegatsiyasi Parij akademiyasining rektori Kristof Kerrero bilan uchrashuv o'tkazdi. Uchrashuvda O'zbekiston diplomatiya vakolatxonasi rahbari Sardor Rustambayev Fransiya tomoniga mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga qaratilayotgan Research Focus (ReFocus) 14 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda e'tibor va amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı ishlarning tafsilotlariga atroflicha to'xtaldi. Shu o'rında O'zbekistonda iqtidorli bolalar bilan ishlash va ular uchun ijtimoiy lift vazifasini bajaradigan mexanizmlar yo'lga qo'yilayotgani qayd etilgani barobarida Prezident maktablari, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarning faoliyati to'g'risidagi batafsil ma'lumotlar ham o'rtoqlashildi. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda Fransiya tajribasini ham o'rganishga qiziqish borligi alohida ta'kidlandi. Suhbat chog'ida maktabgacha ta'lim va iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash sohasidagi xorijiy tajribani, jumladan, Fransiyaning maktabgacha ta'lim tizimini har tomonlama o'rganish muhimligi qayd etildi. Rektor Kristof Kerrero o'zaro hamkorlik yuzasidan bildirilayotgan qiziqish uchun minnatdorlik bildirar ekan, mamlakatimizda maktabgacha ta'lim va iqtidorli bolalar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirishga o'z tashkilotining vakolati doirasida ko'maklashishga tayyor ekanligini ma'lum qildi. U Fransiyada maktabgacha ta'lim sohasida olib borilayotgan tizimli ishlar yuzasidan qisqacha ma'lumot berar ekan, Fransiya Prezidenti jamiyatning intellektual rivojlanishini tezlashtirish va tengsizlikka barham berish maqsadida maktabgacha ta'lim tizimiga katta e'tibor berayotganini aytdi. Amaldagi tartibga ko'ra, Fransiyada maktabgacha ta'lim 3 yoshdan boshlanishi va barcha uchun majburiy ekanligi

qayd etildi. U, shuningdek, poytaxt mintaqasidagi maktabgacha ta'lim muassasalari butun mamlakat bo'ylab namuna bo'lishi maqsadida "21-asrning mukammal maktabgacha ta'lim muassasi" loyihasi amalga oshirilayotganini ma'lum qildi. Mazkur loyihadan ko'zlangan asosiy maqsad barchani ta'lim bilan qamrab olish tizimni yaratishdir. Masalan, "Paris Ecole Numerique" raqamli tizimi maktabga borish uchun imkoniyati bo'lmagan o'quvchilarning onlayn ta'lim olishlari imkonini beradi. Mazkur loyihadan yana bir maqsad – ota-onalarni ham maktabgacha ta'lim tizimining sub'ekti sifatida ko'rish va ularni shu jamiyatga integratsiya qilish. Iqtidorli bolalar bilan ishlash va ularni qanday oiladan kelib chiqqanligiga qaramay, kuchli ta'lim muassasalarida ta'lim olishlariga teng imkoniyat berish Fransiya hukumatining so'nggi 5 yillikda amalga oshirayotgan siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri ekani ham bildirildi. Bu yo'nalishda Fransiyaning mashhur maktablari va litseylari katta tajribaga ega ekanligi alohida ta'kidlandi. Fransiya tomoni O'zbekistonning ta'lim sohasidagi tegishli tashkilotlari bilan yuqorida zikr etilgan yo'nalishlarda hamkorlik qilishga tayyor ekanligini ma'lum qildi. O'zbekistondan keladigan delegatsiyalar uchun ta'lim muassasalariga maxsus safarlarni tashkil etish imkoniyati ham mavjudligi bildirildi. Ma'lumot tariqasida qayd etish joizki, Parij akademiyasi – Il-de-Frans poytaxt mintaqasida joylashgan maktabgacha ta'lim, o'rta va oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini muvofiqlashtiruvchi davlat organi hisoblanadi. [2] Research Focus (ReFocus) 15 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda. Ta'lim sifati ustuvorligi ta'lim siyosatining yadrosi sifatida maktabgacha ta'lim muassasasidan boshlab, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida boshqaruvning samarali mexanizmlarini yaratish muammosini nihoyatda dolzarb qilib qo'yadi. Maktabgacha yoshdagi bolaning har tomonlama rivojlanishi, unda "komil inson" asoslarini shakllanishi va yuzaga kelish davri - noyob davr deb belgilanganligi tufayli maktabgacha ta'lim, ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Ta'lim sifati muammosi umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limga muvofiq nazariy tahlil qilingan bo'lib (R.Sh.Axlidinov, N.I.Bulinskiy, U.I.Inoyatov, V.A.Kalney, Sh.E.Kurbanov, V.P.Panasyuk, M.M.Potashnik, X.F.Rashidov, E.A.Seytxalilov, N. A. Selezneva, A.I.Subetto, U.Q.Tolipov, P.I.Tretyakov, S.T.Turg'unov, T.I.Shamova, S.E.Shishov va boshqalar tomonidan) bunday boshqaruv, uning texnologiyalarining nazariy, tashkiliy-metodik asoslari ishlab chiqilgan. Maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida ta'lim sifati va samaradorligini takomillashtirishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, uning bazaviy komponentlarining o'ziga singdirish jiddiy nazariy eksperimental tadqiqotlarga muhtoj. Maktabgacha ta'lim muassasasi bozor munosabatlari sharoitida sifatni ta'minlovchi ta'lim tashkiloti sifatida namoyon bo'lishi ham o'rganilmagan. Shunday vaqtda o'ziga xos xususiyatlarini bilmasdan bunday sharoitda ta'lim sifatini takomillashtirish konsepsiyasini yaratish mumkin emas. Maktabgacha ta'lim tizimini uning sifatiga muvofiq modernizatsiyalashning tahlili quyidagilar o'rtasidagi bir qator ziddiyatlarni namoyon qildi: - maktabgacha ta'lim muassasalarining ijtimoiy belgilangan maqsadlarga erishish usul va vositalarini tanlash doirasidagi bir talay huquq va vakolatlari hamda ularni amalga oshirishning ilmiy-asoslangan mexanizmi mavjud emasligi; - maktabgacha ta'lim muassasasida shaxs va

jamiyatning sifatli ta'lim olishga ehtiyoji va kutayotgan natijasi, talablarini qondirish uchun sharoit yaratishga qo'yiladigan talablar hamda real amaliyotning haqiqiy holati; - ta'lim sifatini boshqarishga ijodiy yondashuvdan foydalanish zaruriyati hamda maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarida sifatni boshqarish obyektini tizimli ko'ra bilish mavjud emasligi tufayli ta'lim jarayonining alohida tomonlariga lokal ta'sir amaliyoti; [3. 8 b.] Xorij tajribasiga yuzlanganimizda asosan uning amalga oshirilgan mexanizmlariga o'z e'tiborimizni qaratamiz. Rivojlanish prinsipi. Ushbu prinsip har qanday obyektни paydo bo'lish, shakllanish va o'zgarish jarayonida ko'rib chiqishni; uning ziddiyatli xususiyatini ochib tashlashni, miqdor va sifat o'zgarishlarini hisobga olishni, bir holatdan boshqa holatlarga o'tish imkoniyatini talab etadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni sifati va samaradorligiga tatbiqan bu prinsip quyidagilarni taqozo qiladi: Research Focus (ReFocus) 16 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda - boshqarish obyektidagi miqdor va sifat o'zgarishlarini ko'rishga, bu o'zgarishlarning xarakterini (progressiv yoki regressiv) aniqlashga imkon beruvchi ta'lim sifatining tizimli monitoringini o'tkazish; - boshqariladigan obyektning real sifatdan potensial sifatga o'tishining sabablarini va vositalarini aniqlash; - boshqaruvni nafaqat boshqaruv jarayonining belgilangan doirada faoliyat ko'rsatishiga, balki uning rivojlanishiga ham yo'naltirish, buning natijasida u yangi sifat holatiga erishadi; Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish hamda e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchi-talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. Tarbiyachi-pedagog bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta'lim jarayonida o'quvchi-talaba asosiy figuraga aylanadi. Shuning uchun oliy o'quv yurtlari va fakultetlarida malakali kasb egallarini tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'rnini va roli benihoya kattadir. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi-talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi. Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar - bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, ya'ni pedagogik ta'sir etish usullari bo'lib ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchi-talabalarining birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi. - o'quvchi -talabaning dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi; - o'quvchi -talabalami o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini ta'minlashi; - o'quvchi -talabaning

bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi; [4, 51 b.] Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvida xorij tajribasini o'rganish va mavjud muammolarga bag'ishlangan tadqiqot natijalarini o'rganish shuni aniqlashga imkon berdiki, maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni sifati va Research Focus (ReFocus) 17 ilmiy jurnali bilan hamkorlikda samaradorligini takomillashtirish borasida hali ko'plab amaliy izlanishlar olib borish zarur. Shu munosabat bilan maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim, zamonaviy boshqaruv prinsiplarini joriy etish jarayoni, sifati va samaradorligini takomillashtirishning pedagogik tizimini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bunday tizim fanlararo asosda, falsafa, sotsiologiya, pedagogika, sistemologiya, boshqaruv nazariyasi, psixologiya, kabi fanlar sohasidagi bilimlarni jalb qilgan holda ishlab chiqilishi kerak. Boshqaruv obyekti sifatida maktabgacha ta'lim muassasasi sifatining mohiyati va maktabgacha ta'lim muassasani uni shakllantirishning alohida sohasi haqidagi bilimlarsiz sifatga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini yaratish mumkin emas. Shu sababli, eng avvalo, maktabgacha ta'lim jarayoni sifatini tahlil qilish va sifatni ta'minlaydigan ta'lim tashkiloti sifatida maktabgacha ta'lim muassasasining o'ziga xosliklarini o'rganish kerak. Buning uchun "sifat" kategoriyasi kontekstida maktabgacha ta'limning metodologik va nazariy asoslarini aniqlash hamda ularning asosida o'rganiladigan boshqaruvning dastlabki asosi bo'luvchi integral modelni ishlab chiqish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI :

1. "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori 2018-yil 30-sentabr PQ-3944 son qaror lex.uz
2. "Fransiyada maktabgacha ta'lim sohasida Parij akademiyasi bilan hamkorlikning istiqbollari muhokama qilindi". dunyo.info. rasmiy sayti 2022-yil 24-fevral.
3. B.R.Djurayeva, H.M.Tojiboyeva, G.M.Nazirova. "Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy tendensiyalari". Uslubiy qo'llanma. T: 2015
4. N.N.Djamilova. "Maktabgacha ta'limda metodika fanlarini o'qitish metodikasi". O'quv qo'llanma. T: 2018.
5. Saloydinov, S. Q. (2021). Paxta tozalash zavodlarida energiya sarfini kamaytirishning texnik-iqtisodiy mexanizmini yaratish. 886-889

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF ONLINE COURSES FOR ADULTS.

Nematova Nigina

Teacher of Vocational school of Kagan city.

Summary: *As with most teaching methods, online learning also has its own set of positives and negatives. Decoding and understanding these positives and negatives will*

help institutes in creating strategies for more efficient delivery of the lessons, ensuring an uninterrupted learning journey for the students.

INTRODUCTION

Nowadays the kinds of online courses are becoming more widespread. Opening a variety of online courses creates plenty of opportunities to achieve easier for good results in several aspects in once time. Unfortunately, it has disadvantages of digital learning. This essay will investigate the positive and negative sides of online courses and provide a logical conclusion.

The main advantages of available online courses are time saving and less in cost. Firstly, in the online classes, there is no commute included as a student can learn and get degree while sitting at the comfort of their home. In my mind, some students feel under the pressure when they are in the classroom. There are some kind of students, who do not have extra time to go offline course because of work or inconvenient time. Therefore, they would prefer to choose online one. Secondly, the market price is increased day by day in any fields. So that, one else the most important advantages of online learning is less in cost. For instance, the best part of digital learning is it is much more affordable compared old-fashioned learning. Moreover, parents are free to buy uniforms or spend travelling expenses and can save extra money. Due to this advantage of online education, economically weaker students can fulfill their dreams. you should pay for university credits and save a lot of money with digital classes. I am sure that online learning are much cheaper than offline one. Recently I have interested about costs of offline English courses and I come across more differences between online and offline courses' costs. These are on average from two hundred thousand sums till seven hundred thousand sums. therefore, the numbers and varieties of online courses are being grown in our modern society.

However, There are a few disadvantages of online courses. One major shortcoming of digital learning is lose concentration. Without having proper care for students while online classes by teachers they can easily lose focus on studies. Also, virtual classes can be done through phone or laptop gadgets where students can easily move to the games or videos of youtube for entertainment. This completely makes them go off from subject studies. I tend to think about face to face classes are more valuable to hold the students attention and concentration than virtual classes. Another danger by distance learning is health issues. Many parents are worried about their child's as it is unhealthy to sit for hours in front of a computer screen. Looking at the screen for too long can damage their eyesight. Moreover, this problem may cause negative effects for the future life.

Do you know when online courses were improved? One of the most oft-used terms after the pandemic is the term "new normal." The new normal in education is the increased use of online learning tools. The COVID-19 pandemic has triggered new ways of

learning. All around the world, educational institutions are looking toward online learning platforms to continue with the process of educating students. The new normal now is a transformed concept of education with online learning at the core of this transformation. Today, digital learning has emerged as a necessary resource for students and schools all over the world. For many educational institutes, this is an entirely new way of education that they have had to adopt. Online learning is now applicable not just to learn academics but it also extends to learning extracurricular activities for students as well. In recent months, the demand for online learning has risen significantly, and it will continue doing so in the future. As with most teaching methods, online learning also has its own set of positives and negatives. Decoding and understanding these positives and negatives will help institutes in creating strategies for more efficiently delivering the lessons, ensuring an uninterrupted learning journey for students.

Online learning offers teachers an efficient way to deliver lessons to students. Online learning has a number of tools such as videos, PDFs, podcasts, and teachers can use all these tools as part of their lesson plans. By extending the lesson plan beyond traditional textbooks to include online resources, teachers are able to become more efficient educators. It can be seen from the above analyses that, although online courses has certain disadvantages like health issues and lose concentration, correcting these disadvantages to positive sides is on the hand of that student which attended to the online courses. My personal opinion is that they should utilize properly any kind of gadgets in their life. In that time some advantage aspects may replace the disadvantage sides of online classes. Another advantage of online education is that it allows students to attend classes from any location of their choice. It also allows schools to reach out to a more extensive network of students, instead of being restricted by geographical boundaries. Additionally, online lectures can be recorded, archived, and shared for future reference. This allows students to access the learning material at a time of their comfort. Another advantage of online learning is reduced financial costs. Online education is far more affordable as compared to physical learning. This is because online learning eliminates the cost points of student transportation, student meals, and most importantly, real estate. Additionally, all the course or study materials are available online, thus creating a paperless learning environment which is more affordable, while also being beneficial to the environment. Every student has a different learning journey and a different learning style. Some students are visual learners, while some students prefer to learn through audio. Similarly, some students thrive in the classroom, and other students are solo learners who get distracted by large groups. The online learning system, with its range of options and resources, can be personalized in many ways. It is the best way to create a perfect learning environment suited to the needs of each student.

Despite being a vastly growing field of education, online learning has many disadvantages.

In some aspects, online learning seems superior to traditional learning because of its accessibility and ease of learning. It provides a fantastic way for people to learn in the comfort of their own place and at their own pace. Unfortunately, it falls short in various aspects. The critics of online learning would argue that it is simply not the same as a traditional classroom.

Therefore, in this article, we are going to look at the various disadvantages of online learning so that you can understand whether the drawbacks are worth it or not.

One of the main features of traditional learning is the instant feedback teachers give to their students. While in a conventional classroom environment, this feedback can come quickly, whereas, with e-learning, this possibility is limited. Students can come to their teacher with their problems and can get them resolved instantly during the lecture or the dedicated hours. Personalized feedback is essential for students as it positively impacts them. It also makes the learning process richer and boosts the morale of the students. One of the critical points of e-learning is that you can learn in the comfort of your home, but the lack of social interaction can lead to problems. For many people, school is their primary source of social interaction. In e-learning, educators and students spend most of their time online, which inevitably leads to social isolation. Social isolation, along with lack of physical interaction may lead to several mental health problems like increased stress levels and anxiety.

E-learning is a very effective learning mode, but it still lacks in some areas. Students attain theoretical knowledge at their convenience, but often their communication skills are neglected. This happens mainly due to a lack of face-to-face communication between students and teachers. Lack of development of communication skills would lead to students having the theoretical knowledge but not knowing how to impart this knowledge to others effectively.

Despite the disadvantages, the online study method proved to be beneficial in certain specific conditions. When it is not advisable to leave your home, or it isn't convenient for you, then in that case online study becomes a blessing in disguise.

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA TARBIYACHI XODIMLARNING BOLA FAOLIYATIDAGI ROLI VA TARBIYACHI MAHORATI

*Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani 2-sonli Ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim tashkilot tarbiyachisi*

Xudoyorova Muqaddas Xasanovna

*Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani 2-sonli Ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim tashkilot tarbiyachisi*

Qayumova Umida

*Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani 2-sonli Ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan
maktabgacha ta'lim tashkilot tarbiyachisi*
Sharipova Charos Xolboy qizi

Kompetentlik – muayyan insonning xarakteristikasi, ya'ni kasbiy talablarga munosibligi darajasi bo'yicha insonning individual xarakteristikasi demakdir.

(A.K. Markova)

Annotatsiya: *Maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachi xodimlarning bola faoliyatidagi rol va tarbiyachi mahorati. Bolalarni tarbiyalashni biz sevishimiz hayotimizning mazmuni ekanliklari haqida.*

Kalit so'zlar: *Tarbiyachi, kompetentlik, kompetensiya, individ, ijtimoiy zamonaviy tarbiyachi.*

Maktabgacha ta'lim bolaga ijtimoiy muhit tomonidan ta'sir ko'rsatadigan, malakali shaxslar tomonidan ta'lim-tarbiya faoliyatni samarali tashkil etadigan ilk bilim dargohi hisoblanadi. Har bir bola ruhiyati o'ziga xos bo'lgan murakkab konfiguratsiyaga ega, shu bilan unga ta'sir etuvchi omillar va ularning ta'siri ham juda xilma-xildir. Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi.

Yosh avlodni shaxs sifatida shakllanishida oiladan tashqari, uzluksiz ta'limning ham o'z o'rnini hamda vazifalari bor. Tarbiyachi yosh avlodni halqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va fahrli shu bilan birga ma'suliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy etukligi bolalarning tarbiyalash sifati uchun halq va jamiyat oldidagi o'z ma'suliyatini anglashga ta'lim - tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondoshishga o'z maxoratini doimo faollashtirib bori shva hamkasblarning ishdagi o'sishga ko'maklashuviga yordam beradi. Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka xayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi ijtimoiy faol bo'lishi kerak. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo'yilgan talablar: Bolalar bog'chasida bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishning butun mazmunini tarbiya vazifalari bilan belgilanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishning maqsad va vazifalari:

1)bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish:

2)ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlarini qondirish:

3) milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqillik g'oyalariga sodiq holda voyaga etib borishini ta'minlash:

4)ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'limiga tayyorlashdan iborat.

Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, bigalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har

bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatligi, goyaviy e'tikodligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat o'kituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turiladi. Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak. Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak. Kun tartibini to'g'ri tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish. Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim. Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi kerak. Pedagog bolalarga nisbatan hayrihoxlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, hafa bo'lsa ovuntara olishi kerak. Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga quyiladigan muhim talablaridan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasi chuqur bilishi bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog – tarbiyachining obro'sini ko'taradi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muxim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevish ularning xayoti bilan qiziqish har bir shaxsni xurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar kilaoladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq uning kelajagi va qiziqmaydigan tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbiyachi bo'la olmaydi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. O'qituvchi tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsiga xurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagoga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabbiysi bo'lishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Zaxarash, T. O'qituvchilar malakasini oshirish mazmunining zamonaviy yangilanishi / T. Zaxarash // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№ 12. S.74
2. Svatalova, T. O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini baholash bo'yicha qo'llanma / T. Svatalova // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№1. S.95.
3. Xoxlova, O.A. O'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish / O.A. Xoxlova // Katta o'qituvchining qo'llanmasi - 2010. - № 3.- B.4.

ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШДА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАРДАН Фойдаланишнинг муҳим жиҳатлари

*Ғузор тумани 1-сонли касб ҳунаар
мактаби чет тили ўқитувчиси
Шоназаров Ашраф Жуманазарвич.*

Аннотация: *Мазкур мақолада хорижий тилларни ўқитишда интерфаол методларга еътибор қаратилиб, таълим самарадорлигини оширишда улардан фойдаланишнинг муҳим жиҳатлари ёритилди.*

Калит сўзлар: *чет тили, субъект, СЕФР, "Пантомима", "Қувноқ топишмоқлар", инновацион, "Интерпреттер", "Translator", "Writer", "Поет".*

Республикамизда чет тилининг ўқитилиши, чет тили ўқитувчиларининг билим ва кўникмаларини баҳолашнинг умумевропа рамкалари тавсияномалари (СЕФР) га мос равишда янги усул ва талаблари ишлаб чиқилди. Унга кўра умумтаълим мактаблари ва касб-ҳунаар коллежлари ўқувчилари учун дарсликлар яратилди. Ушбу талабларга мос равишда ўқув хоналари стендлар ва янги ахборот коммуникатив техникалар билан жиҳозланди. Чет тили ўрганишга бўлган талаб ҳам кундан кунга ошиб бормоқда. Чет тили фани тўрт аспектга (ўқиш, ёзиш, тинглаб тушуниш ва гапириш) бўлиниб, уларнинг ҳар бири бўйича алоҳида тушунча ва кўникмалар берилмоқда. Таълим технологиялари, бу таълим жараёнида замонавий ахборот технологияларидан унумли фойдаланишдир. Шунингдек, таълим жараёнига замонавий инновацион технологияларини олиб кириш орқали таълим сифати ва самарадорлигини оширишни назарда тутди. Хусусан, чет тилини ўрганишда бундай ахборот-коммуникацион техноогиялардан фойдаланишнинг бир қанча афзалликлари мавжуддир. Тил ўрганиш ва ўқитишда замонавий тахнологиянинг роли беқиёсдир. Технологик воситалардан фойдаланиш чет тили ўрганишнинг ҳар бир aspect (ўқиш, ёзиш, тинглаб тушуниш ва гапириш)ида қўл келади).

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми ва ҳаётий зарурати бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. Бугунги кунда мустақил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимизнинг узлуксиз таълим тизимини ислоҳ қилиш ва такомиллаштириш, янги сифат босқичига кўтариш, унга илғор педагогик ва ахборот технологияларини жорий қилиш ҳамда таълим самарадорлигини ошириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Педагогик технологияларнинг ривожланиши ва уларнинг ўқув-тарбия жараёнига кириб келиши, шунингдек, ахборот технологияларининг тез алмашинуви ва такомиллашуви жараёнида ҳар бир инсон ўз касбий тайёргарлигини, маҳоратини кучайтириш имкониятлари яратилди. Таълим жараёнига илғор педагогик технологияларни олиб кириш "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"нинг босқич вазифаларидан биридир.

Бугунги кунда таълимда, хусусан, чет тилларни ўргатишда инновацион педагогик технологиялар ва интерфаол усуллардан кенг фойдаланилмоқда.

Биз биламизки, ҳозирги таълим жараёнида ўқувчи субъект бўлиши лозим. Бунда кўпроқ интерфаол методларга еътиборни қаратиш таълим самарадорлигини оширади. Инглиз тили дарсларига қўйилган енг муҳим талаблардан бири талабаларни мустақил фикрлашга ўргатишдир. Бугунги кунда инглиз тили ўқитувчилари Америка Қўшма Штатлари, Англия педагоглари тажрибасига таянган ҳолда қуйидаги инновацион методлардан фойдаланиб келишмоқда: "Муаммоли вазият ечими" (Creative Problem Solving) бу усулни қўллаш учун ҳикоянинг бошланиши ўқиб берилади қандай яқун топиши ўқувчилар, талабалар ҳукмига ҳавола қилинади;

"Қувноқ топишмоқлар" (Merry Riddles) ўқувчиларга топишмоқлар ўргатиш Инглиз тилини ўргатишда муҳим аҳамиятга ега, улар ўзларига нотаниш бўлган сўзларни ўрганадилар ва ўйлаб топишмоқ жавобини топадилар;

"Тезкор жавоб" (Quick answers) ўтилган дарс самарадорлигини оширишда ёрдам беради; . "Чигил ёзди" ("Warm-up exercises") ўқувчиларни дарсга қизиқтириш учун синфда ҳар хил ўйинлардан фойдаланиш;

"Пантомима" (pantomime) бу усул жуда қийин мавзулар тушунтирилиши керак бўлган дарсда ёки ёзма машқлар бажарилиб, талабалар чарчаган пайтда фойдаланилса бўлади;

"Ҳикоя занжири" (a chain story) усули ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстиришда ёрдам беради;

"Ролли ўйинлар" (Acting characters) бу усул дарснинг барча типларида қўлланилиши мумкин.

Ҳунарга ўргатиш учун "Интерпреттер", "Translator", "Writer", "Поет" каби касбдаги кишилар дарсда иштирок етишиб ўқувчилар билан суҳбатлашишлари мумкин;

"Алломаalar йиғини" (Thinkers meeting) У.Шекспир, А.Навоий, Р.Burns каби шоирлар ва ёзувчиларни "таклиф қилиш" мумкин. Бундай пайтда улар айтиб кетган ҳикматли сўзлардан дарсда фойдаланиш ёшларни комил инсон бўлиб тарбияланишига ёрдам беради;

"Расмлар сўзлаганда" (Wҳen pictures speak) усули анча қулай бўлиб, инглиз тилини ўргатишда, талаба, ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ривожлантиришда ёрдам беради, бунинг учун мавзуга оид расмлардан фойдаланиш лозим;

Квиз карточкалари (қуиз cards) ўқувчиларнинг сонига қараб карточкалар тарқатилади ва ҳамма талабалар бир вақтда дарсда иштирок етиш имконини беради бу еса вақтни тежайди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ҳар бир инновацион технология ўзига хос афзаллик жиҳатларига егадир. Бундай усулларнинг барчасида ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги ҳамкорлик, ўқувчининг таълим жараёнидаги фаол ҳаракати кўзда тутилади. Педагогик инновацион технологияларнинг яна бир ўзига хос хусусияти

Ўқувчи фаолиятининг устуворлигида, таълим жараёнида талаба ёки ўқувчинининг асосий фигура эканлигидадир. Таълим жараёнида билиш, лексик, грамматик, талаффуз тушунчаларни тўғри шакллантириш, ўқувчи онгида билимлар системасини, ўз-ўзини назорат қилиш кўникмасини тўғри таркиб топтириш инновацион педагогик технологияларнинг таркибий қисмидир. Ҳозирги кунда таълим жараёнидаги енг самарали, ўқитувчи педагоглар кўзлаган мақсадларга еришишнинг кафолатланган ўқитиш услублари, ўқувчи талабаларда мустақил фикрлаш, еркин қарор чиқариш кўникмасини шакллантирадиган, уларни муаммоларини ечишлари, турли вазиятлардан қийналмасдан чиқиб кетишлари учун замин ҳозирлашга қодир бундай ўқитиш услублари педагогик технологиянинг енг илғор хусусиятидир. Бугун мамлакатимизда юртбошимиз ташаббуслари билан мамлакатимизда тил ўрганишга катта еътибор берилмоқда. Юқоридагиларга назар соладиган бўлсак юртимиз тараққиётда тилнинг нечоғлик аҳамиятли эканлигига яна бир қарра амин бўламиз.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. N.Q.Хатамова, M.N.Мирзаева. Инглиз тили дарсларида қўлланиладиган интерфаол усуллар. Навоий, 2006.
2. M.Холдорова, H.Файзиева, Ф.Рихситилаева. Чет тилини ўқитишда ёрдамчи воситалардан фойдаланиш. Тошкент, Низомий номидаги ТДПУ, 2005.
3. F.Моъминова. Инглиз тилини ўқитишда замонавий инновацион технологияларидан фойдаланиш. Ўзбекистон педагогикаси. 2020. 1 18 (308).
4. M.Ўтабоева. Чет тилини ўқитишда замонавий инновацион технологияларидан фойдаланиш ва унинг самарадорлиги. Ўзбекистон педагогикаси журнали, 2017, 14.2
5. U.B.Бекмуратова "Инглиз тилини ўқитишда инновацион технологиялардан фойдаланиш". Реферат. Тошкент, 2012 йил

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MUSIQIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH

Raximova Navbahor Rustamovna

Xiva pedagogika kolleji o'qituvchisi

KIRISH

Maktabgacha ta'lim bola sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlaydi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otadi, uni muntazam ta'lim olishga tayyorlaydi. Maktabgacha ta'lim bola olti-etti yoshga yetguncha davlat va nodavlat maktabgacha tarbiya bolalar muassasalarida hamda oilalarda amalga oshiriladi.

O'zbekistonning kelajagini, ertasini yoshlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Yoshlar tarbiyasida musiqa san'ati insonning yoshligidan unga bevosita va kuchli ta'sir o'tkazib, uning umumiy madaniy rivojida katta o'rin tutadi. Demokratik jamiyat madaniy hayotida yanada kengroq o'rin tutayotgan musiqa kishiga butun hayot davomida uning doimiy hamrohi hisoblanadi. Musiqa yagona san'at bo'lib, inson yuragiga juda chuqur kirib borib, ana shu qalb tug'yonini yorqin ifodalash qudratiga ega. Demak, ajdodlarimizga munosib avlodni tarbiyalashda musiqaning ham munosib o'rni borligi ayni haqiqat, bolani estetik tarbiyalashdek sharaflini to'g'ri yo'lga qo'yish bizga, ya'ni, bo'lajak kadrlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Musiqa – estetik tarbiya, demokratik jamiyat kishisini garmonik tarbiyalash yo'lida olib borilayotgan ulkan ishning tarkibiy qismiga aylanmog'i kerak. Bolalar bilan musiqali ish olib borish ayniqsa katta ahamiyat kasb yetadi. Musiqa bola qalbidagi kuchli emotsional tuyg'u uyg'otadi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida "...musiqa san'ati navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda" – deya ta'kidlaydilar. Demak, musiqa san'ati va ta'lim-tarbiyasi kishidagi insoniy fazilatlarini rivojlantirib, ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan insonning ichki olamini boyitadigan, iymon-e'tiqodini, irodasini mustahkamlaydigan, ijodini uyg'otadigan qudratli kuch – ma'naviyatning yuksalishini ta'minlaydi. Musiqa yordamida uning badiiy idroki o'sib, hissiyatini yanada boyitib boradi. Bolalarda musiqaviy idrokni o'stirmay, ularning musiqaga mehr-muhabbatini yetarli darajada qiziqitirmay turib, har tomonlama jismoniy boy, ma'naviy va qat'iy ahloqiy sifatlarni tarbiyalab bo'lmaydi. Yunon faylasufi Platonning fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Davlat uchun insonni yuksaklikka ko'tarishga yordam beruvchi musiqa kerak, deb hisoblagan.

Musiqa — inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar majmui vositasida aks ettiruvchi sanat turi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiybadiiy obrazlardan iborat. U inson yuragiga juda chuqur kirib borib, ana shu qalb tug'yonini yorqin ifodalash qudratiga ega. Musiqaga yoshlikdan uyg'ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivojida kuchli ta'sir o'tkazadi, boshqa

ko'nikima va didlarning shakllanishini ta'minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlarini, uning tabiatini ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviy-tasviriy imkoniyatlari Sharq mutafakkirlari — Farobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiy va boshqalar tomonidan yuqori baholangan. Yunon faylasufi Platonning fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Davlat uchun insonni yuksaklikka ko'tarishda yordam beruvchi musiqa kerak deb hisoblagan. Estetik idrok-bu ikki asosiy komponentlar yig'indisidir: emotsionallik va tushunarlilik, lekin bunga yana hayol va harakat momenti-ritm ham qo'shiladi. Musiqa estetik va manaviy kayfiyatning ulkan manbaidir.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БОЛАЛАРНИ МУСИҚИЙ ТАРБИЯЛАШ ВА ТА'ЛИМ БЕРИШ

Aqliy va jismoniy rivojlanish - axloqiy poklik, hayotga va san'atga bo'lgan estetik munosabatning uyg'unligi, yaxlit shaxsiyatni shakllantirish uchun zarur shartlardan biridir. Ushbu maqsadga erishishga ko'p jihatdan bolalarning musiqiy madaniyatini rivojlantirish va musiqiy ta'limni to'g'ri tashkil etish ham muhim vositalardan biri ekani ma'lum. Musiqa bola tarbiyasida quyidagi komponentlarni bajaradi: Musiqa - bu bolani estetik tarbiyalash vositasidir.

Estetik tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarning go'zallikni idrok etish, his qilish va tushunish, yaxshi va yomonni farqlash, mustaqil ravishda harakat qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga, shu bilan turli xil badiiy faoliyat turlari bilan shug'ullanishga qaratilgan. Estetik tarbiyaning eng yorqin vositalaridan biri bu musiqa. Uning ushbu muhim funksiyani bajarishi uchun bola umumiy musiqiylikni rivojlantirishi kerak. Bolalarda umumiy musiqiylikning rivojlanishi bilan musiqaga hissiy munosabat paydo bo'ladi, eshitish yaxshilanadi va ijodiy xayol tug'iladi. Bolalarning tajribasi o'ziga xos estetik ranglarni oladi.

Musiqa - bu bolaning axloqiy xususiyatlarini shakllantirish vositasi. Bolaning histuyg'ulariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan musiqa uning axloqiy xususiyatlarini shakllantiradi. Ba'zan musiqaning ta'siri ishontirish yoki yo'nalishdan ko'ra kuchliroqdir. Bolalarni turli xil hissiy-majoziy asarlar bilan tanishtirish, ularni hamdard bo'lishga chorlaymiz. Musiqiy faoliyat bola shaxsining axloqiy fazilatlarini shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, kelajakdagi insonning umumiy madaniyatining dastlabki asoslarini yaratadi. Musiqa - bu aqliy qobiliyatlarni faollashtirish vositasidir. Musiqani idrok etish aqliy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq, ya'ni. diqqat, kuzatish, tezkor aql talab qiladi. Bolalar tovushni tinglaydilar, o'xshash va turli xil tovushlarni taqqoslaydilar, ularning ekspressiv ma'nosi bilan tanishadilar, badiiy tasvirlarning xarakterli semantik xususiyatlariga e'tibor beradilar, asarning tuzilishini tushunishga o'rganadilar. Estetik baholashdagi ushbu birinchi urinishlar kuchli aqliy faoliyatni talab qiladi va o'qituvchi tomonidan boshqarilib boradi.

Musiqa jismoniy rivojlanish vositasidir. Qo'shiq aytish ovoz apparatini rivojlantiradi, vokal zanjirlarini mustahkamlaydi, nutqni yaxshilaydi (nutq terapiyalarini) nutqni davolash

uchun ishlatadilar) va vokal-eshitish muvofiqlashtirishini rivojlantirishga hissa qo'shadilar. To'g'ri qo'shiq pozitsiyasi nafasni tartibga soladi va chuqurlashtiradi.

Musiqalar va harakatlarning o'zaro bog'liqligiga asoslangan ritmdagi mashg'ulotlar bolaning holatini, muvofiqlashuvini yaxshilaydi, yurish va yugurishning ravshanligini rivojlantiradi. Musiqiy asarning dinamikasi va sur'ati harakatlarida tezlikni, kuchlanish darajasini, amplituda va yo'nalishni mos ravishda o'zgartirishni talab qiladi. Hissiy sezgirlik va rivojlangan musiqiy quloq bolalarga qulay shakllarda yaxshi his-tuyg'ular va harakatlarga javob berishga imkon beradi, aqliy faoliyatni faollashtirishga yordam beradi va harakatlarini doimiy ravishda yaxshilaydi, maktabgacha yoshdagi bolani jismoniy rivojlantiradi.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa ta'limini musiqiy faoliyat turlari bilan birga olib borish ayniqsa maqsadga muvofiq kelgan bo'lardi. Musiqiy faoliyatning etakchi turlaridan biri tinglash idrokidir. Musiqani tinglash orqali bola o'z tasavvurlari olamida tinglayotgan asarining qiyofasini chizadi, ammo bola o'zi nimani istayotgan bo'lsa, tinglayotgan musiqasida shuni rasmini chizadi. Musiqiy faoliyatning keyingi turlari - bu bolalar ijodi va bolalarning musiqiy ijodidir. Bunda bolalar ijodi ularning rasqga tushganlarida, qo'shiq kuylaganlarida musiqiy cholg'ularni chalganlarida namoyon bo'lsa, bolalarning musiqiy ijodi ulardan ijodkorlikni, improviztsion ijodiy namunalarni va yaratuvchanlikni talab etadi.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA MASHG'ULOTLARINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Musiqaga yoshlikdan uyg'ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivojida kuchi ta'sir o'tkazadi, boshqa ko'nikma va didlarning shakllanishini ta'minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Musiqa estetik va manaviy kayfiyatning ulkan manbayidir. Musiqaning bola hissiyoti va shakllanishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta'sirini hisobga olganda haqqoniy va voqiylikni to'g'ri aks ettirgan musiqali asardan o'rinli foydalanish alohida o'rin tutadi. Musiqali obrazlar shakllanishining asosiy manbayi tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrof-olamdagi go'zallikni idrok etishiga bevosita bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etishning vazifalari quyidagilardan iborat:

❖ maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqaga mehr-muhabbat va qiziqish uyg'otish, boshlang'ich musiqali didni tarbiyalash.

❖ maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqani idrok etishga, uning tinglash qobiliyati, estetik didi, umumiy madaniyatni rivojlantirish.

❖ maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqali qobiliyatni o'stirish, musiqali didni shakllantirish, badiiy ijodkorlik iqtidorini rivojlantirish.

❖ musiqa asarlarini idrok etishni tarbiyalash.

❖ musiqa tinglashga, kuylashga, musiqa asboblarini chalishga, musiqali ritmik harakatlarga o'rgatish metod va usullari.

❖ musiqaviy qobiliyat, musiqağa emotsional munosabat, musiqani tinglay bilish, ritmni his etish malakalarini shakllantirish.

❖ bolalarda musiqa hamda ashula aytish, ritmika, bolalar musiqa asboblarini chalish faoliyatlarida eng oddiy ijrochilik malakalarini shakllantirish.

❖ umumiy musiqa qobiliyati, individual qobiliyatlar, ashulachilik ovozi va harakatlarning ifodaliligini o‘stirish.

Musiqiy tarbiya vazifalari:

1. Musiqaga muhabbat va qiziqishni o‘stirish.
2. Bolalarning musiqiy tajribasini boyitish (musiqiy asarlar asosida).
3. Bolalarni oddiy musiqiy tushunchalar bilan tanishtirish, musiqa tinglash, kuylash, musiqiy ritmikasi borasida malakalarni rivojlantirish.
4. Bolalarda emotsional hisni shakllantirish. Ularda lad hissi, ritm tuyg‘usini o‘stirish.
5. Musiqiy didni o‘stirish (musiqiy taassurotlar asosida).
6. Bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish (barcha faoliyatlar asosida).

Musiqiy asarlar bolalarning psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va dunyoqarashlarini hisobga olgan holda tanlanishi kerak. Maktabgacha bo‘lgan davr psixologiyada ilk bolalik davri deb yuritiladi hamda bolalikning eng go‘zal va esda qoladigan damlarini o‘z ichiga oladi.

Musiqa tarbiyasi bolalar bog‘chasi va umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida umumiy fanlar tarkibida o‘qitiladi. Hozirgi kun talabi maktabgacha ta‘lim muassasalari oldiga musiqiy-estetik tarbiya berish borasida aniq vazifalarni qo‘yadi: – bolalarni tabiat go‘zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish; – estetik did va hissiyotni shakllantirish; – hayotda go‘zallik tushunchasini to‘liqligicha anglashni o‘rgatish; – bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish; – bolalarda go‘zallikni o‘z hayotlariga, o‘z faoliyatlariga olib kirish. Uzluksiz ta‘lim tizimida maktabgacha ta‘lim muhim o‘rin egallaydi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta‘lim muassasalarining ahamiyati uzluksiz ta‘limning oldingi bosqichi sifatida muhim rol o‘ynamoqda. Shuning uchun har bir fanning alohida o‘qitilish ahamiyati oshib bormoqda.

Maktabgacha ta‘lim muassasalaridagi har bir mashg‘ulotning asosiy vazifasi bolalarni fikrlash va o‘ylashga o‘rgatishdir. Musiqa san‘atining ahamiyati musiqa shunday san‘at turiki, u insonlarni kechinmalari, emotsional hissiyotlari orqali birlashtiradi. Ular orasidagi aloqa vositasiga aylanadi. Bir kompozitor tomonidan yaratilgan musiqa boshqa insonlar qalbida turli-tuman kechinmalar uyg‘otishining o‘zini bir mo‘jiza deb atash mumkin.

Musiqa tarbiyasi estetik tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Inson shaxsini shakllantiruvchi yetakchi omillardan biri – ta‘lim-tarbiyadir. Estetik tarbiya esa uning tarkibiy qismi sifatida go‘zallikning mohiyati, estetik va axloqiy hissiyotlarning birligi, san‘atning xalqchilligi to‘g‘risidagi ta‘limotga suyanib, bolalarning ob‘yektiv dunyo haqidagi bilimni kengaytiradi va chuqurlashtiradi, ijodiy qobiliyatini va iste‘dodini o‘stiradi hamda ularda yuksak ma‘naviy fazilatlarining tarkib topishiga yordam beradi. Odatda, estetik

tarbiyaning maqsadi bolalarda estetik his-tuyg'u va fikrlarni rivojlantirish, go'zallikni ko'ra bilish va ulardan zavqlana olishdan iborat, deb tushuniladi.

Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi. Bolalarni go'zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik, kulfatni anglash va ko'ra bilishga o'rgatadi. Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, histuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulqatvoriga ta'sir o'tkazadi.

Bolani musiqaviy asarlarni idrok etish tug'risidagi masalaga to'xtaymiz. Idrok san'ati o'zidan keyin psixologik faoliyatni namoyon qiladi, musiqa san'ati asarlarini tushunish masalasi o'zidan o'zi kelib chiqishi mumkin emas. Uni o'rgatish kerak. Musiqa asarlarini idrok etish hissiyotidan boshlanadi.

Musiqa asarlarini idrok etish emotsional jonkuyarlikni vujudga keltiradi. Bolaning bu holatida unga tanish mazmun va quvonch-idrok asosida emotsiyalarning paydo bo'lishidir. Bolalarda asarni tushunib qabul qilish qobiliyatini tarbiyalash zarur.

Shunday qilib musiqa idrokini tarbiyalash quyidagicha boradi:

1. Musiqa materialini ajratib olish.
2. Tarbiya va ta'lim metodlarini sistemalashtirish.
3. Ishning turli bosqichlaridan foydalanish.
4. Musiqa asarlarining turli-tuman namunalaridan foydalanish.
5. Musiqa asarining obrazlar soni va formasiga qarab asta-sekin murakkablashib borish.

Estetik va emotsional muhit musiqa olamida bolaga emotsional qulayliklar yaratib, undagi ijodga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi. Biroq, musiqiy muhitning samaradorligi faqat tashqi sharoitlargagina bog'liq bo'libgina qolmay, balki bola musiqiy rivojlanishini tartibga soluvchi muloqot, musiqiy-nazariy hamda psixologik bilimlarga ham bog'liqdir.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING IDROK XUSUSIYATLARINI MUSIQA MASHG'ULOTI JARAYONIDA RIVOJLANTIRISH

Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'tiladigan musiqa mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilishda musiqa rahbari har bir bolaning yosh xususiyatlarni, psixologik rivojini inobatga olishi kerak. Bolaning musiqani idrok qilishi o'z taraqqiyotida qator bosqichlardan o'tadi. Musiqa va shodlik kichkintoy ongida uzviy bog'lanib ketadi. Kichik guruh bolalari uchun repertuar tanlashda ko'proq obrazli asarlarni tanlash, bolalarni bu asarlarni tinglaganda, kuylaganda obrazli tasavvur qilish orqali idrok qilishiga yordam beradi. Musiqa — inson hissiy kechinmalari, fikrlari, tasavvur doirasini musiqiy tovushlar majmui vositasida aks ettiruvchi sanat turi. Uning mazmuni o'zgaruvchan ruhiy holatlarni ifodalovchi muayyan musiqiybadiiy obrazlardan iborat. U inson yuragiga juda chuqur kirib borib, ana shu qalb tug'yonini yorqin ifodalash qudratiga ega.

Musiqaga yoshlikdan uyg'ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivojida kuchli ta'sir o'tkazadi, boshqa ko'nikima va didlarning shakllanishini ta'minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Bundan tashqari, musiqa shaxsning irodaviy sifatlarini, uning tabiatini

ham yorqin aks ettiradi. Musiqaning ushbu ifodaviyasviriy imkoniyatlari Sharq mutafakkirlari — Farobiy, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy, Bobur, Kavkabiylar va boshqalar tomonidan yuqori baholangan. Yunon faylasufi Platonning fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Davlat uchun insonni yuksaklikka ko'tarishda yordam beruvchi musiqa kerak deb hisoblagan. Estetik idrok-bu ikki asosiy komponentlar yig'indisidir: emotsionallik va tushunarlilik, lekin bunga yana hayol va harakat momenti-ritm ham qo'shiladi. Musiqa estetik va manaviy kayfiyatning ulkan manbaidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar musiqa tarbiyasi, uning taraqqiyoti timsolida yurtimizning porloq kelajagini ko'rishimiz mumkin bo'ladi. Musiqaning bola hissiyoti va shakllanishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta'sirini hisobga olganda to'g'ri aks ettirilgan musiqali asarlardan o'rinli foydalanish alogida o'rin tutadi. Musiqali obrazlar shakllanishining asosiy manbai tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrof-olamdagi go'zallikni idrok etishiga bevosita bog'liqdir.

Musiqali idrok etishning vazifasi va mazmunini aniqlash muhimdir. Bular shaxsning har tomonlama rivoji, jumladan, estetik tarbiya vazifalari bilan bog'liq, umumiy maqsadlar bilan belgilanadi. Bunday vazifalar bolalarni musiqa sohasidagi faoliyatga jalb etish, badiiy musiqaga estetik idrok etishni va emotsional o'zlashtirishni rivojlantirish, unda muhabbatni tarbiyalash, musiqali qobiliyatni o'stirish, musiqali didni shakllantirish, bolalar badiiy ijodkorlik iqtidorini rivojlantirishdan iborat bo'lmog'i kerak.

Bolalarda musiqiy idrok rivojlanishining eng yorqin xususiyatlariga eshitish hissi, musiqiy quloq, har xil tabiat musiqalariga hissiy javob sifati va darajalarini ko'rsatish mumkin. Maktabgacha ta'lim tashkilotida o'tiladigan musiqa mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilishda musiqa rahbari har bir bolaning yosh xususiyatlarni, psixologik rivojini inobatga olishi kerak. Bolaning musiqani idrok qilishi o'z taraqqiyotida qator bosqichlardan o'tadi. Musiqa va shodlik kichkintoy ongida uzviy bog'lanib ketadi.

Kichik guruh bolalari uchun repertuar tanlashda ko'proq obrazli asarlarni tanlash, bolalarni bu asarlarni tinglaganda, kuylaganda obrazli tasavvur qilish orqali idrok qilishiga yordam beradi. Hissiyot, eshitish, idrokning rivojlanishi asosida bolalarda musiqiy taassurotlar to'plana boshlaydi. Kundan-kunga atrof-muhitni idrok etish chegaralari kengayadi va musiqa kuyining ta'sirida bolalarning ma'lum hissiyot va obrazlari shakllana boshlaydi.

Bolalar tanlangan asarlarga obrazli harakat qilishlari, masalan: quyoncha bo'lib sakrash, ayiq singari yurishlari, bu asarlarni oson idrok etishiga yordam beradi, ular tanish musiqani biladilar, marsh, yugurish, alla musiqalarini ajratadilar, musiqaning sokin va quvnoq xarakterini ajratadilar, lekin uni yosh xususiyatlari kuchiga ko'ra so'z orqali ifodalay olmaydilar.

Bundan tashqari 3-4 yoshli bolalar bilan ishlashda ko'rsatmali-ko'rish usullaridan foydalanish: rangli rasmlar, o'yinchoqlar, turli qo'llanmalarga murojat qilish katta yordam beradi. 4-5 yoshda bolalar obrazlarni detallashtiradilar, musiqaning kontrast xarakterlarini

qisman ajratadilar, musiqa asarlarining ifodaliligi shakl va vositalarini tushunadilar. Musiqa rahbari mashg'ulot o'tish jarayonida faol faoliyatni vujudga keltirish uchun obrazli va she'riy so'z orqali ashula, o'yin, eshitish uchun asar mazmunini yoritadi, bolalarda paydo bo'ladigan hayolni qo'zg'aydi, obrazlarni chaqiradi, uni mazmun asosida fikrlash xarakatiga musiqa asarining mazmuniga jalb qiladi.

Musiqa rahbarining o'rganiladigan asarlar haqida bolalarga so'zlab berishi, bu asarlarni bolalar idrok qilishlarini osonlashtiradi, qolaversa bolalarning tasavvur doirasi kengayib boradi. Bu yoshdagi bolalar musiqa rahbarining savoli va talabiga so'z orqali javob qaytaradilar. Ular kattalarning yordamisiz kichik bir qo'shiqni mustaqil ravishda kuylashlari mumkin, bolalarda tanlangan asarlarga ma'lum darajada raqsga tushish va mustaqil ravishda o'ynashga imkon beradigan ko'plab harakatlarni bajarishlariga odatlantirish idrok xususiyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. 6-7 yoshli bolalar tinglagan asarlarini idrok qilishlarida quyidagi terminlar orqali: kirish, band, naqorat, temp, dinamik belgilar, asarni tanish, farqlash, qaramaqarshi va o'xshash qismlarini qiyoslashga, tovush, ritm va boshqalarni, umumlashtirish mumkin.

Ular musiqa asarining ifodaliligi xarakter va vositalarini tushunadilar va o'yin obrazlariga etibor beradilar, shuning uchun musiqa rahbari kattaroq hajmdagi asarlarni tanlashi maqsadga muvoriqdir. Bu yoshdagi bolalarga turli-tumanjanrdagi asarlarni tinglatish, qo'shiqlarni o'rgatish bolalarning fikriy qobiliyatlarini rivojlanishiga xizmat qiladi. Musiqa haqidagi olingan bilim va taassurotlarga asoslanib, bolalar nafaqat savolga javob bera olishlari, balki musiqa asarini mustaqil ravishda tavsiflash, uning ifoda vositalarini tushunish va musiqa tomonidan yetkaziladigan turli xil kayfiyatlarni his qilishlari mumkin. Shunday qilib musiqa idrokini tarbiyalash quyidagicha boradi:

1. Musiqa materialini ajratib olish
2. Tarbiya va ta'lim metodlarini tizimlashtirish.
3. Ishning turli bosqichlaridan foydalanish
4. Musiqa asarlarining turli-tuman mavzularidan foydalanish.
5. Musiqa asarlarining obrazlar soni va shakliga qarab asta-sekin murakkablashtirib borish.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa rahbari bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda musiqa mashg'ulotlari faoliyat turlarini olib borishi, asarlarni o'rgatishda, tinglatishda ijodiy yondashishi bolalarda musiqiy idrok xususiyatlarining rivojlanishiga katta yordam beradi.

MUSIQA MASHG'ULOTNING BORISHI

Bolalar: — Assalomu alaykum! Musiqa rahbari: — Vaalaykum assalom! Hozir musiqaga mos yuramiz va yuguramiz («Marsh» kuyiga yurib, «Yugurish» kuyiga mos ravishda oyoq uchida yengil yuguradilar). Endi yonlama galopni (og'izda kuylab, ko'rsatadi). Musiqa jo'rligida harakatni bajaradilar. Arqonni o'zingizga tortasiz (harakat ko'rsatib beriladi), marsh ostida joyingizga kelib o'tirasiz. Bolalar harakatni bajaradilar. Bolalar, hozir

bir kuyini ijro etaman, kayfiyatini aniqlang. («Masxarabozlar» kuyi ijro etiladi). Bolalar: — Bu kuy quvnoq, sho‘x ekan. Musiqa rahbari: — To‘g‘ri, quvnoq kayfiyat, sho‘x ohangga ega. Bu kuyga qanday harakat qilsa bo‘ladi? Bolalar: — Bu kuyga o‘ynasa, sakrasa boladi. Musiqa rahbari: — To‘g‘ri, shuning uchun ham bu kuyning nomi «Masxarabozlar». Masxarabozlar kimlar, ulami qayerda ko‘rgansiz? Bolalar: — Masxarabozlarni sirkda, xalq sayillarida ko‘rganmiz. Ular odamlarni kuldiradilar. Musiqa rahbari: — To‘g‘ri, mana ular (rasm yoki o‘yinchoqlari ko‘rsatiladi). Bolalar, kuyini yana bir marotaba tinglang. (Ijro). Endi yana qo‘shiq kuylab beraman. Uning nima haqida ekanligini aytib berasiz. (Ijro). Bolalar: — G‘ozlar va bolalar haqida. Musiqa rahbari: — To‘g‘ri. Bolalar, kuyning yo‘nalishiga qarab qo‘llaringiz bilan harakatni ko‘rsatasiz («g‘oq-g‘oq» so‘zlariga qo‘l bilan ko‘rsatib, so‘f ovozda aniq kuylab beradilar). Musiqa rahbari: — Hozir qo‘shig‘imizni eshitasiz. «Bolalar va g‘ozlar» (Bolalar qo‘shiqning kirish qismidan nomini topib aytadilar). Endi shu qo‘shiq kuyiga ovoz sozlaymiz. Musiqa rahbari: — Endi sizlarga 2- qo‘shiqni ijro etib beraman. Uning nomi «Aziz bo‘ston — O‘zbekiston*». Bu qo‘shiqning musiqasini kompozitor Dilorom Omonullayeva, she‘rini esa shoir Mirpo‘lat Mirzo yozgan. O‘zbekiston nima uchun bo‘stonga qiyoslanadi? Bolalar: — Chunki O‘zbekistonda bog‘lar, dalalar ko‘p. Musiqa rahbari: — O‘zbekiston kimning Vatani? Buyuk bobolarimiz kimlar? Bolalar: — O‘zbekiston — bizning Vatanimiz, Ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Amir Temur, Navoiy, Ulug‘bek, Boburlar bizlarning bobolarimizdir. Musiqa rahbari: — Endi shu qo‘shiqni dildan kuylashni o‘rganamiz. (Ijro). Mana, yangi qo‘shiqni ham ijro etdik. Bu qo‘shiq sizlarga yoqdimi? 80 Musiqa rahbari qo‘shiq so‘zlarini ohang ritmida o‘rgatadi, o‘ng qo‘lda kuyini chalib, chap qo‘lda dirijorlik qiladi. Bolalar qo‘shiqni naqarotidan boshlab kuylaydilar. Musiqa rahbari: — Bolalar, o‘rningizdan marsh ostida turib, juftingiz bilan yonmayon turasiz. Raqsimizni boshlaymiz. Bugun yangi harakatni bajaramiz. Uning nomi «Arqonni tort» («Andijon polkasi») kuyi (qizlar qo‘llarini yonga, o‘ngga, chapga qarab silkitadilar). Musiqa rahbari: — Doira shaklini saqlagan holda «Kim chaqqon?» o‘yinini o‘ynaymiz («Yugurish». S.Abramova musiqasi). O‘yin sharti: Bolalar doira hosil qilib chapak chalib turadilar. Bitta bola doira ichida (qo‘lida bubencha yoki dastro‘mol) musiqaga mos harakat bajaradi (marsh, raqs, yugurish). Musiqa to‘xtashi bilan bola ham to‘xtaydi. Doiradagi 2 ta bola doira tashqarisiga chiqib, qarama-qarshi tomonga yugurishi va o‘z joyiga birinchi bo‘lib yetib kelishi kerak. Musiqaga mos ritmni his etib harakatlanish talab etiladi

XULOSA

Yangi O'zbekiston kelajagini yoshlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Mamlakatimiz yoshlarga oid, ularning kuchki, bilimli, salohiyatli bo'lishi, bajarilishi lozim bo'lgan vazifalarni belgilab olar ekan, ularning ma'naviy va madaniy jihatdan komillikka erishishidagi muhim jihatlarga alohida qaratgan. Musiqa komil inson tarbiyasida uni ezgulikka yetaklovchi, ma'naviy dunyosini boyituvchi, axloqiy tarbiyalovchi, estetik didini oshiruvchi muhim omillardandir. Shu tufayli ham bola kamol topishida, uning tarbiya, ta'lim olish jarayonlarining har qanday bosqichi va ko'rinishlarida musiqiy tarbiyaning o'rni beqiyos.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: "...madaniyatimizni tiklab bormasak, ertaga ma'naviy ozuqa bo'lmagan elda, xalqda, yoshda yutuq bo'lmaydi"¹, - deb ta'kidlar ekan, bu sohada bir qator farmon, qarorlarning qabul qilinishidan musiqaning yoshlar tarbiyasida naqadar muhim o'rin tutishini anglash mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.05.2020-yildagi PF-6000-sonli "Madaniyat va san'at sohasining jamiyat hayotidagi o'rni va ta'sirini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni, 02.02.2022-yildagi PQ-112-sonli "Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida" gi qarori shular jumlasidandir. Musiqa – estetik tarbiya, demokratik jamiyat kishisini tarbiyalash yo'lida olib borilayotgan ishning tarkibiy qismiga aylanishi lozim.

Maktabgacha ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy- axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan ta'lim turidir. Maktabgacha ta'lim va tarbiya olti yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalarni boshlang'ich ta'limga bir yillik majburiy tayyorlashni ham nazarda tutadi."

Musiqaga kichik yoshdan uyg'ongan qiziqish, bolaning kelajakda ham musiqa orqali shakllanishi zarur bo'ladigan ijobiy fazilat va jihatlarini belgilaydi. Maktabgacha ta'lim va tarbiyada musiqa orqali avvalo, bola axloqiy jihatdan tarbiyalanib boradi. Uning estetik didi, badiiy ijodkorligi, tasavvur dunyosi aynan musiqa tarbiyasi orqali rivojlanadi. Tarbiya xususida mashhur o'zbek pedagogi abdulla avloniy: "tarbiya – biz uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir" ("al-hosil" kitobida),- der ekan, shaxs tarbiyasi xususiy emas, balki ijtimoiy, milliy masala ekanligini anglash mumkin. Zero, har bir davlatning taraqqiy etishi, davrlarning qudratli bo'lishi, avlodlar tarbiyasiga bog'liqdir. Shu jihatdan bugungi kunda yoshlar, bolalar tarbiyasida ma'naviy-axloqiy jihatlarga e'tibor qaratilmoqda.

Bolalarga musiqiy-estetik tarbiya berishda bir qancha vazifalar mavjud bo'lib:

- bolalarni tabiat go'zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish; -Estetik did va hissiyotni shakllantirish;

- Hayotda go'zallik tushunchasini to'liqligicha anglashni o'rgatish; -Bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish;

- Bolalarda go'zallikni o'z hayotlariga, o'z faoliyatlariga olib kirishni o'rgatish va hokazo.”

Bundan kelib chiqib, maktabgacha ta'limda musiqaga oid bir nechta vazifa belgilab olingan.

1. Bolaning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish.

2. Bolalarni ashula aytish va musiqaviy-ritmik malakalarga o'rgantish. Ularda musiqani qabul qilish, his etish va tushunish qobiliyatlarini tarbiyalash.

3. bolada badiiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish”

Maktabgacha ta'limda musiqa mashg'ulotlarini olib borishda musiqa tinglash orqali bolada musiqaning mazmunini tushinishga o'rgatish mumkin. Musiqiy-ritmik harakatlarni bajarish oddiy qo'l, oyoq harakatlaridan boshlab o'rgatiladi. Bu orqali ilk musiqiy ritmik ko'nikmalarni hosil qilishga erishish mumkin. Kuylash asosan, jamoaviy tarzda olib borilib, kuylash jarayonida to'g'ri nafas olish, musiqiy cholg'uga jo'r bo'lish kompetensiyalarini bolalarda rivojlantiradi.

Bog'cha yoshidagi bolalar kuylash bilan birgalikda qo'shiq mazmunini yanada yaxshiroq tushinishlari uchun so'zlarga mos harakatlar bajarishi maqsadga muvofiq. Maktabgacha ta'lim va tarbiyada musiqa mashg'ulotlari jarayonida bolalarni musiqiy cholg'ular bilan tanishtirib borish ham yo'lga qo'yilishi zarur. Bola kichik yoshidanoq butun umri davomida kerakli bo'ladigan bilim, ko'nikmalarga ega bo'lib borar ekan, maktabgacha ta'lim va tarbiyada musiqa madaniyati bola ma'naviyati, tasavvur dunyosining shakllanishida yetakchi o'rin egallaydi. Ta'lim tizimining bu bo'g'inida musiqa tarbiyasining qay tarzda yo'lga qo'yilganligi esa, ertangi avlod axloqiy tarbiyasi, estetikasi, ma'naviyat-u madaniyatini belgilab beradigan omillardan bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-son qarori.

2. Bayyard R.T., Bayyard D. Vash bespokoyney podrostok. M.: —Prosvetshenie||, 1991

3. Zaxarov A.I. Kak predupredit otkloneniya v povedenii rebyonka.: 1986

4. Levi V.L., Nestandartniy rebyonok M., —Levisentr, 1996

5. Lyutova E.K., Monina G.B. Shpargalka dlya vroslix. Psixokorreksionnaya rabota s giperaktivnimi, agressivnimi, trevojnimi i autichnimi detmi. M.: —Genezis||, 2000

6. Erikson E. Identichnost: Yunost i krizis. M.: Progress, 1996

7. Eydemiller E.G. Yustisiskis V. Psixologiya i psixoterapiya Semi. Sankt-Peterburg.: —Piter||, 2000.

8. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy g'oya targ'ibot va ma'naviy ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda zamonaviy usul va vositalardan foydalanishni takomillashtirishni

dolzarb masalalari – Respublika ilmiy amaliy konferentsiyasi TVPKQTMOI - 2014 yil, 6
iyun1. Sharipova G. Musiqa o'qitish metodikasi. Ma'ruzalar. T., TDPU, 2006.

9. Akbarov I. Musiqa lug'ati. T.O`qituvchi 1997 y.

10. Hasanboev J.Yu. Pedagogika nazariyasi. Ma'ruza matni. T. 2002 y.

11. Sharipova G.. Musiqa va uni o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). Toshkent -
2006.

12. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent – 1997.

13. Ismailov, T. K. (2021). THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN
CLASSES OF MUSIC CULTURE. Экономика и социум, (1-1), 93-95.

14. Kh, I. T. (2021). Musical currents and the formation of Russian classical music.
Вестник магистратуры, (5-1 (116)), 7-8.

15. Ismailov, T. X. O. G. L. (2021). Musiqa madaniyati darslarida rus kompozitorlari
ijodi orqali o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish. Science and Education, 2(4), 336-
340.

ИНВЕСТИЦИОН ЛОЙИХАЛАРГА АҲОЛИ МАБЛАҒЛАРИНИ ФАОЛ ЖАЛБ ҚИЛИШ

Гайбуллаев Рахим Муродович

*Тошкент давлат иқтисодиёт университети Самарқанд филиали профессори,
и.ф.д.*

Халилов Элбек Насриддинович

*“Асака банк” АЖ Самарқанд филиали
ходими*

Аннотация: *Мақолада республика иқтисодиётига инвестиция фаолиятини молиялаштириш манбаларидан бири сифатида хусусий инвестициялашнинг таркибий қисми бўлган аҳоли маблағларини фаол жалб этиш ва уни ривожлантириш йулларининг ўзига хос хусусиятлари буйича тадқиқотлар олиб бориш ҳамда мавжуд муаммолар ва уларнинг ечимига эришиш мақсадидаги илмий ва амалий таклифлар ва хулосалар ишлаб чиқиш кўзда тутилган.*

Калит сўзлар: *хусусий инвестиция; аҳоли маблағлари; инвестиция фаолияти; молиялаштириш, инвестиция лойиҳалари, молиялаштириш манбалари.*

КИРИШ

Миллий иқтисодиёт трансформациясининг ҳозирги шароитида иқтисодиётнинг инновацион ривожланиб боришининг етакчи омили сифатида фаол инвестицион фаолиятни амалга ошириш давр талабига айланиб бормоқда. Инвестиция ресурсларининг етарли эмаслиги, ноқулай инвестиция шароитлари, давлатнинг фаол инвестицион сиёсат борасидаги суст механизми мамлакатда хўжалик юритиш субъектларининг инвестицион фаолиятларини юритишларида бевосита ўз таъсирини ўтказмоқда.

Бундай муҳит албатта, тадбиркорлик тузилмаларининг инвестицион фаоллигига ҳам ўз таъсирини кўрсатади. Чунки, бозор иқтисодиёти шароитида бу тузилмаларнинг тараққий этиб бориши учун маҳсулотлар ишлаб чиқаришни яхшилаш, унинг таннархини камайтириш, рақобатдош янги маҳсулот ишлаб чиқаришни ўзлаштиришда инвестицияни жалб қилмасдан мумкин бўлмайди. Инвестиция жараёнини амалга ошириш учун молия ресурсларини жалб қилиш ҳам катта имкониятлар яратади. Молиявий маблағлар билан таъминлашнинг зарурий шarti сифатида унинг манбаларини мавжуд бўлиши ҳам тақоза этилади.

Инвестициялашнинг бундай манбаларидан бири хусусий инвестициялар бўлиб, уни ривожлантиришнинг афзаллиги шундаки, у асосан самарали инвестицион лойиҳалар учун мўлжалланади. Мазкур молиявий манбанинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бу аҳоли маблағидан ишлаб чиқаришда сармоя сифатида фойдаланиш юқори иқтисодий ўсишни таъминлаши мумкинлигини инвестициялашнинг амалий жараёнлари ҳам кўрсатиб турибди.

Аҳоли маблағидан ишлаб чиқаришда сармоя сифатида фойдаланиш юқори иқтисодий ўсишни таъминлаши мумкин бўлган ҳолда, Ўзбекистонда яратилган мавжуд шарт - шароитда бунинг ҳозирча имкониятлари чегаралангандир. Шу билан бирга, республикада тадбиркорлик тузилмаларининг инвестицион лойиҳалари учун хусусий маблағларни жалб қилишнинг қатор реал имкониятлари мавжуд бўлиб, улар иқтисодий ўсишга ижобий таъсир этиши мумкин.

Шундан келиб чиқиб, инвестиция лойиҳаларига аҳоли маблағларини фаол жалб қилиш билан хусусий инвестицияни ривожлантириш масалаларини тадқиқ этиш ва бу борадаги илмий-амалий асосларни ишлаб чиқиш ва амалиётга самарали татбиқ этиш долзарб аҳамият касб этади.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Ҳар қандай инвестицион лойиҳани амалга ошириш босқичида, маълумки молиявий ресурсларнинг мавжудлиги тақоза этилади. Инвестицияни молиялаштириш манбаларининг тузилмаси асосан, мамлакатдаги иқтисодий сиёсат, қонунчилик (асосан солиқ қонунчилиги), инвестицияни жалб қилиш инфратузилмаси аҳволига боғлиқ бўлади. Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикасида инвестициялар ва инвестицион фаолиятга оид жараёнлар Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрда қабул қилинган "Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида"ги қонуни тартибга солинади ва бу муносабатларнинг ҳуқуқий базаси ҳисобланади ва қонунда таърифланганидек, "Инвестиция сиёсати – Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида ва унинг алоҳида тармоқларида инвестицияларнинг зарур даражасини ва тузилмасини таъминлашга, инвестиция фаолияти субъектларининг инвестиция манбаларини топишга ва улардан фойдаланишнинг устувор тармоқларини аниқлашга йўналтирилган инвестициявий фаоллигини оширишга доир ўзаро боғлиқ тадбирлар мажмуи" дир [1].

Бозор ислохатларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни модернизациялашга қаратилган ҳозирги босқичда корхоналар учун инвестицияни қайси манбалар ҳисобидан молиялаштириш устидан бош қотиришлари зарурияти пайдо бўлмоқда.

Инвестицион фаолиятни молиялаштириш ва унинг манбалари тўғрисида кўплаб илм аҳли ва иқтисодчилар ўз фикрларини билдирганлар. Жумладан, иқтисодчи олим Нешитойнинг таърифича, "Инвестицион фаолият - бу даромад олиш ва фойдали самарага эришиш максодида маблағларни жойлаштириш (инвестициялаш) ва амалий ҳаракатларни амалга ошириш йиғиндисидир" [2].

Шунингдек, Л.Л.Игоина фикрича, инвестиция фаолиятини тор мазмунда ҳам тушуниш мумкинлигини айтиб ўтади. Унга кўра: "инвестиция фаолияти ёки бошқача қилиб айтганда хусусий инвестиция фаолияти (инвестициялаш) ўзини инвестиция ресурсларининг қуйилмаларга айланиши жараёни сифатида намоён этади"[3].

Турлича талқиндаги бу таърифлар албатта инвестицион фаолиятда лойиҳаларга маблағлар жойлаштирилиши ва уларнинг самарадорлигига айнан қайси молиявий манбаларнинг иштироки бевосита ижобий таъсирга эга бўлиши тўғрисидаги илмий-

амалий ёндошишлар билан бойитилса, бизнинг фикримизча, мазкур фаолиятнинг туб моҳиятини очиб берар эди.

Шу билан биргаликда, мазкур илмий қарашимизга иқтисодчи олим М.Қ.Пардаевнинг ёндошишлари ўз ҳамоҳанглиги билан ҳам аҳамиятлидир. М.Қ.Пардаевнинг фикрича, “Инвесторнинг манфаати унинг инвестиция қўйганлиги учун оладиган фойдасида, тадбиркорнинг манфаати бировнинг маблағини ўз фаолиятига жалб қилиб кўп фойда олиб бир қисмидан ўзи ҳам манфаатдор бўлишида, давлатнинг манфаати эса, шу жараён натижасида олинган фойдадан солиқ олишида, аҳолининг манфаати истеймол бозорининг маҳсулот (иш, хизмат) билан тўлишида намоён бўлади”[4].

Шу билан бирга, айрим молиявий манбаларнинг инвестицион лойиҳаларга фаол жалб қилиниши ўз салбий оқибатларини ҳам намоён этиши тўғрисида иқтисоди олимлар ўз фикрларини берадилар.

Бу борада Е.Гайдарнинг фикрича, қайсики мамлакат ҳукумати ҳамма соҳада инвестицион жараёнга таъсир ўтказмоқчи бўлган бўлса (яъни бевосита бюджет маблағини қўйиш билан) натижалар аянчли бўлган [5]. В.Дуличнинг фикрича, бутунлай қамраб олиш мумкин бўлмаган соҳани ўз қарамоғига олишга интилиш давлатни асосий вазифасидан чалғитади ва инвестицион жараённинг иштирокчиси сифатида давлат обрўсига путур етади [6].

Бу ўринда инвестицион фаолиятга давлат маблағларини қанчалик кўп киритиш оқибатида бошқа хусусий маблағларни иштирокини камайтириш амалиёти бизнинг фикримизча, самарасиз инвестициялашга олиб келиши ва иқтисодиётда инвестицион фаолликка путур етказиши муқаррардир. Шундан келиб чиқиб, инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришда унинг муқобил манбаларидан кенг ва фаол жалб этилиши ва фойдаланиш тарафдоримиз.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ушбу мақолада иқтисодчи олимларнинг инвестиция фаолияти ва лойиҳаларда молиявий манбаларни жалб этирилишини акс эттирувчи мавжуд илмий асарлари ўрганилган. Тадқиқот методологияси сифатида адабиётлар киёсий тахлили, мантикий ва таркибий тахлил қилиш, гуруҳлаштириш ва киёсий таккослаш, иқтисодий-статистик тахлил ва фаразни асослаш усуллари билан фойдаланилган.

Бу ўрганишлар асосида инвестицион лойиҳаларни молиявий манбалар билан, жумладан хусусий инвестицияларда аҳоли маблағларини кенг ва фаол жалб қилишга ва бу билан иқтисодий самарадорликка эришиш бўйича хулосалар қилиниб, шунга оид илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилди. Инвестиция лойиҳаларини иқтисодий самарадорлигини ошириш учун аҳоли маблағларидан фойдаланишда тўғри ёндошиш орқали лойиҳаларнинг фойдалилигига эришиш мумкинлиги асослаб берилди.

ТАХЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Хусусий инвестицияни ривожлантиришнинг афзаллиги шундаки, у асосан самарали инвестицион лойиҳалар учун мўлжалланади. Аҳоли маблағидан ишлаб

чиқаришда сармоя сифатида фойдаланиш юқори иқтисодий ўсишни таъминлаши мумкин ҳолда, Ўзбекистонда яратилган мавжуд шарт - шароитда бунинг ҳозирча имкониятлари чегаралангандир. Шу билан бирга, республикада тадбиркорлик тузилмаларининг инвестицион лойиҳалари учун хусусий маблағларни жалб қилишнинг қатор реал имкониятлари мавжуд бўлиб, улар иқтисодий ўсишга ижобий таъсир этиши мумкин. Таъкидлаш жоизки, аҳоли маблағлари бутун дунёда инвестициялаш учун асосий манба бўлиб ҳисобланади.

Республикамизда аҳоли маблағларининг инвестицияга жалб қилиниши бошқа манбаларга нисбатан кам миқдорни ташкил этади. Аҳоли маблағларининг инвестицияда қатнашуви 1997 йилда 8,9%ни ташкил этган бўлса, 2000 йилда у жами инвестиция ҳажмининг 12,0% улушини эгаллади ва 2004 йилда 12,4%ни ташкил этди. 2019 йилда бу кўрсаткич 9,8%ни ташкил этган ҳолда, 2020 йилга эътибор қаратсак, аҳоли маблағлари ҳисобидан жами асосий капиталга инвестицияларнинг 8,9%и ўзлаштирилган. Бу эса ўтган йиллар мобайнида аҳоли маблағлари билан умуминвестицион фаолиятда иштирок этиш умуман ўсмаганлигини, балки йиллар мобайнида пасайганлигини кўради.

Аксинча, етакчи мамлакатлар тажрибаси, айниқса АҚШда аҳоли маблағлари инвестицияда ишлатилишининг юқорилиги билан ажралиб туради[7]. АҚШда у жами молиявий активларнинг 70%ини ташкил этади. Уларнинг улуши давлат маблағлари ва тижорат банклари улушига қараганда 5 баробар кўпроқдир

Японияда ҳам аҳоли инвестициядаги жуда катта молиявий активлар эгасидир. Уларда ҳам бу маблағлар АҚШдаги каби тўлиқ инвестицияга йўналтирилади.

Ҳозирги пайтда, Ўзбекистонда аҳолининг инвестицияланмаган маблағларининг ортиб бориши кузатилмоқда. Бу кредит-молия муассасаларининг бозор талабларига хос равишда фаолият кўрсата олмаётганликлари натижасидир. Оқибатда, бу маблағлар банк ва бошқа молия институтларида жалб этилмай, улар кўчмас мулк ва қадрли валюталарга айланмоқда. Кейнс таъбири билан айтганда "сармоядорлар маблағларни сарфлашни истасалару, аҳоли эса кўпроқ жамғарма тўплаш билан овора бўлсалар, бу ҳолда жамғарма йиғувчилар муаффақиятсизликка учрайдилар" [8]. Ёки, М.Қ.Пардаев таъкидлаганидек, "ортиқча маблағни аҳолида бўлса ҳам, корхонада бўлса ҳам сақлаб ўтириш керак эмас экан. Уни инвестицияга қўйиш лозим. Акс ҳолда фақат пулни (мблағни) сақлаб турган субъект эмас, балки ҳамма ютқазади"[4].

Шунинг учун, аҳоли маблағларининг инвестицияда қўлланилишида банklar ва бошқа молия муассасалари томонидан кенг шарт-шароит яратилиши лозим (масалан, аҳоли жамғармаларини банк кредитларига айлантириш ва шу ҳисобда инвестицияларни молиялаштириш, аҳолининг қимматли қоғозларни харид этишдан манфаатдорлигини ошириш). Ёки, бюджетдан ташқари фондларни кичик корхоналарни молиялаштириш учун маблағлардан фойдаланишнинг бир кўриниши сифатида бу фондларга хусусий сармоядорларни маблағини даромадли облигациялар чиқариш билан жалб қилиш бу борада имкониятли тадбирлардан бири

бўлиши мумкин, ҳамда, бу фондлар қошида хусусий маблағларни жалб қилиш ҳуқуқига эга бўлган махсус тузилмаларнинг очи-лиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Давлат эса, бундай шарт-шароитларнинг яратилишини қўллаб-қувватлаш билан бирга, аҳоли маблағлари билан ишлаётган молия муассасаларига қатор солиқ имтиёзлари ва давлат кафолатини бериш билан кўмак кўрсатиши мумкин.

Хусусий инвестицияни рағбатлантиришнинг махсус дастаги бўлиб давлат тижорат кафиллиги (бу амалиёт асосан хорижий инвестицияда қўлланилади) тизими ҳисобланади. Назаримизда, инвестицион лойиҳани бевосита молиялаштиришга кафилликни беришни давлат томонидан қўллаб-қувватланиши ҳам давлат, ҳам хусусий сектор манфаатларига мос келади. Бундай ҳолда, қуйидаги асосий вазифалар ўз ечимини топади:

- инвестицион лойиҳаларга молия ресурсларини жалб қилиш орқали давлат мулкидан фойдаланиш самарадорлиги анчагина ўсади;

- молиявий ресурс билан таъминлашнинг давлат кафолати натижасида инвестициядан фойдаланиш, тадбиркорлик фаолиятини молиявий жиҳатдан жонлантиради;

- қўйилган маблағларни қайтариб беришда тадбиркорларда жавобгарлик ҳиссини оширади.

Юқори таваккалчилик шароитида давлат кафилликлар бериш йўли билан сармоя қўйиш ва сармоядорларнинг манфаатдорлигини ошириши мумкин ва бу хорижий капитални ҳам жалб этишнинг самарали усули бўлиши мумкин. Чунки, хорижий сармоядорлар мамлакатдаги сиёсий аҳволни эҳтиёткорлик билан кузатишади. Аммо, хусусий инвестицияда биргина давлат кафолатидан фойдаланишнинг ўзи инвестицион жараён учун қулай шарт-шароит яратилганлигини англатмайди. Бундан ташқари, кафолатлардан фойдаланишда кўпгина чегаралашлар ҳам мавжуд бўлади. Биринчидан, давлат сармоядорнинг капитал қўйилмаларини сиёсий хавфдан кафолатлаши мумкин (яъни, солиқ сиёсати, қонуний меъёрлар, ташқи савдо сиёсати ўзгаришидан). Сиёсий хавфларни тижорат хавф-хатарларидан фарқлаш лозим, чунки булар баҳонинг, маҳсулотга талабнинг ва ҳақозоларнинг қўққисдан ўзгариши билан боғлиқ бўлади. Бу хавф-хатарлар тўлиқлигича давлат таъсиридан ҳоли бўлади ва сармоядорларни ҳимоя қилиш учун уринишлар аянчли аҳволга олиб келиши мумкин, яъни: бу ҳолат юз берганда сармоядорлар олдидаги бюджет мажбурияти суммаси шунчалик катта бўлиши мумкинки, кафиллик шартномасида келтирилган маблағни тўлашнинг ҳеч қандай реал имконияти бўлмай қолади, кафиллик эса оддий қоғозга айланиб қолиши мумкин. Маълумки, амалиётда айнан, тижорат хавфи инвестиция тўғрисида қарор қабул қилишнинг бош чегараловчиси ҳисобланади.

Бошқа тадбир, яъни хусусий капитал қўйилмаларни сугурталашнинг реал тизимини ташкил этилиши ҳам бу ишда яхши натижа бериши мумкин. Бу жараёнларда давлат кўмаги аҳолининг молия муассасаларига бўлган ишончини

ортишига ва бўш турган маблағларни инвестиция учун йўналтиришларига имконият яратар эди. Аммо, аҳоли маблағлари билан ишлаётган кредит-молия муассасалари фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш механизми қатъиятли иш юритиши лозим, акс ҳолда, уларнинг иш фаолиятидаги салбий кўринишлар ёки уларнинг синиши ўткир ижтимоий оқибатларга сабаб бўлиши ҳамда мамлакатнинг ҳамма кредит-молия тизимига ишончсизликка олиб келиши мумкин.

Шундай қилиб, тўғридан-тўғри давлат инвестициясини йўналтириш эмас, балки, аҳоли маблағини иқтисодиётга жалб қилиш, назаримизда, юқори самара келтириши, жумладан барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга тўртки берар эди. Бу эса, тадбиркорларнинг ўз ишлаб чиқаришини самарали юритишларига имкон бериб, уларнинг фаоллиги ва инвестицияни жалб қилишда рақобатини оширар эди.

Давлат ва хусусий инвестицияларининг ўртасида ижобий ва салбий алоқадорлик ҳам ўрнатилиши мумкин. Салбий алоқадорликда давлат инвестицияси хусусий капитал ўрнига келиши мумкин, яъни давлат капитал сарфларининг муайян соҳаларда кўпайиши ўз навбатида хусусий капитални камайишига олиб келади. Бошқа томондан эса унинг ижобий алоқадорлиги ҳам кузатилиши мумкин, яъни давлат инвестициясининг ўсиши хусусий инвестицияни ўсишига олиб келади. Салбий боғлиқлик шундай пайтда мавжуд бўладики, қачонки, давлат хусусий сармоядорлар учун манфаатли бўлган лойиҳаларга (масалан, қишлоқ хўжалиги, саноат ва бошқа соҳалар) ўз маблағини молиялаштириш учун йўналтирган бўлса. Ижобий ўзаро боғлиқлик эса бюджет маблағининг хусусий бизнес учун даромадли бўлмаган лойиҳаларга, яъни ижтимоий соҳага (соғлиқни сақлаш, таълим, уй-жой қурилиши), фанни ривожлантириш, инфратузилмага (йўллар, энергия тақсимооти тизими) йўналтирилган тақдирда рўй беради.

ХУЛОСО ВА ТАКЛИФЛАР

1. Тўғридан-тўғри давлат инвестициясини йўналтириш эмас, балки, аҳоли маблағини иқтисодиётга жалб қилиш, назаримизда, юқори самара келтириши, жумладан барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга тўртки берар эди. Бу эса, тадбиркорларнинг ўз ишлаб чиқаришини самарали юритишларига имкон бериб, уларнинг фаоллиги ва инвестицияни жалб қилишда рақобатини оширар эди.

2. Республикамизда аҳоли маблағларининг инвестицияга жалб қилиниши бошқа манбаларга нисбатан кам миқдорни ташкил этади. Аҳоли маблағларининг инвестицияда қатнашуви 1997 йилда 8,9%ни ташкил этган бўлса, 2000 йилда у жами инвестиция ҳажмининг 12,0% улушини эгаллади ва 2004 йилда 12,4%ни ташкил этди. 2019 йилда бу кўрсаткич 9,8%ни ташкил этган ҳолда, 2020 йилга эътибор қаратсак, аҳоли маблағлари ҳисобидан жами асосий капиталга инвестицияларнинг 8,9%и ўзлаштирилган. Бу эса ўтган йиллар мобайнида аҳоли маблағлари билан умуминвестицион фаолиятда иштирок этиш умуман ўсмаганлигини, балки йиллар мобайнида пасайганлигини кўрамыз.

3. Бюджетдан ташқари фондларни кичик корхоналарни молиялаштириш учун маблағлардан фойдаланишнинг бир кўриниши сифатида бу фондларга хусусий сармоядорларни маблағини даромадли облигациялар чиқариш билан жалб қилиш бу борада имкониятли тадбирлардан бири бўлиши мумкин, ҳамда, бу фондлар қошида хусусий маблағларни жалб қилиш ҳуқуқига эга бўлган махсус тузилмаларнинг очилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрдаги “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонуни, 3-моддаси.

2. Нешиной С.А. Инвестиции. Учебник. -М.: Дашков и К, 2007. - С. 15.

3. Игонина Л.Л. Инвестиции. Уч.пос.- М.: Экономист, 2005. - С. 25.

4. М. Қ. Пардаев, А.Н.Холиқулов, Г.Жумаева. Инвестицион лойиҳалар таҳлили. Ўқув қўлланма. – Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи” нашриёти, 2021. - 252 бет.

5. Гайдар Е. Аномалии экономического роста. - Вопросы экономики. - 1997. №1.

6. Дулич В.А. Инвестиционная деятельность в России сокращается. //Экономика строительства. -1999. №9.

7. Грицына В., Курнышева И. Особенности инвестиционного процесса. //Экономист-М., 2000-№3-с.18.

8. Кейнс Дж.М. Трактат о денежной реформе. Избранное произведение. М.: 1993. с.31.

9. www.stat.uz

10. Murodovich, G. R., & Komolboevich, I. A. (2022). Increasing the Possibility of Management of Loan Portfolio Analysis in Commercial Banks. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 17, 30-35.

11. Murodovich, G. R. (2022). Invitation of Population Funds in Uzbekistan Some Aspects of Private Investment Development. Journal of Marketing and Emerging Economics, 2(5), 15-19.

12. Murodovich, G. R., & Jahongir, N. (2022). Improving the Loaning Process in Commercial Banks. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 3(5), 10-15.

13. Murodovich, G. R., & Komolboevich, I. A. (2022). Indonesia Problems of Population Banking of Commercial Banks. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 15, 190-196.

14. Murodovich, G. R., & Saidmurot, M. (2022). FINANCIAL SUPPORT OF THE POPULATION IN COMMERCIAL BANKS THROUGH MORTGAGE CREDITS. World Economics and Finance Bulletin, 9, 173-177.

15. Murodovich, G. R. (2022). Participation of Small Business and Private Entrepreneurship in the Foreign Economic Activity of the Republic of Uzbekistan Creating

and Developing the Environment. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 4, 417-420.

16. Murodovich, G. R., & Jahongir, N. (2022). Improving Bank Loan Portfolio Quality Management. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 15, 54-60.

17. Murodovich, G. R., & Maxmudovich, S. I. (2022). Creating Conditions for Financing Small Business Entities through Bank Loans. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 15, 45-48.

18. Murodovich, G. R. (2022). BANKS' LOAN PORTFOLIO QUALITY MANAGEMENT. World Economics & Finance Bulletin (WEFB), 17(12), 136-138.

19. Murodovich, G. R. (2022). Continuing to Increase Investigation in Uzbekistan and Actively Attract Foreign Investment as a Factor of Sustainable Economic Growth. RESEARCH PARK, 5(10), 10-13.

20. Murodovich, G. R. (2022). FINANCING ISSUES OF SMALL BUSINESS ENTITIES BY COMMERCIAL BANKS. Finland International Scientific Journal of Education, 10(12), 857-862.

21. Murodovich, G. R. . (2022). Problems of Population Banking of Commercial Banks.

22. Murodovich, G. R. . (2022). Formation of Credit Resources in Commercial Banks, American Journal of Economics and Business, 3, 18-20.

23. Murodovich G.R. (2023). Increasing the Role of Banks and Financial Institutions in the Development of Small Business in Uzbekistan. Academic Journal of Digital Economics and Stability, 25, 1, 1-6.

24. Мурадович Г.Р. . (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА КИЧИК БИЗНЕСНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА БАНК ВА МОЛИЯ ИНСТИТУТЛАРИ РОЛИНИ ОШИРИШ. Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке», 6, 1, 22-229.

25. Мурадович Г.Р. . (2023). ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ТОМОНИДАН КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ. Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке» 6, 1, 215-221. ...

26. Мурадович Г.Р. . (2023). БАНКЛАР КРЕДИТ ПОРТФЕЛИ СИФАТИНИ БОШҚАРИШДАГИ МУЛОҲАЗАЛАР. Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке, 6, 1, 209-214.

NUTQ MADANIYATI VA NOTIQLIK SAN'ATI, NUTQNING TA'SIRCHANLIGINI OSHIRISH USULLARI

Rajabov Rayimberdi Obloberdiyevich

Jizzax viloyati, Yangiobod tumanidagi 12-umumta'lim maktabi o'qituvchisi.

Rajabov Dilmurod Rayimberdi o'g'li

Mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada notiqlik san'ati va nutq madaniyatining o'zaro uyg'unligi, so'zni o'z o'rnida qo'llay olish va nutqning ta'sirchanligini oshirish, auditoriya oldida fikrni bayon eta olishning samarali usullari va tinglovchilarning diqqatini tortishda notiq amal qilishi lozim bolgan muhim jihatlar haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *nutq madaniyati, notiq, so'z, fikr, tinglovchi.*

Insonning jamiyat orasida kishilar bilan o'zaro muloqoti va nutq madaniyati – uning ijobiy imidji va auditoriyada o'z o'rnini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Har qanday inson tabiiyki o'z hayoti davomida turli nutq va fikrlarni tinglab, ulardan o'zi uchun zaruriy axborotlarni qabul qiladi. Tinglangan nutqdan qanchalik axborot olish, albatta notiqning yetkazib berish qobiliyatiga bog'liq.

Bilamizki, aksariyat odamlar o'zaro muloqot jarayonlarida qanchalik faol va so'zamol mo'lmasin, lekin omma oldida yoki ommaviy axborot vositalariga gapirishdan cho'chiydilar va o'z fikrlarini estetik jihatdan to'g'ri yetkazib berishga qiynaladilar. Bu jarayon ko'pchilik uchun murakkab tuyuladi. Shuning uchun nutq so'zlovchi avvalambor tinglovchilar to'g'risida zaruriy ma'lumotlarga ega bo'lishi, ularning soni, auditoriyaning tarkibi, so'zlagan nutqning oqibatlarini taxminiy bo'lsada bilishi maqsadga muvofiq. Shunga ko'ra notiq tayyorgarlik ko'rishi, mavzuni belgilashi, reja tuzib olish, zaruriy fikrlarni joy-joyiga qo'yishi, bayon qilinadigan fikrlarini o'zaro amaliyot bilan uyg'unlashtirishi hamda yetkaziladigan materialni avvalo uning o'zi to'la anglashi va tinglovchilarga aniq, lo'nda yetkazib bera olishi lozim bo'ladi.

Nutq so'zlovchi biror mavzu bo'yicha auditoriya oldida o'z fikrini bayon qilayotganda mantiq, psixologiya, falsafa, estetika va til qonunlariga asoslanishi kerak. Mazkur fanlar qonuniyatlariga asoslangan nutqning tasirchanligi ortadi va nutq san'at darajasiga ko'tarilishi mumkin.

Notiqlik haqida so'z yuritganda, avvalo, madaniyat bilan, oddiy, xalqchil va savodli gapirishni o'rganish – notiqlik san'atini egallashga qo'yilgan dastlabki qadamlardan biridir. Nutqning yanada ta'sirchanligini oshirish uchun esa obrazli va ravon gapirishni o'rganish lozim. Buning uchun notiq auditoriya diqqatini jalb qilad oladigan va kishilar ko'nglidan joy olgan notiq faoliyatini, nutq uslubini sinchiklab o'rganishi va ularni o'z faoliyatida qo'llay bilishi, zarur bo'lganda iqtiboslar keltira olishi lozim bo'ladi. Eng muhimi, o'z bilimi va dunyoqarashiga suyangan holda to'g'ri va chiroyli so'zlash ko'nikmasini egallashdir.

Chiroyli nutq so'zlashda notiqning madaniyati, ma'naviy boyligi, o'zini tutishi, hayotiy malakasi va mahorati muhim o'ringa ega. Shuning bilan, uning qobiliyat va iste'dodi ham alohida ahamiyat kasb etadi. So'zlovchi o'z nutqi davomida tinglovchilarni qiziqtirgan holda jalb etish, zarur bo'lganda, ularni diqqatini tortish maqsadida turli obrazli harakatlar, kuldirish yoki taniqli shaxslarning fikrlari, maqol va aforizmlardan iqtiboslar keltirishari mumkin. Shu bois so'zlovchida hayotiy malaka, yuksak bilim, ko'proq ma'lumotlarga ega bo'lish va so'z boyligi talab etiladi. Eng ahamiyatlisi esa, fikrni tiniq yetkaza olish, zarur

hollarda o'xshatishlardan ustalik bilan foydalanish hamda nutqning oddiy va barcha uchun tushunarli darajada bo'lishidir.

Nutqning ta'sirchanligini oshirishning muhim jihatlaridan yana biri – bu har qanday mavzuda ravon va uzluksiz gapira olishdir. Uzluksizlik ba'zan mavzudan chalkashish yoki tayyorgarliksiz nutq so'zlayotganda zarur bo'ladi. Fikrni bayon etish vaqtida bexosdan uzilish bo'lishi yoqimsiz holat albatta. Bunday holatda notiq hayajonga berilmasdan o'z nutqini uzluksiz davom ettirishi zarur.

Nutqni rejalashtirishda quyidagi tamoyillardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xususan, nutqning kirish qismida tinglovchini fikrning qaratilayotgan mavzusiga tiqqatini jalb etish lozim. Bayon etilayotgan fikr umumiy va aniq maqsadlarga ega bo'lishi, ishtira olish, harakatga undash, ma'lumot berish, qiziqtirish va taassurot qoldirish talab etiladi.

Fikrni bayon etishda butun chiqish asosiy fikrga qaratilishi lozim. Agar auditoriya notanish bo'lgan hollarda tinglovchiga ta'sir o'tkazishga xalaqit beradigan ishonchsizlik va rasmiylik to'siqlarini yo'q qila olishi va auditoriyaning diqqatini torta olishi kerak. Buning uchun tabiiy va ishonchli ohang, erkin harakat, zarur joyda pauzaga ega bo'lish hamda hissiy emotsionallik zarur. Bundan tashqari, tinglovchilarga savollar berish orqali ularning xayolini jamlash, tayanch tushunchalarga urg'u berish, ularni baland yoki past ovozda pauza bilan talaffuz qilish, auditoriyaga qiziqarli fikrni va'da qilish, jumladan, "Endi men sizlarga bir voqeani aytib beraman" yoki "Etibor bering!" kabi jumladan foydalanish samara beradi.

Yana bir muhim jihat – nutq jarayonida so'zlarni o'z o'rnida, o'z mazmunida ishlata olishdir. So'z – nutq madaniyatining asosiy xomashyosidir. Agar so'z o'z o'rnida va mazmunida ishlatilmasa, uning qudrati va ta'sir kuchi asta-sekin susayadi. So'zni ma'nosiga e'tibor bergan holda qo'llash, mavzuga mos tarzda talaffuz qilish nutq madaniyatining muhim talablaridan biri hisoblanadi.

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy so'zning qudrati va mazmun-mohiyatiga baho berar ekan:

– "Ma'dani inson gavhari so'zdurur,
Gulshani odam samari so'zdurur.
Ham so'z ila elga o'limdan najot,
Ham so'z ila topib o'lik tan hayot" – deya ta'rif keltirgan edi.

Anglash mumkinki, so'zga qanday yondashishdan qat'iy nazar, u har qanday muloqot jarayonida nutqning asosini tashkil qiladi. Faqatgina bu asos notiq tomonidan jilolansa va o'z o'rnida qo'llanilsagina, so'z faqatgina ashyoviy asos bo'lib qolmay, balki, qudratli kuchga aylanib, tinglovchini o'ziga qarata oladi.

Nutqning ta'sirchanligini oshirish bevosita notiqning shaxsiga, madaniyatiga, so'z va harakatlardan mohirona foydalana olishiga bog'liq. Shuningdek, notiqning nutqdagi fikr va dalillarga o'z shaxsiy qarashlari va munosabatini bildirishi ham muhim. Shu bilan birga, notiqning aniq dalillar bilan gapirishi ham nutqning ishonchliligi va salohiyatini oshirishga

xizmat qiladi. Nutqning bir maromda bo'lishi, tinglovchilar soniga qarab ovoz past yoki baland ovozda jaranglashi va ta'kid bilan so'zlash lozim. Ishlatiladigan jumlar imkon qadar barcha uchun tushunarli va sodda bo'lishi, sohaga yoki auditoriyaga notanish bo'lgan so'zlar, qiyin talaffuz qilinadigan atamalar ishlatilmasligi maqsadga muvofiqdir

Fikrni bayon qilayotganda notiq o'zini erkin tutishi, uyalish, tortinish kabi holatlardan yiroq bo'lishi muhim shartlardan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, nutq davomida ortiqcha harakatlar va imo-ishoralardan saqlanish zarur bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, nutq shunday jarangli ifodalanishi kerakki, tinglovchi qalbini zabt etishi natijasida unda notiqqa nisbatan ishonchi ortishi, uni ko'pni ko'rgan, bilimli inson deb tan olishdan boshqa chorasi qolmasligi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N.G'oyibov. Notiqlik san'ati. Toshkent-2012
2. A.Ortiqov. Nutq madaniyati va notiqlik san'ati. Toshkent-2002

YILLIK TAYYORGARLIK MASHG'ULOTLARINING SAMARADORLIGI

Ismoilova Zuhra Hamid qizi
Shavkatova Bahriniso Shavkat qizi
UrDU Jismoniy madaniyat talabalari

Annototsiya: *Yillik tayyorgarlik samaradorligi asosan mashg'ulot jarayonining tashkil qilinishiga bog'liq. Har bir yillik mashg'ulot uchta tsikldan iborat bo'ladi. Har bir tsiklning o'ziga qo'yilgan vazifalari bor. Qo'yilgan vazifalarni samarali hal qilish mashg'ulot jarayonining tuzilishiga bog'liq.*

Kalit so'zlar: *Tskil, mashg'ulot, davr, jismoniy tayyorgarlik, mashq.*

Annotation: *The effectiveness of annual training mainly depends on the organization of the training process. Each annual training consists of three cycles. Each cycle has its own tasks. The effective solution of the assigned tasks depends on the structure of the training process.*

Key words: *Tskil, training, period, physical training, exercise.*

ASOSIY QISM

Mashg'ulot jarayonini yil davomida tashkil qilish tamoyili mashg'ulotlar samaradorligini oshirish va yuksak sport natijalariga erishishning hal qiluvchi shartlaridan biri. Yil davomidagi tayyorgarlik—bu sportchi mashg'ulotlarni 12 oy mobaynida muntazam, turli rejalashtirish variantlari asosida o'tkazadi va bundan bir necha oy yoki haftani tiklanishi uchun ajratadi. Yil davomidagi mashg'ulotni rejalashtirish uchun davrlashtirish, ya'ni sikllar, davrlar va bosqichlarga bo'lishdan foydalaniladi. Ularning nisbati va davomiyligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: muayyan taqvimiy musobaqalarda ishtirok etish zarurati, yengil atletika turining o'ziga xos xususiyatlari, sportchining tayyorlanganligi darajasi, sport formasining rivojlanishi xossalari. Hozirgi vaqtda, yengil atletikada yil davomidagi mashg'ulotni tashkil etishning uchta asosiy varianti mavjud. Birinchi variantda yil bitta katta mashg'ulot siklini (makrotsikl) tashkil etib, uch davrga bo'linadi: tayyorgarlik, musobaqalashuv va o'tish davrlari.

Tayyorgarlik davri 6 oyga yaqin davom etib (noyabr-aprel), o'z navbatida uch bosqichga taqsimlanadi: kuzgi-qishqi tayyorgarlik – 3 oy (noyabr-yanvar); qishqi musobaqalashuv – 1 oy (fevral), bahorgi tayyorgarlik – 2 oy (mart-aprel).

Musobaqalashuv davri 5 oy davom etib, ikki bosqichdan iborat bo'ladi: ertangi musobaqalar – 1 oy (may) va asosiy musobaqalar – 4 oy (iyun-sentyabr).

O'tish davri, odatda, 3-4 hafta davom etib, oktyabr oyiga to'g'ri keladi.

Birinchi variant boshlovchi yengil atletikachilar, kichik razryadli sportchilar, shuningdek, qishda musobaqalashish imkoniga ega bo'lmagan yaxshi tayyorgarlik ko'rgan uzoq va o'ta uzoq masofalarga yuguruvchilar, tez yurarlar va uloqtiruvchilar tayyorgarligi uchun mo'ljallangan. Yengil atletika sohasidagi mutaxassislarining tadqiqotlari va

tajribalariga tayangan holda 1-variant asosida turli malaka va ixtisoslikka ega bo'lgan yengil atletikachilar mashg'ulotlari davrlari bo'yicha mashg'ulotlarning umumiy vaqtiga nisbatan umumiy (UJT) va maxsus (MJT), shuningdek, texnik tayyorgarliklarning quyidagi taxminiy foiz hisobini tavsiya etish mumkin (4-jadval). Ikkinchi variantda yil ikkilantirilgan: kuzgi-qishki (5 oyga yaqin, ya'ni 15 oktyabrdan 14 martgacha) va bahorgi-yozgi (6 oy 15 martdan 14 sentyabrgacha) sikl, shuningdek, o'tish (3-4 hafta – 15 sentyabrdan 14 oktyabrgacha) davridan iborat bo'ladi. O'z navbatida, kuzgi-qishki sikl kuzgi-qishki tayyorgarlik (15-oktyabr-30 noyabr) va maxsus tayyorgarlik (1 dekabr-31 yanvar) bosqichlariga bo'linadi. Bu siklga musobaqa davri ham (1 fevral-14 mart) kiradi. Bahorgi-yozgi sikl bahorgi tayyorgarlik (15 mart-14 aprel) va maxsus tayyorgarlik (15 aprel-31 may) bosqichlari, shuningdek, yaqinlashtiruvchi (1-30 iyun) va asosiy musobaqalar (1 iyul-14 sentyabr) davrlarini o'z ichiga oladi. Bu variant faqat yozda emas, qishki davrda ham musobaqalashish imkoniyatiga ega bo'lgan yengil atletikachilarni tayyorlash uchun qo'llaniladi. Uning ahamiyati shundaki, yilning ko'pdan-ko'p musobaqalarida ishtirok etish yengil atletikachilar tayyorgarligini yaxshilaydi, hamda o'quv-mashq jarayonining yanada sifatli va muntazam nazorat qilinishini ta'minlaydi. Musobaqalar taqvimini ikki siklli qilib tuzish murabbiydan sportchilarning sport formasini boshqarish, tayyorgarlikning vosita va usullarini tanlash, ularni turli variantlarda qo'llash borasida katta mahorat talab qiladi, ayni paytda sportchining ahvolini, ish qobiliyatini joriy nazorat qilish bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

O'zi uchun chegaraviy hisoblangan natijalarga erishgan hamda optimal imkoniyatlar yosh zonasidan oshib o'tgan sportchilar uchun yil davomidagi mashg'ulotlarni tashkil etishning uchinchi varianti qabul qilinishi mumkin va u har biri 3-4 oy davom etadigan bir necha (4 tagacha) qisqa sikllardan iborat bo'ladi. Bu variantning xususiyati sportchining yil davomida ko'p musobaqalarda ishtirok etishi, ular orasida qo'llab-quvvatlovchi (ba'zan rivojlantiruvchi) mashg'ulotlar va faol dam olish bilan shug'ullanishi hisoblanib, asosiy o'ziga xos jihati – yil mobaynida mashg'ulot hamda musobaqa yuklamalarining to'lqinsimon o'zgarishidir. Tezlik-kuch bilan bog'liq turlarda ixtisoslashayotgan barcha yengil atletikachilar uchun uchinchi variant eng maqbul hisoblanadi. Yuqori malakali uloqtiruvchilar bilan o'tkazilgan tadqiqotlarga asoslangan holda olimpiada chempioni A. Bondarchuk o'quv-mashq jarayonini uch davrga bo'lishni taklif qiladi:

1) Sportchining shug'ullanganlik darajasini oshirish davri, ikki oygacha davom etadigan va texnik mahoratni takomillashtirish bilan birgalikda sportchining tezlik-kuch imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bu muddatni "tarbiyalash davri" deb atash mumkin;

2) Sportchining shug'ullanganligi darajasini saqlab turish davri 1 oydan 3 oygacha davom etib, uning vazifasi – jismoniy konditsiyaning erishilgan darajasini barqarorlashtirish va texnikani yanada takomillashtirishni davom ettirish;

3) Sportchining shug'ullanganlik darajasidagi pasayish davri – 1 oygacha davom etadigan hamda maqsadi sarflangan kuch-quvvatni tiklashdan iborat bo'lgan bu vaqt "dam olish (faol va passiv) davri" deb ataladi. Sanab o'tilgan davrlarning birortasida tezlik-kuch

sifatlarini rivojlantirish uchun foydalaniladigan vosita va usullarni turli variantlarda qo'llashga, organizmning funksional imkoniyatlarini oshirish uchun muddatlarning davomiyligiga, sportchida albatta kuzatiladigan jismoniy imkoniyatlarning qisqa muddatli pasayishi hisobiga harakat qobiliyatlarining erishilgan darajasini tegishli vaqt oralig'ida saqlab turishga e'tiborni qaratish lozim. Sanab o'tilgan omillar yil davomida va boshqa vaqt oraliqlarida odamning motorikasi va psixikasiga maqsadli ta'sir ko'rsatish natijasida uning biologik holatida yuz beradigan qonuniy o'zgarishlarni aks ettiradi. Yillik siklni tashkil etishning har uchala variantida tayyorgarlik davri ikki bosqichdan iborat-umumtayyorgarlik va maxsus tayyorgarlik. Sarflanadigan vaqt nuqtai nazaridan ular orasidagi nisbat 3:1 (boshlovchi sportchilar uchun) va 3:2 yoki 2:2 (malakali sportchilar uchun) ko'rinishida ifodalanishi mumkin. Tayyorgarlik davridagi asosiy vazifalar: umumiy va maxsus jismoniy tayyorlanganlik darajasini yaxshilash; yengil atletikaning tanlangan turiga muvofiq sportchining kuchi, tezkorligi, chidamliligi va boshqa jismoniy sifatlarini yanada rivojlantirish; texnikani takomillashtirish va taktika elementlariga ishlov berish; axloqiy hamda irodaviy sifatlarini yaxshilash; yengil atletikaning tanlangan turi nazariyasi va usuliyati, shuningdek, gigiena, anatomiya, fiziologiya, sport tibbiyoti va b. sohasidagi bilimlarni oshirish. Yengil atletikachilarning tayyorgarligi va ixtisosligidan kelib chiqib, bu vazifalarni bajarishga har xil miqdordagi vaqt ajratiladi. Boshlovchi yengil atletikachilar umumiy jismoniy tayyorgarlik va yengil atletika mashqlari texnikasiga oid elementlarni egallashga ko'p e'tibor qaratadilar. Bu davrda malakali sportchilar maxsus umumjismoniy tayyorgarlik va o'z turlari texnikasini takomillashtirishga ko'p kuch beradilar. O'rta va uzoq masofalarga yuguruvchilar o'z tayyorgarliklarida asosan musobaqa mashqlarini turli shiddat hamda variantlarda qo'llaydilar. Sakrovchi va uloqtiruvchilar bu davrda umumiy tayyorlovchi va maxsus tayyorlovchi ta'sir ko'rsatadigan vositalarga ko'proq ahamiyat beradilar. Barerchilar, sakrovchilar, uloqtiruvchilar va ko'p kurashchilar yaxshi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lsalar, texnika ustida ko'proq ishlashlari mumkin, jismoniy tayyorgarligida muammolari bo'lgan sportchilar esa bunga eng ko'p diqqatlarini qaratishlari lozim. Shu bilan birga, tayyorgarlik davrida, ayniqsa, yengil atletikaning texnik turlarida maxsus yo'nalishga panja orasidan qarash mumkin emas.

Musobaqa davri oldiga qo'yiladigan maqsad shunday bo'lishi kerak ma'suliyatli musobaqalarning oldindan rejalashtirilgan muddatlarida eng yuqori sport natijalariga erishish. Bu davrda musobaqalarning asosiy vazifalari: jismoniy va axloqiy-irodaviy sifatlarini tanlangan sport turi talablariga mos ravishda yanada rivojlantirish; sport texnikasidagi ko'nikmalarni mustahkamlash; ishlab chiqilgan taktikani egallash va musobaqalashuv tajribasini o'zlashtirish; nazariy bilimlar darajasini oshirish; tarbiyaviy vazifalarni hal etish. Bu davrda, sport formasini saqlagan holda, shug'ullanganlik darajasini ko'tarish yordamida yuqori natijalarga, rekord ko'rsatkichlarga erishish (sportchilarning imkon bo'lsa har bir haftaning oxirida musobaqalar, prikidkalar, tekshiruvlarda muntazam ishtirok etishi hisobiga). Musobaqa davrining birinchi bosqichida yengil atletikachilar ko'p shug'ullanishlari, musobaqalarda ishtirok etishdan qo'rqmasliklari kerak. Bu

musobaqalarning maqsadi-sportchining tayyorgarligini tekshirish, zaif jihatlarni aniqlab, ularni tuzatish yo'llarini belgilashdan iborat. Bu bosqichda musobaqalarda ishtirok etish mashg'ulotlarda jiddiy o'zgarishlarning yuz berishiga sabab bo'lmasligi kerak; eng avvalo yuklamalar pasaytirilmasligi lozim, imkoniyatlarni tekshirib olish, shug'ullanganlik darajasini oshirish, mashg'ulot jarayoni samaradorligini baholash, yangi sharoitlarga ko'nikish zarur. Odatda, dastlabki musobaqalardan keyin mashg'ulot jarayoniga tuzatishlar kiritish va keyingi musobaqalarga yaxshiroq tayyorlanish imkonini beradigan xulosalar chiqarib olish mumkin. Musobaqa davrining ikkinchi davrida mashg'ulot asosiy maqsadga bo'ysundiriladi – bu eng Yuqori natijalarga erishish. Bu vaqtda mashg'ulotlar hajmini kamaytirish, lekin ularning shiddati, murakkabligini oshirish shart. Bu bosqichda sportchi oliy sport formasi holatiga kirib, maksimal va barqaror natijalar ko'rsatishi kerak. Mashg'ulotlar shiddatini asta-sekin oshirib borish va ayni paytda, yuklamalar hajmini qisqartirish, mashg'ulotlarni turli variantlarda o'tkazish, musobaqalar miqdorining optimal bo'lishiga erishish-sportda yirik muvaffaqiyatlarga erishishning muhim shartidir. Musobaqalar davrida mashg'ulotning vosita va usullari boshqa davrlardagidek rang-barang emas. Bu vaqtda yengil atletikaning tanlangan turiga xos mashqlar va maxsus tayyorgarlik vositalaridan foydalaniladi.

Umuman, musobaqa davrida mashg'ulot va musobaqa yuklamasi, uning hajmi va shiddati, murakkabligi zo'riqtirish xususiyati to'lqinsimon shaklda o'zgarib, jiddiy tebranishlarga ega bo'ladi. Mas'uliyatli musobaqalar yaqinlashgani sayin umumiy yuklama kamaytiriladi, biroq mashg'ulotlar shiddati yengil atletikaning turiga qarab har xil tarzda o'zgartiriladi. O'tish davri jadal musobaqalar mavsumidan so'ng sportchining maqsadi yangi katta sikldagi mashg'ulotlarning boshlanishiga sportchini to'la dam olgan, sog'lom, o'z jismoniy sifatlarini pasaytirmagan, texnik ko'nikmalarini yo'qotmagan holda etkazib olib kelishdan iborat. Bu davrda, o'z navbatida, jismoniy tayyorlanganlikning erishilgan darajasini saqlab turish juda muhim. Yengil atletika turlariga xos xususiyatlarni ham hisobga olish zarur. O'tish davrida yuguruvchi va tezyurarlar o'z ixtisoslik turlaridan foydalanib, yuklamalarni pasaytiradilar, sprinterlar, barerchilar, sakrovchi va uloqtiruvchilar boshqa sport turlariga xos mashqlardan foydalanadi (ayniqsa, yuqori malakali sportchilar), ular mashg'ulotlariga o'z sport turlarini kiritmasliklari mumkin. Barcha hollarda mas'uliyatli musobaqadan keyin qisqa muddatli dam beriladi. Agar yil davomida ikki yoki undan ortiq makrotsikldan foydalanilsa, birinchi va ikkinchi, ikkinchi va uchinchi makrotsikllar orasida o'tish davri bo'lmasligi mumkin, lekin bir necha kunlik (mikrotsikl) dam olish ta'tili zarur, yaxshisi, u faol o'tkazilishi kerak. Bunday mikrotsikllar ikkilantirilgan yoki sikli juftlik mikrotsikllar deb ataladi. Har bir mikrosikllarni sportchilar Yoshi, jinsi, tayyorgarlik darajasiga qarab rejalashtiradilar.

Xulosa. Ishlab chiqilgan amaldagi dastur bo'yicha o'tkazilgan pedagogik tahlillardan shu narsa ayon bo'ldiki, ko'proq mashg'ulot jarayonlarida qisqa bo'lgan bo'linmalarni bo'laklab o'tish usulida takroriy yugurishlar orqali bajarishga va tezkorlikni rivojlanishga e'tibor qaratishadi. Bu esa, sportchilarni tezkorligini ma'lum muddat rivojlantiriladi, ammo keyinchalik sport natijasini bir joyda qotib qolishiga olib kelishi ham mumkin. Shuning

uchun mashg'ulotlarida haftada bir yoki ikki marta kross yugurishlar tayyorgarlik davrlarida qo'llanilsa maxsus tayyorgarlik davrida og'irlashtirilgan jismlardan shtanga va har xil sakrash mashqlari va dam olish oraliqli usullarni qo'llash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xo'jaev F, Usmonjo'jaev T. Sport maktablarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlari.- T.:O'qituvchi , 1996.-184 b.
2. Qudratov R.Q. Sportcha yurish va yugurish texnikasining asoslari. Talabalarning mustaqil ishlari uchun qo'llanma. T., O'zDJTI, 1992. 18 s.
3. Qudratov R.Q. Sakrash texnikasi asoslari. Studentlarning mustaqil ishi uchun problematik ma'ruza. T., O'zDJTI, 1989. 26 b.
4. Xankeldiev Sh.X. Физическая подготовленность учащейся молодёжи. Т.: Медицина, 1996.- 205 с.

DARSLARIDA O'QUVCHILARNING TEZKOR KUCH QOBILYATLARINI AYLANMA MASHQ METODIDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Shanazarova Navro'za Marqs qizi
Ro'zimova Bonuxon Zokir qizi
UrDU Jismoniy madaniyat talabalari

Annototsiya: *Dars jarayonida mavzularni maqsadli shakllantirishda 4 ta asosiy mashg'ulot tashkil qilish usullaridan foydalaniladi. Bulardan aynan dars samaradorligini oshiruvchi usul bu aylanma mashg'ulot usulidir.*

Kalit so'zlar: *Frontal, guruhli, individual, aylanma, dars, samaradorlik, tezlik, kuch, metodika.*

Annotation: *In the course of the lesson, 4 main training methods are used for the purposeful formation of topics. Of these, the method that increases the effectiveness of the lesson is the circular training method.*

Key words: *Frontal, group, individual, circulation, lesson, efficiency, speed, strength, methodology.*

ASOSIY QISM

Tezkor-kuch qobiliyatini rivojlantirishda gandbol darslarida aylanma mashq uslubiylatining samaradorligini aniqlash uchun shug'ullanuvchilar 10 tadan qilib 2 ta guruhga ajratiladi. Nazorat guruhida mashg'ulotlar an'anaviy uslubda olib borildi. Tadqiqot guruhlariga esa quyidagi mashqlar berildi.

1. Qo'llarga tayanib yotgan xolda ularni bukib va yozish
2. Og'irliklar bilan (shtanga, gantellar, qum to'ldirilgan toplar) gavdaning aylanma harakat mashqlari
3. Shtangani ko'krakka ko'tarib o'tirib turish mashqlari.
4. Shtangani yelkaga olib sakrashlar.
5. Bir va ikki oyoqda sakrashlar.
6. Chuqurlika sakrashlar.

Pedagogik tadqiqotdan so'ng har ikkala guruhdagi natijalar 4,5 jadvalda berilgan.

To'ldirma to'pni otishda tadqiqot guruhida o'rtacha natija 8,2 dan 10,2 ga yaxshilandi, o'sish esa 20% ga teng bo'ladi. Nazorat guruhida bu test bo'yicha o'rtacha natija 8,3 dan 9,0 ga yaxshilanib, o'sish 7% ga bo'ladi.

Qo'llarni bukib yozish testida tadqiqot guruhida o'rtacha natija 11,6 dan 14,7 ga yaxshilanib, o'sish 22% ga teng bo'lgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatgich 11,4 dan 12,0 ga yaxshilanib o'sish 6 % ga teng bo'ldi.

O'tirib turish testida tadqiqot guruhida o'rtacha natija 23,7 dan 29,0 ga yaxshilanib, o'sish 18% ga teng bo'lgan bo'lsa, nazorat guruhida bu test bo'yicha o'rtacha natija 23,0

dan 25,0 ga yaxshilanib o`shish 7% ga teng bo`ldi. Malum bo`ladiki, tadqiqot guruhida o`shish yuqori ekan.

Aniq bir uyin qoidasini qisqacha mazmuni va ahamiyati aytib berilgandan so`ng, yuqoridan ikki qo`l bilan to`pni yetkazib berish, uni bajarish usuli (texnikasi) namoyish qilinadi va o`quvchilarga ham shu usulni bajarishga imkon beriladi. So`ngra muammoli savol qo`yiladi: “qo`l (panjalar) bilan to`pning to`qnashishi qaerda amalga oshadi?”. Javob berishga harakat qilingan ko`pgina urinishlarda biz quyidagi javobni aytishimiz amri mahol: yuzamiz qarshisida. So`ngra yangi savollar beriladi, “Nega to`pni uzatayotganda qo`llar tirsakdan bir oz bukiladi? Ularning bukilishi burchagini nima belgilaydi?”.

O`quvchilarning yuqoridagi savollarga javob qidirishida ularning kuch-g`ayratini biomexanik qonuniyatlar tomon yo`naltiriladi, shunga ko`ra, savolning birinchi omiliga javob maqsadga eng qisqa masofa tanlash bilan erishish bo`lsa (fazoviy nuqtai nazardan), ikkinchidan to`p uzatuvchining kuchlilik-tezkorlik imkoniyati darajasidir. Yuqoridagi talablar asosida yana bir bor to`p uzatishni bajarishni taklif qilamiz. Bizni vaqt ko`p sarflanayotgani qiziqtirmaydi, chunki u kelajakda o`zini oqlaydi.

Demak, biz tamonimizdan olib borilgan tadqiqot samaradorligi o`z isbotini topdi. Shuni ham aytish zarurki, harakat texnikasini o`zlashtirish muddati bolaning oilaviy sharoitiga, uning ijtimoiy va iqtisodiy imkoniyatiga hamda ruhiy holatiga bog`liqdir. Dastlabki o`rgatish jarayoni bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi va bu bosqichlarni xar biri o`ziga xos uslub va vositalarni o`z ichiga oladi.

Umumiy rivojlantiruvchi mashqlar o`yinchida jismoniy barkamollik va o`yinchi uchun zarur bo`lgan harakat ko`nikmalari va malakalarini sayqallash uchun foydalaniladi.

Tadqiqot guruhlaridagi natijalarning nazorat guruhlaridagi natijalarga qaraganda ancha yuqori ekanligi tanlangan uslubning samarali ekanligini ko`rsatadi.

Tadqiqot davomidagi barcha mashqlar o`z yo`nalishiga mos ravishda birlashgan holda mashq qilishning maxsus tayyorgarligi asosiy qismlarini tashkil etadi: umumiy jismoniy, maxsus jismoniy, texnik, taktik, o`yin tayyorgarligi. Xar bir tayyorgarlik turida o`zining yetakchi omillari borki, ular yordamida ko`zlagan maqsadga erishiladi. Shu bilan birga barcha turdagi tayyorgarliklar bir-biri bilan uzviy bog`liq. Misol uchun agar o`quvchi jismoniy yaxshi tayyorlanmagan bo`lsa, u xujumda zarba berish texnik mashqni yaxshi bajara olmaydi. Bunday holda o`quvchini jismoniy tomondan chiniqtirish, zarba berish usulini ko`p marta takrorlashdan ko`ra foydaliroqdir.

XULOSA

Jismoniy tarbiya darsi bo`yicha amaliyotga tavsiya etilayotgan maxsus ishlab chiqilgan mashqlardan o`quv yilining barcha choraklarida hamda yilning barcha mavsumlarida ochiq va yopiq sport inshootlarida o`tkaziladigan mashg`ulotlarda muntazam foydalanish, jismoniy tarbiyani jarayonini ommaviy shakllanishiga turtki bo`ladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахметов С.М. Методика физической подготовленности школьников в зависимости от уровня их физического развития; Автореф. дис.... канд. пед, наук. - Краснодар, 1996. - 21 с.
2. Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. O'quv qo'llanma. O'zDJTI, T.: 2005, 171 b.
3. Железняк Ю.Д. Юный волейболист, М., 1988 г., 190 с.
4. Железняк Ю.Д., Слупский Л.Н. Волейбол в школе, Пособие для учителя, М., 1989 г., 128 с.

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARNING JISMONIY TARBIYASINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI

Quronboyeva Sabohat Shokir qizi
Raximova Maftuna Bahodir qizi
UrDU Jismoniy madaniyat talabalari

Annototsiya: *Maktab yoshidagi bolalarning jismoniy harakatini rivojlantirish uslubiyati ustida ish olib borilgan, maktab dasturidagi adabiyotlar o'rganilib, yangi metodika ishlab chiqildi va maktab yoshidagi bolalarning jismoniy harakatini rivojlantirishga erishildi.*

Kalit so'zlar: *Dars, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, umumiy jismoniy tayyorgarlik, mashq, harakat.*

Annotation: *Work was carried out on the methodology for the development of physical activity of school-aged children, the literature of the school program was studied, a new methodology was developed, and the development of physical activity of school-aged children was achieved.*

Key words: *Lesson, physical education, physical development, general physical fitness, exercise, movement.*

KIRISH

Maktab yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasini rivojlantirish bo'yicha turli adabiyotlarda bolalarning jismoniy va irodaviy harakat tayyorgarligi jarayoni mazmuni bir xil talqin etilmaydi. Masalan: Levi Gorinevskayanining fikricha, maktabgacha yoshdagi bolalar jismoniy tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish uchun murakkabroq umumjismoniy mashqlar, 1-sinif dasturiga yaqin bo'lgan va unga tayyorlaydigan mashqlar tanlab olinadi.

Ayni vaqtda kichik maktab ta'lim muassasasidagi jismoniy tarbiya vazifalarida kichik yoshlardan boshlab jismoniy sifatlarni maqsadli yo'naltirish zarurati to'g'risidagi mulohazalarning yo'qligi e'tiborni tortadi. Faqat tayyorlov guruhi uchun dasturda chaqqonlik, tezkorlik, chidamlilik va kuchni takomillashtirishning maqsadga muvofiqligi haqidagi muayan eslatma paydo bo'ladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar organizmi ikkita muhim xususiyatga ega, ularni bilish maktab o'qtuvchisiga jismoniy sifatlarni tarbiyalash masalalarini muvaffaqiyatli yechish imkonini yaratadi.

Kichik maktab yoshidagi bolalarda yurush, yugurish, sakrash, uloqtirish, konkida yurush yugurush, suzish hayot uchun kerak bo'ladigan eng oddiy harakat malakalarni rivojlantirishdir. Bu harakatlarni bolalar tez o'zlashtiradi, sababi-ularning asab tizimi yuqori darajada egiluvchandir.

Kichik maktab yoshidagi bolalarga mashq berishdan oldin ularga o'sha mashqlarni ahamiyati, bajarish texnikasi, harakatli o'yin qoidalari tanani tarbiyalashni ayrim elementlari haqida tushuncha berib borish lozim.

Mazkur maqsadni ro'yobga chiqarish uchun ularda, odatda, jismoniy mashqlar va harakatli o'yinlardan iborat bo'lgan keng o'quv materialini taqdim etilgan.

Asosiy qism. Pedagogik jarayonlarni rejalashtirish va uning mazmuni maktab yoshdagi bolalarning jismoniy tarbiyasini rivojlantirish ustidagi tajribalarni rejalashtirish maktab dars sxemasi asosida amalga oshirildi va to'rt hafta mobaynida maktab yoshidagi bolalar shu maqsadda maxsus harakatli o'yinlarni izchillik bilan bajardilar, va ular jismoniy harakat orqali jismoniy tayyorgarligini uyg'unlashtirishgan edi. Masalan tezkorlik qisqa masofaga yugurish davomidagi harakat suratining tempi o'stirildi. To'rt hafta mobaynida bolalar jismoniy tarbiya orqali jismoniy harakatining rivojlantirishga qaratilgan harakatli o'yinlarni kamida 12 marta bajardilar.

Statistik ishlov berish natijasida 7-8 yoshli bolalar tomonidan nazorat mashqlarining bajarilish ko'rsatkichlarini testlash nazariyasi talablariga muvofiq, ravishda ularning jismoniy tayyorgarlik holatini baholash uchun qizlar va o'g'il bolalardan iborat ikkita yosh guruhlarining har biri uchun 4 ta test tanlab olindi.

Har bir yosh - jins guruhida testlar mazmuni alohida xususiyatlarga ega edi. Masalan, 7 yoshli qizchalarning egiluvchanligini tavsiflash uchun quyidagi testlardan foydalanildi: chalqancha yotgan holda gavdani ko'tarish ; 7 yoshlilar uchun oldinga orqaga umbaloq oshish; 8 yoshlilar uchun 30m ga yugurish; 8 yoshlilar uchun ko'priq hosil qilish. Demak, barcha yosh guruhlari uchun berilgan testlar egiluvchanlik va tezkorlikni rivojlantirish uchun. U yoki bu testlarning qo'llanilishi to'g'risida quyida batafsilroq ma'lumot beriladi.

Mazkur tajriba 14-sonli umumiy o'rta ta'lim muassasasida o'tkazilgan pedagogik tajriba materiallari keltirilgan bo'lib. Nazorat guruhi Xiva tumanidagi 14-sonli umumiy o'rta ta'lim maktab muassasasida tarbiyalanuvchi tengdosh bolalardan iborat edi.

Jismoniy tayyorgarlik darajasini rivojlantirish uchun o'n hafta davomida olib borildi (20 ta o'quv darsi, 18 xil harakatli o'yin).

Pedagogik tajribani rejalashtirish quyidagicha amalga oshirildi. Tajribani boshlashdan avval hamma bolalar jismoniy sifatlari orgnizmnini rivojlanish darajasining dastlabki holatini aniqlash maqsadida nazorat sinovlaridan foydalaniladi Keyin 25 o'quv kuni davomida tajriba guruhi bolalari 2-ilovada keltirilgan sxema bo'yicha bolalarni jismoniy xolati va sifatlardan birini ko'proq rivojlantirish bo'yicha tanlangan harakatli o'yinlarni bajardilar. 20 kunlik tajriba davri tugaganidan keyin bolalar yana nazorat mashqlarini, topshiradilar, bundan asosiy maqsad , dastlabki ko'rsatkichlarga nisbatan pedagogik tajribaning natijalariga baho berishdan iborat. Navbatdagi jismoniy sifat xuddi shu uslubda keyingi 2 kun, mobaynida tadqiq etildi. Shu tariqa jami 2 xil jismoniy sifatni tekshirish 20 o'quv kuni davomida amalga oshirildi.

Nazorat va tajriba guruhidagi 7-8 yoshli bolalar holatining dastlabki ko'rsatkichlarida aniq tafovutlar kuzatilmadi. Shuning uchun pedagogik tajriba natijalarini bundan so'ng tahlil qilishda biz faqat yakuniy natijalarni taqqoslaymiz

Bolalarni ko'proq haratdagi mashqlar orqali qiziqtirishimiz, ularni shu muhitga olib kirishimiz lozim bo'ladi. Buning uchun biz maxsus harakatli o'yinlardan foydalanishimiz lozim.

Tezkorlikni rivojlantirish uchun

„ Tezda bosib o't'’

„ Yaralanma'’

„ Qo'lim pishdi'’

„ Uni tezda tut'’

„ Estafeta'’

Egiluvchanlikni rivojlantirish uchun

„ Aldamchi to'p'’

„ Arqon tugunini yechish'’

„ Oldinga va orqaga umbaloq oshish'’ kabi harakatli o'yinlardan foydalandik.

Xulosa; Ushbu makolada maktab yoshdagi bolalarning egiluvchanlik va chaqqonlik sifatlarini rivojlantirishiga ko'ra rejalshatirilgan harakatli o'yinlardan foydalanishning samaradorlik darajasini aniqlashga yo'naltirilgan pedagogik tajriba materiallari takdim etilgan.

7-8 yoshli bolalarning turli yosh jins guruhlarida o'tkazilgan pedagogik tadqiqotlar turli jismoniy sifatning takomillashuvi jarayoniga pedagogik tajribaning ta'sir ko'rsatishi xususiyatlarinigina emas, balki ulardagi o'zgarishlarning yosh xususiyatlari jismoniy holati, sog'lig darajasni ham aniqlash uchun imkoniyat yaratib berdi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdumannotov. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy xislatlarni shakillantirishda Alisher Navoiy merosidan foydalanish. Samarqand 1998.
2. Abdullayev A, Xonkeldiyev Sh. Jismoniy madaniyat nazaryasi va metodikasi. Darslik. Toshkent O'zDJTI, 2005 yil, 300 bet.
3. Salomov R.S jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati Toshkent 2014 1jild
4. Salomov R.S jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati Toshkent 2015 2 jild

QISQA MASOFAGA YUGURUVCHI TEZKOR-KUCH SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH USLUBIYATI

Nurmetov Soliyjon Raxmonbergan o'g'li
UrDU Jismoniy madaniyat fakulteti talabasi

Annototsiya: *Hozirgi paytda yengil atletikaning har xil turlari bilan nafaqat erkaklar, balki xotin-qizlar ham shug'ullanadi. Yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish bo'yicha sportchilar o'rtasida muntazam jahon chempionatlari o'tkazib kelinadi. Sportchilar bilan ishlash trenerdan ularning organizmi to'g'risida ma'lum bir bilimga ega bo'lishni taqozo etadi. Ayollar organizmining xususiyatlarini trenirovka jarayonini tuzishda hisobga olish juda muhimdir.*

Kalit so'zlar: *Yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish, jismoniy mashq, organism, jismoniy holat, mashg'ulot.*

Annotation: *Currently, not only men, but also women are engaged in various types of athletics. Regular world championships are held among athletes in walking, running, jumping, and throwing. Working with athletes requires the trainer to have certain knowledge about their body. It is very important to take into account the characteristics of the female body when designing the training process.*

Key words: *Walking, running, jumping, throwing, physical exercise, organism, physical condition, exercise.*

KIRISH

Yurtboshimiz tomonidan sportga jalb qilish va ularning tarkibidan sport bo'yicha kadrlar tayyorlash masalasiga oid yana bir nozik va xayrli ish amalga oshirildi. Qishloq sharoitida sportchilarni qo'llab quvvatlash ularni sport sohasiga jalb qilish ishlari olib borilmoqda. Zero yoshlar jismonan, aqlan sog'lom bo'lsalar kelajagimiz poydevori mustaxkam bo'lishi aniq. Shuning uchun bu mavzu qizlarimizni sportga ayniqsa yengil atletikaning qisqa masofaga yugurish turlariga jalb qilish va qizlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish ayniqsa harakat malakalarini shakllantirish tezkor kuchni rivojlantirish maqsadida bu mavzu tanlab olingan.

NATIJA

Xarakatlarni tez bajara olish yengil atletikachining muhim fazilatlaridan biridir. Tezkorlik sakrovchining deqsinishi, uloqtiruvchilarning siltashi, sprinterning yugurishi uchun zarur bo'libgina qolmay, balki tezkorlik bosh fazilat hisoblanmagan atletlarga ham zarurdir. Yuqori darajadagi tezkorlik tezligi kam harakatlarni osonroq bajarishga imkon beradi. Bu esa ishning ko'proq vaqt davom etishiga yordam beradi.

Sportchining harakat tezligiga birinchi navbatda muskullarning taranglashtirib va bo'shashtirib turadigan harakatlarni yo'lga solib va boshqarib turadigan bosh miya qobig'ining tegishli nerv faoliyati sabab bo'ladi. Bu faoliyat ko'p jixatdan sportchining sport

texnikasi qanchalik takomillashganiga, muskullarning kuchi va elastikligiga, bo'g'inlarining harakatchanligiga, uzoq davom etgan ish paytida esa, uning chidamliligiga bog'liq. Tezkorlik - tug'ma fazilat, masalan, tug'ma qobiliyat bo'lmasa, qisqa masofada yuguruvchi bo'lish mumkin emas degan fikrlar hali ham uchrab turadi. Albatta tabiiy moyillik va tug'ma imkoniyatning muayyan ahamiyati bor, ammo bosh rol o'ynaydigan - tarbiya, o'rganish va taraqqiyot topishdir. Tizimtik ko'p yillik trenirovka jarayonida har qanday sportchi tezkorlik fazilatini nihoyat darajada oshirib olish mumkin. Harakat tezligini (ayniqsa o'yinlar yordamida) 10 - 12 yoshdan rivojlantiri boshlash kerak. Harakat tezligini oshirishning eng muhim tomoni – yugurish, sakrash va uloqtirish mukammal texnikasini egallashdir. Bunga faqat o'rganish jarayonidagina erishib bo'lmaydi. Mashqlarni ko'p martalab takrorlayverish, xatto mashq texnikasini to'la o'zlashtirib olgandan keyin ham takrorlayverish zarur. Takrorlash (masalan, 10 – 15 X 100 - 150 m, 30 - 60 marta yadro itqitish, diskni 30 - 40 marta uloqtirish, langarcho'p bilan 30 marta sakrash) maksimaldan pastroq (maksimumning 9/10 qismicha) kuchlanishda bajarilishi kerak. Bunday takrorlashlar ayniqsa sprinterlar va g'ov osharlar uchun kerakdir. Bularda yugurish tezligining ortishi, avvalo, faqat harakat texnikasidagi juda murakkab nerv-musku koordinatsiya qaror topgani va ruhiy ishtiyoq natijasidagina emas, balki ular nihoyat darajada mustahkam bo'lgan taqdiridagina ro'y beradi. Bunga esa bir mashg'ulotda 100 - 110 - 150 - 200 m ni maksimal tezlikka yaqin tezlikda ko'p martalab yugurib o'tish natijasida erishiladi. Sprinterlar uchun 50 - 60 metrli qiya (2 - 3) yo'lkada yugurish samaraliroq. Yugurib kela turib, 30 - 50 m ga qiya yo'lkadan yugurib ketganda turg'unlashib kolgan maksimal tezlik ortadi. Yuguruvchi tezroq tepshinishga o'rgatadi, burilishdan to'g'ri yo'lkada chiqishda jadalroq qadam tashlaydigan bo'lishadi. Lekin yengillashtiradigan sharoitda bajariladigan qiya yo'lkada yugurish gorizontal yo'lkada yugurishga to'la o'xshash emas. Shuning uchun u sprinter trenirovasining oz qisminigina tashkil etishi mumkin .

Sur'atini tezlasha boradigan ritmik baland tovush yordamida ham yugurish va harakatda turg'unlashib qolgan maksimal tezlikni oshirish mumkin. Chunki sprinter o'z qadami jadalligini tovush sur'atiga moslab tashlashga intiladi.

Bir mashqda trenirovka qilish natijasida sportchining tezkorligi ortgandan keyin, u boshqa mashqlarni ham tez bajara oladimi yo'qmi ekanini bilish muhimdir. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, hosil bo'lgan tezkorlik harakat strukturasi o'xshash bo'lmagan boshqa mashqlarga o'tmaydi. Masalan, sprintda trenirovka qilish natijasida telegraf kaliti bilan ishlash chastotasi oshmaydi. Boshqarilishi o'xshash bo'lgan harakatlarda esa bunday emas. Sprintcha yugurishda hosil bo'lgan tezkorlik fazilati, sakrashda depsinishga va uloqtirishda oyoqni to'g'rilash harakatiga o'tadi.

100 m ga yugurish. 100 metrlik masofani imkoniyat boricha maksimal tezlikda yugurib o'tish kerak. Bunday tezlik har doim maksimal ish quvvati bilan aniqlanmaydi. Har qaysi sprintchi ortiqcha kuchanmay, engil yugurganda erishgan eng yuqori tezligi, shu sprintchining maksimal tezligi bo'ladi. Eng zo'r masterlar ish quvvati maksimal bo'lganda maksimal tezlikka ham erishadigan bo'ladilar .

Startdan tez yugurib chiqish 100 m ga yugurishda (tezroq maksimal tezlikka erishib olib, imkoniyat boricha uni marragacha saqlab borish uchun) jo'shqin tezlanishga aylanib ketadi. Biroq 100 metrda yugurishda ham o'sib borayotgan charchash sababli masofaning oxirida tezlik bir qancha pasayadi. Ammo qanchalik yaxshi mashq ko'rilgan bo'lsa, charchash shunchalik kech boshlanadi.

200 metrda yugurish. 200 metrda yugurish texnikasi startning joyi va masofaning yarmi yo'lkaning burilishida ekani bilan 100 metrda yugurish texnikasidan farq qiladi. Startdan keyingi masofani ko'proq qismini to'g'ri chiziq bo'ylab yugurib o'tish uchun start tirgaklari burilishga urinma chiziqda yo'lkaning tashqi chetiga o'rnatiladi. Yuguruvchi burilish bo'ylab yugurayotganida butun tanasi bilan ichkari tomon og'ishi kerak, aks holda egri chiziq bo'ylab yugurayotganda hosil bo'ladigan markazdan qochuvchi kuch uni chetga chiqarib yuboradi. Bunday og'ish yugurish tezligi o'sa borgan sari va burilish radiusi kamaya borgan sari orta boradi. Yuguruvchi markazdan qochuvchi kuch ta'sir eta boshlashini kutmay, balki uning boshlanishiga yo'l qo'ymay, oldindan gavgani asta-sekin ichkarilatib, chapga og'dira borsa, shundagina burilishga to'g'ri kirib borgan bo'ladi. Yuguruvchi mumkin qadar maksimal tezlikka erishgandagina tanasining chapga qiyaligini orttirishni to'xtatadi va shu daraja og'ishni burilishning qolgan qismini oxirigacha saqlab boradi. Burilishda yugurishni engillashtirish uchun, oyoq taglarini chapga yo'lka raxi tomonga burib qo'ygan yaxshi. Qo'llarning harakati ham to'g'ri yo'lka bo'ylab yugurishdagidan farq qiladi. O'ng qo'l ko'proq ichkariga, chap qo'l esa ko'proq tashqariga harakat qiladi.

Burilishda yugurayotganda oyoq tagini yo'lka raxidan yoki chap tomondagi oq chiziqdan 8-10 sm oldinroq qo'yishga intilmoq kerak.

Burilishdan to'g'ri yo'lka chiqishni ham bilish kerak. Bu erda yuguruvchi tana qiyaligini kamaytirish uchun burilish tamom bo'lishini kutmaydi, burilishning oxirgi metrlaridayoq tana qiyaligini kamaytira boshlab, to'g'ri yo'lga chiqish paytida esa gavgasini to'la to'g'irlab oladi. 200 metrda yugurayotganda o'sib borayotgan tanglikni «tushirish» uchun burilishdan chiqish paytida eng zo'r kuch kelishdan kutulganday 2-3 qadam tashlab, keyin yana marragacha to'liq kuch bilan yugurishni davom ettirish kerak.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, sprintchi 200 metr oxirigacha maksimal tezlikda yugurib o'tishga qanchalik urinmasin, masofa oxirida, ayniqsa ikkinchi 100 metrda tezlik bari bir susayadi. Shu bilan birga, qadamlar uzunligi ham kamayadi.

400 metrda yugurish. 400 metrda yugurish texnikasi asosan sprintchasiga erkin qadam tashlashdan iborat bo'lib, faqat bunda tezlik maksimal bo'lgandagiga nisbatan kamroq jadallikda yuguriladi. Gavda 100 metrda yugurishdagidan kamroq engashadi, qo'llar ham sekinroq harakat qiladi. Qadamlarning uzunligi 7-8 oyoq tagi uzunligigacha qisqaradiyu, yuguruvchi keng va erkin harakat qilishdan kechmaydi.

Startdan yugurib chiqish xuddi 100 metrda yugurishdagidek boshlanadi. 400 metrlik masofa uchun kerak bo'lgan tezlikka yetishib olgandan keyin, yuguruvchi bemalol qadamga o'tib, erishilgan tezlikni mumkin qadar uzoqroq saqlab qolishga harakat kiladi. Lekin sportchi qanchalik mashq ko'rgan bo'lmasin, uning tezligi, borgan sari o'sayotgan

charchash sababli, pasayib boradi. 400 m masofani har holda bir xil sur'atda yugurib o'tishga intilish kerak bu birinchi 200 m bilan ikkinchi 200 m ni o'tishga ketgan vaqtdagi farq katta bo'lgandagiga nisbatan yuqoriroq natija ko'rsatishga imkon beradi. 400 metrga yugurishdagi tezlik egri chizig'i birinchi 100 metrlikning boshlanishida juda tez va yuqori ko'tariladi, ikkinchi 100 metrlikda qariyb o'sha darajada qoladi, uchinchi 100 metrlikda sekin va oxirgi 100 m keskin pasayadi. Marraga 70-50 metr qolganda tezlik ayniqsa ko'p pasayadi. 400 metrga yuguruvchi birinchi 100 metrlikni faqat 100 metrga yugurganida ko'rsata oladigan vaqtiga nisbatan atigi 0,3-0,5 sekund sekinroq yugurib o'tishi kerak. Yaxshi mashq ko'rgan sportchi 400 metr masofaning birinchi 200 metrini o'zining 200 metrdagi shaxsiy rekordidan 1,3-1,8 sekundgina ortiqroq vaqtda yugurib o'tishi kerak.

XULOSA

1.Organ va tizimlarni mustaxkamlash, organizmning funktsional imkoniyatlarini kengaytirish va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish kerak degan xulosaga kelindi.

2.Sportchi talaba qizlarda giperkompensatsiya (funktsional imkoniyatlarini yuklamagacha bo'lgan darajasini ortirish bilan tiklash) vositasida eng yuqori funktsional imkoniyatlar darajasiga erishish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmonxo'jayev T.S.,Raximov M.M.,Qudratov R.Q., Meyliyev X.A.,Rasulova T.P.,Qurbanov S.Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari.T.,O'qituvchi 2005. 350b.

2. Шокиржонова К.Т. Енгил атлетика (мусобақа қоидалари). Ўқув қўлланма. Т., Лидер Пресс, 2007. 352 б.

3. Qudratov R.Q. Sakrash texnikasi asoslari.Talabalarning mustaqil ishi uchun ma'ruza.T., O'zDJTI,1989.26 b.

4. Qudratov R.Q. Sportcha yurish va yugurish texnikasi asoslari.Talabalarning mustaqil ishlari uchun qo'llanma. O'zDJTI,1992.18 b

THE BASIC PRINCIPLES OF RESEARCH IN THE THEORETICAL TRANSLATION

Sabirova Nafisa

*A student of Master's degree in UzSWLU
Department of the Linguistics of English language*

Abstract: *This paper is aimed at providing the main notions of translation theory, the object of research, and the methods of analysis of translation theory. Opinions on the importance of translation among different peoples, the concept of translation, and its types are discussed. It provides structured key features of Translation Studies as a discipline and explores the evolution of translation as a concept, a product, and a practice as well as considering the role of the translator in society and history. However, various examples of translation types are given in the article. Also, current research conveys the role of words in the context, theoretical perspectives of the context, and analyzes certain types of translation change and its results.*

Key Words: *Translation Theory, Methods of Translation Theory, Concept of Translation, Scientific And Critical Study, Translation Practice, words, expressions, context.*

The systematic study of the theory, description, and application of translation, interpreting, and localization is the focus of the academic inter discipline known as translation studies. Translation studies is an interdisciplinary field that draws heavily from other disciplines. Translation theory is really based on aims at determining, categorizing, and utilizing general principles of the translation process in relation to its major issues. Translation is a special case of communication because sender and receiver do not share the same code and the translator recodes the message from the sender into the receiver code. The main issue of translation is based on sustaining the original message despite that there is generally no one-to-one correspondence between the signs of the two different code systems. In this era of revolutionary technological advancement, translation of scientific and technical texts is crucial. Nowadays, it is rare to find a translator or interpreter who has not dealt with technical issues. In fiction or even poetry, even the "pure" literary translator frequently encounters highly technical material. The training of technical translators is a significant practical issue, and a thorough theoretical analysis of the distinctive characteristics of technical translation is an essential goal of translation linguistics. The basic objective of technical translation is to pinpoint the condition that was originally described. The prevalence of the referential function presents a significant obstacle to the translator, who needs to have a solid understanding of the technical vocabulary and enough time to complete the translation. In addition to this information, concept of translation consists of two types.

The product – the text that has been translated

The process- the act of producing translation .

Translation is the process of reworking text from one language into another to maintain the original message and communication. But, like everything else, there are different methods of translation, and they vary in form and function. Translation is necessary for the spreading new information, knowledge, and ideas across the world. It is absolutely necessary to achieve effective communication between different cultures. In the process of spreading new information. There are some principles of translation.

Literal: the syntax is translated as close as possible in the TL

Word-for-word: the SL word order is maintained the translation of cultural words is literally.

Semantic. it differs from faithful translation in the aesthetic, the beautiful aspect only in the SL.

Free: this process consists in paraphrasing the original with longer sentences which is also called intralingual translation. Newmark though defines it as pretentious.

Adaptation: it is used for poetry, plays. The main sense is maintained but cultural words.

Communicative: this type of translation is the one that tends to reproduce the exact meaning of the SL into account not only language but the content, so that they are closer to the original.

Three categories of the translation theories (diachronically).

☐ Translation theories based on Source- oriented approaches

☐ Linguistic translation theories

☐ Recent translation theories (target-oriented approaches).

From these categories to learn that translation, as a type of speech, is translated from a linguistic point of view, that is, the process of translation means the translation of one wish into another language. The theory of regular correspondences was the name given to their hypothesis. They claimed that translation is impossible without a solid linguistic foundation, which may be created by a comparative study of linguistic events and the identification of specific correspondences between the originating language and the target language. A typology of links between language units (equivalents - permanent correspondences, insensitive to context) was the main focus of this theory's creators. This is the linguistic process of translation between two different languages. Moreover, "translation" can be considered as a kind of transformation. It follows that the subject of translation theory is the study of scientific views on interlinguistic transformations, that is, the process of translation, and its object is the existing translations. In conclusion, theoretical translation method the process of interaction and interaction between the literatures of different peoples. Translation, as a necessary tool for the development of languages, accelerates their development, increases and improves the vocabulary. Theoretical translation enriches a person's spiritual life, realizes the potential of the native language, enriches it. Translation sharpens the reader's mind and enriches it with new

ideas and concepts. It describes that to establish new attitudes and views in society and it has a positive effect on the culture and spirituality of different peoples.

REFERENCES:

- [1] Nazarova D.I. The interpretation of educational ideas in the poems of Jamal Kamal// International Scientific Journal Theoretical & Applied Science.
- [2] Nazarova D.I. Literary Motives of Sufizm and Spiritual, Moral Ideas in the Lyrics of Jamal Kamal//International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE).
- [3] Dilrabo Quvvatova, Nazarova D.I. The rubai genre in the works of Jamal Kamal// The American Journal of Social Science and Education Innovations.- 2020.
- [4] Nazarova D.I. Jamol Kamolning Asru radifli g'azaliga yozgan muxammasi// Ilim ham ja'miyet. Ilmiy-uslubiy jurnal.– 2020.
- [5] Nazarova D.I. The foundation of Kamol Jamol's poems is pain// Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution.- 2020.
- [6] Nazarova D.I. Feelings of lyric heroes in Kamol Jamol's work// Conference of Management of Islamic Education Leadership In The Era of Revolution.– 2020.
- [7] Akhmedova Mekhrinigor Bakhodirovna. (2020). "SPIRITUALITY" LANGUAGE CATEGORY AND ITS CONTENT. Middle European Scientific Bulletin, 6, 57-59.
- [8] Akhmedova Mekhrinigor Bakhodirovna. "'SPIRITUALITY' LANGUAGE CATEGORY AND ITS CONTENT". Middle European Scientific Bulletin.
- [9] Akhmedova, M. B. (2019) "ANALYSIS OF —SPIRITUALITY? CATEGORY AND ITS STRUCTURE IN THE ENGLISH LANGUAGE," Central Asian Problems of Modern Science and Education.
- [10]M.B. Ahmedova. Genetic and Structural Specifications of tge Spirituality Nominative Units in the Uzbek Language. - Theoretical and Applied Science, 10 issue. 2018.
- [11]Nilufar Ulmasovna Ochilova, Mehrinigor Bahodirovna Ahmedova. Reflecti [1] Nazarova D.I. The interpretation of educational ideas in the poems of Jamal Kamal// International Scientific Journal Theoretical & Applied Science. - 2019.

Barno Masharipova

Nukus Davlat Pedagogika Instituti

2- bosqich magistranti

Kalit soʻzlar: *motivatsiya, kasbiy motivatsiya, qadriyat, shaxs faolligi, shaxs faolligining tashqi manbalari.*

Ключевые слова: *мотивация, учебные мотивы, ценностные ориентации, личностные свойства, направленность на деятельность, направленность на результат, направленность на процесс.*

Key words: *motivation, learning motives, value orientations, personal characteristics, focus on activity, focus on result, focus on process.*

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy va madaniy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar taʼlim jarayoni, kadrlar tayyorlash tizimini ham tubdan yangilash hamda rivojlantirishni talab etadi. Shu boisdan taʼlim tizimini zamon talablari darajasida va erishilgan tajribalar asosida rivojlantirish orqali oʻsib kelayotgan yosh avlodni jamiyat hayotida faol ishtirok etadigan, har tomonlama etuk va yuksak maʼnaviyatli, komil insonlar etib tarbiyalash davlatimiz siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan hisoblanadi. Farzandlarimizni mustaqil fikrli, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallagan, mustahkam hayotiy pozitsiyaga ega, chinakam vatanparvar insonlar sifatida tarbiyalash biz uchun dolzarb ahamiyatga ega boʻlgan masala hisoblanadi [1], – deb taʼkidlagan Sh.M.Mirziyoev. Shunday ekan, yoshlarning, kelajak avlodning kasbiy etukligi, toʻgʻri kasb tanlashi va mohirona olib borishiga eʼtibor qaratilishi hozirgi kunnig dolzarb masalalaridandir.

Zamonaviy taʼlim tizimida talabalarni tayyorlashni takomillashtirish bitiruvchilar tayyorgarligining koʻplab omillari va ularning kasbiy faoliyatga real tayyorlik darajasi bilan shartlangan. Ular orasida pedagogik oliy oʻquv yurtlari talabalarining oʻqishga oid faoliyat motivatsiyasi oʻta muhim hisoblanadi. Pedagogik oliy oʻquv yurtlarining taʼlimiy jarayonida bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligiga oʻsib boruvchi talablar va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning real darajasi oʻrtasidagi ziddiyat yaqqol koʻrinadi. Zamonaviy taʼlim tizimida talabalarni tayyorlashni takomillashtirish bitiruvchilar tayyorgarligining koʻplab omillari va ularning kasbiy faoliyatga real tayyorlik darajasi bilan shartlangan. Ular orasida pedagogik oliy oʻquv yurtlari boʻlajak tarbiyachi-pedagog talabalarining oʻqishga va ishga oid faoliyat motivatsiyasi oʻta muhim hisoblanadi.

Shaxsiy kasbiy motivatsiyasi oʻzi va boshqa odamlarni kasbiy muvaffaqiyatga erishishga ragʻbatlantirish jarayoni sifatida ham gavdalanishi mumkin. Bundan tashqari, kasbiy faoliyat motivatsiyasi kasb tanlashni va bu kasb bilan bogʻliq majburiyatlarni davomiy bajarishni shartlaydigan aniq undovchi taʼsir sifatida ochib berilishi mumkin [4]. Kasbiy motivatsiya nafaqat kasbiy yoʻlni toʻgʻri tanlangani va mehnatga oid faoliyat mahsuldorligini, oʻz mehnatining natijalarini qondirish darajasini, balki kasbiy taʼlimning

muvaffaqiyatini belgilaydi. Bu fakt shu bilan tushuntiriladiki, tahsilning samarali jarayoni, kamida ikkita omil – kognitiv sohalari va shaxs motivatsion sohasining rivojlanish darajasi bilan shartlangan. Bu fikr oliy maktab talabalarining kasbiy motivatsiyasining ifodalanganlik darajasi va intellektual qobiliyatlarning rivojlanish darajasi qator empirik tadqiqotlari bilan tasdiqlanadi. Demak, A.A.Rean [5] tadqiqotlaridan biri davomida quyidagi natijalarni oldi. Talabalar –bo'lg'usi pedagoglar guruhida umumiy intellekt shkalasi bo'yicha test o'tkazgan va mazkur testlashni o'qishga oid o'zlashtirish darajasi bilan solishtirgan aniqlandiki, intellektning o'qishga oid o'zlashtirish bilan na maxsus predmetlar bo'yicha, na umumta'lim fanlarining bloki bo'yicha hech qanday ahamiyatli aloqasi yo'q. Bu fikr boshqa tadqiqotlarda ham o'z tasdig'ini topdi [5] Yana bitta ahamiyatli qonuniylik aniqlandi: "kuchli" va "zaif" talabalar intellekt darajasi bo'yicha emas, balki o'qishga oid faoliyat motivatsiyasining kuchi, sifati va turi bo'yicha farq qilarkanlar. "Kuchli" talabalar uchun ichki motivatsiya kuchli: ularga kasbni yuqori darajada o'zlashtirish xos bo'lib, mustahkam bilim olish va amaliy malakalarga ega bo'lishga mo'ljal oladilar. "Zaif" talabalarga kelsak, ularning motivlari asosan tashqi, vaziyatli: bunday talabalar uchun, birinchi navbatda, yomon o'qishlari uchun muhokama qilish va jazolashdan, stipendiyadan mahrum bo'lmaslikdan va h.k. dan qochish muhim. Agar kasbiy motivatsiya tuzilmasi haqida gapiradigan bo'lsak, bu yerda kasbga ijobiy munosabat o'ta muhim rol o'ynaydi, chunki bunday munosabat ta'limning yakuniy maqsadi bilan bog'liq. Boshqacha aytganda, agar talaba kasbini ongli tarzda tanlagan bo'lsa va uni o'ziga bo'lganiday jamiyat uchun ham ahamiyatli deb hisoblasa, bu, shubhasiz, kasbiy tayyorgarlik natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Oliy o'quv yurtlari talabalarining kasbga bo'lgan munosabatlarini aniqlash bo'yicha olib ma'lumotlariga ko'ra [3; 5] xulosa qilish mumkinki, ko'proq 1-bosqich talabalari tanlagan kasblaridan mamnunlar. Biroq barcha o'quv yili davomida bu ko'rsatkich bitiruv bosqichiga qadar doimiy ravishda pasayib boradi. Oliy o'quv yurtini tugatishga ozgina qolishiga qaramay kasbidan qoniqish eng kam, kasbga munosabatning o'zi ijobiy bo'lib qolaveradi. Bunday natijalar sababi – bu, bir tomondan, muayyan oliy o'quv yurtlarida ta'lim berishning yuqori bo'lmagan darajasi, boshqa tomondan esa – birinchi bosqich talabalarida romantik tasavvur va kasb egallashning real usullarini bilmaslikning ustunlik qilishi bo'lishi mumkin, desa ham bo'ladi. Shunday qilib, bo'lajak tarbiyachi – pedagog talabaning o'qishga oid-kasbiy motivatsiyasini susaytiruvchi dastlabki salbiy omillar orasida mazkur kasb to'g'risida oldin mavjud bo'lgan tasavvurlarning talaba oliy o'quv yurtida uchratganlariga muvofiq emasligini aytish mumkin. Qator empirik tadqiqotlar ko'rsatdiki, ikkinchi omil –bu muntazam ravishdagi va zo'r g'ayrat talab qilinadigan o'quv faoliyatiga yetarlicha tayyor emaslikdir. Keyin bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabada o'qish va kasbga oid motivatsiyaning pasayishi omili sifatida boshqa ixtisoslikka o'tishga intilish va o'qishga umumiy ijobiy munosabat bo'lgan taqdirda alohida o'quv fanlariga salbiy munosabat yuzaga kelishi mumkin. Oxirida, odatda, kelajakda kasbiy faoliyatda samarali bajarish uchun yaxlit kasbiy ta'lim tizimida muayyan o'quv fanining o'rnini va uni o'rganish davomida shakllanuvchi bilim, malaka, ko'nikmalar ahamiyatini

tushunmaslik paydo bo'ladi. Biz qanday omillar bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabani o'qish va kasbga oid faoliyati motivatsiyasini pasayishiga olib kelishini aniqlab oldik. Talabalar, shu jumladan, talaba-pedagoglarning o'quv-kasbiy faoliyatini tanlash va amalga oshirishni shartlovchi omillar to'g'risidagi masala ochiq qolmoqda. Bu savolga javobni shaxsning faolligi manbaini aniqlab va shaxsning o'qishga va kasbga oid faoliyati motivlarining turli-tuman tasniflarini ko'rib chiqib topish mumkin. Shaxs faolligini tashqi va ichkiga ajratish qabul qilingan. Ichki manbaga bilishga oid va ijtimoiy ehtiyojlar (ijtimoiy jihatdan ma'qullanadigan harakatlar va yutuqlarga intilish), qiziqishlar ustanovkalar, namuna va stereotiplar hamda o'z-o'zini mukammallashtirishga intilish, o'qish va boshqa faoliyat turlarida o'zini namoyon qilish hamda o'z-o'zini ro'yobga chiqarish ehtiyoji bilan shartlanadigan boshqa jihatlar kiradi [3]. Bu yerda real Men obrazining shaxs ideal obraziga muvofiq kelmasligi faollikni harakatlantiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi. Shaxs faolligining tashqi manbalari – o'quvchining talab, ko'nikma va imkoniyatlari tegishli bo'lgan hayotiy faoliyati shartidir. Bo'lajak tarbiyachi-pedagog talabalar axloq, muloqot va faoliyatning ijtimoiy me'yorlariga amal qilish zaruriyati bilan bog'liq [5]. Ko'nikma jamiyatning o'qishga munosabatini inson tomonidan qabul qilinadigan va unga o'quv faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq qiyinchiliklarni yengib o'tish imkonini beradigan axloq me'yorlari sifatida xarakterlaydi. Imkoniyatlar – bu o'quv faoliyatini avj oldirish uchun zaruriy ob'ektiv shartdir (maktablar, darsliklar, kutubxonalar va h.k.larning mavjudligi). Bu holatda inson rivojlanishining shaxsiy rivojlanishi va u yashayotgan jamiyatning ijtimoiy ekspektatsiya darajasining mos kelmasligi shaxsiy faollikni harakatga soluvchi kuch bo'ladi. O'qish va kasbga oid motivlar tasnifi juda ko'p ekanligi faktiga e'tiborni qaratamiz. Mazkur ish doirasida biz nazarimizda o'zida birmuncha ahamiyatli bo'lgan motivlarni olgan bir nech tasnifni ko'rib chiqamiz, xolos. Demak, yuqorida sanab o'tilgan faollik manbalari asosida motivlarning quyidagi guruhlar ajratiladi [1]:

- ijtimoiy (o'qishning ijtimoiy ahamiyatini anglash, o'qishning shaxsiy-rivojlantiruvchi qiymatini tushunish, dunyoqarash va olamni tushunishni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj va boshqalar);

- bilishga oid (bilim olishga qiziqish, qiziquvchanlik, bilishga oid qobiliyatlarni rivojlantirishga intilish, intellektual faoliyatdan lazzat olish va boshqalar);

- shaxsiy (o'z-o'zini hurmat qilish va shahratparastlik tuyg'usi, tengdoshlari o'rtasida obro'dan foydalanishga intilish, referent bo'lgan sinfdoshlarga taqlid qilish, o'ziga xos bo'lishga urinish va boshqalar).

O'qishga motivatsiyaning dastlabki ikki turida orientatsiya jarayonga yo'naltirilgan. Shaxsiy motivlar ustunlik qilgan holatda motivatsion orientatsiyalar natijaga va atrofdagilarning reaksiyasiga, jumladan, o'qituvchi bahosiga yo'naltirilgan. Diqqatga sazovor joyi shundaki, empirik tadqiqotlarning biri davomida talabalarning motivatsion orientatsiyalari va ularning akademik o'zlashtirishlari o'rtasidagi aloqa yuzasidan [5] quyidagilar aniqlandi: o'zlashtirish bilan birmuncha puxta aloqa ularning jarayonga va natijaga orientatsiyasi, kamroq puxta aloqa –o'qituvchining bahosiga bo'lgan orientatsiya

ekan. Keltirilgan tasnifda kasbiy tayyorgarlikning yuqori darajasini rivojlanishi uchun birmuncha ko'maklashuvchi motivatsiya, bizning nazarimizda, ijtimoiy va bilishga oid motivatsiyalardir. Bilishga oid va ijtimoiy motivatsiyalar birmuncha chuqur bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga ko'maklashadi. D.Yakobson [2] yaratgan o'qishga oid faoliyat tasniflaridan biri bo'yicha motivlar 2 ga ajratiladi: o'quv vaziyatiga bog'liq bo'lmagan motivlar va o'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan motivlar.

1. O'quv vaziyatiga bog'liq bo'lmagan motivlar:

kasb tanlashdagi tor ijtimoiy motivatsiya (inkor etadigan motivatsiya) – bu yerda ota-onalar, bu sohada vakolatli bo'lgan odamlar bilan ijtimoiy barobarlashtirish yetakchi motiv yubora bo'ladi, shuningdek, omadsizlikdan, ota-onalar, yaqinlar oldidagi mas'uliyat, burchdan qochish motivlarining ustunlik qilishi xosdir; umumijtimoiy motivatsiya – o'qishga oid faoliyatga undash boshqa odamlarga foyda keltirishga ehtiyoj asosida yotadi; pragmatik (cheklangan shaxsiy) motivatsiya, unda faoliyatga undash – bu kasbning ijtimoiy nufuzi va karerada o'sish imkoniyatidadir.

2. O'quv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan motivlar: bilishga oid motivatsiya – o'qishni shaxsning yangi bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashga bo'lgan intilishi boshqaradi; kasbiy motivatsiya, bunda talabada tanlangan kasbga, uning mazmuni va ijodiy imkoniyatlariga qiziqish; mazkur kasbda ishlash uchun o'z qobiliyatlariga ishonch bor; shaxsiy o'sish motivlari – bu holatda o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini takomillashtirishga intilish o'quv faoliyati jarayonini boshqaradi. Talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi xususiyatlarini o'rganish maqsadida quyidagi vazifalarni hal qiladigan tashhisiy dastur ishlab chiqildi: talabalarning o'qishga oid faoliyatini yetakchi motivlarini aniqlash; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning kasbiy yo'nalganligi o'rtasida aloqa o'rnatish; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning shaxsiy yo'nalganligi o'rtasida aloqa o'rnatish; talabalarning o'qishga oid faoliyati motivatsiyasi va ularning qadriyatli orientatsiyasi bilan aloqa o'rnatish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, bo'lajak tarbiyachi-pedagog talaba shaxsining motivatsion sohasini rivojlantirishning sifatli xususiyatlari shaxsiy va kasbiy yo'nalganlik, qadriyatlar yo'nalganligiga bog'liq. Shaxsning motivatsion sohasi faoliyat bilan belgilanadi. Faoliyat rivojlanish va o'z-o'zini rivojlantirish komponenti bo'lishi uchun nafaqat uning mazmuni xarakterini chuqur tushunish, balki shaxsning motivatsion tomonini doimo takomillashtirish muhim. Motivatsion sohani chuqur bilish va tushunish muvaffaqiyatni, bo'lajak tarbiyachi-pedagog shaxsining faolligini uning rivojlanishini kerakli oqimiga yo'naltirishni ta'minlashi mumkin. Shundagina o'z kasbini yetuk, mohir, professional egasi bo'lib yetishida asosiy qadamlardan birini tashlagan bo'ladi. Harqanday ishni, kasbning o'ziga yarasha qiyinchiliklari bor, bulardan muommosiz o'ta olishga esa albatta insonda o'zining kasbga bo'lgan muhabbat va ichki motivatsiyasi bo'lishi katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Мирзиёев Ш.М Буюк келажгимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: «Ўзбекистон» 2017. -136 б
2. Айсмонтас Б.Б. “Педагогическая психология”. М.: МГППУ- 2004, 368-б.
3. Бордовская Н.В., Реан А.А., Розум С.И. “Психология и педагогика”. (Серия «Учебник нового Века»). Питер-2002, 432-б.
4. Ю. “Диагностика мотивационно-ценностной сферы в профессиональном самоопределении”. Шадринск-2003, 60-б.
5. Зимняя И.А. “Педагогическая психология”. М.: “Логос” -2005, 384-б.

MATEMATIKA FANINI O'RGATISHDAGI AYRIM TAHLILLAR

Shobiddinova Dilnavoz Toshtemir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

“Matematika va informatika” fakulteti

Matematika va informatika ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: *O'quvchilar tomonidan muntazam bilimlar olinishini ta'minlash, ularda bilim olish ehtiyojini rivojlantirish, tarbiyalash, kasb tanlashga va atrof-olamga ongli munosabat hosil qilish, milliy va umumbashariy qadriyatlarni uzviy birlashtirish asosida o'quvchilarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, o'z vataniga va xalqiga sodiq o'quvchilarni shakllantirishimiz lozim.*

Kalit so'zlar: *Mukammal tizim, iqtisodiyot, fan, texnika, eksperimental tekshirish, kuzatish.*

Annotation: *To ensure regular knowledge of the students, raise high spiritual and moral qualities on students on the basis of integrating national and educational values, to develop the needs of learning, to cultivate, educate, profession, and to manage the national and educational values, o. We need to shape loyal to the homeland and the people.*

Keywords: *A perfect system, economics, science, technique, experimental inspection, monitoring.*

Аннотация: *Для обеспечения регулярных знаний студентов повышают высокие духовные и моральные качества на учащихся на основе интеграции национальных и образовательных ценностей, разработать потребности обучения, культивировать, обучать, профессию и управлять национальными и образовательными ценностями, о отказ нам нужно формировать лояльную родину и людей.*

Ключевые слова: *Идеальная система, экономика, наука, техника, экспериментальная проверка, мониторинг.*

Inson har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizimlarini yaratish, eskirgan taffakur va ijtimoiy xulq - atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohatlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlari asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika, va texnologiyaning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir [1].

Matematikani to'g'ri tushuntirib, o'quvchi bilan ishlash uchun dialektik - material o'qishda matematik qoidalarga yondashish muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, o'quvchilarga hayotiy masalalar va hikoyalar bilan bog'lagan ma'qul. Tabiatdagi

o'Ichovlarning o'zgarishi. Umuman o'qituvchi qulay vaqtlarda matematik fikrlashni o'stirish maqsadida hayotiy va mantiqiy masalalarga to'xtalishi kerak. Masalan: Ko'lda bir o'rdak oldida ikki o'rdak bor, bitta o'rdak orqasida ikki o'rdak bor, ikki o'rdak o'rtasida bitta o'rdak bor. Jami nechta o'rdak bor? Bunday bu kabi masalalar o'quvchilarga matematik fikrlash, fanida ko'p hollardagi yaratuvchanlik qobiliyatlarida va bir vaqtda ularning o'sishiga yordam beradi [2]. O'quvchilarga mustaqillikdan keyingi o'zgarishlarni bu ko'rinishda ko'rsatish juda muhim. Bu holda o'qituvchidan juda aniq sonlarni keltirish talab qilinadi, bu ortiqcha suhbatlashlar olib borishni oldini oladi. Shunisi e'tiborliki, sonlar haqidagi faktlar doim ishonarli bo'ladi. O'quvchilar matematika darslarida va to'garaklarda buyuk matematiklar hayoti va qilingan ishlari haqida gapirishimiz muhim ahamiyatga ega. Jamoa bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish matematikada juda muhim hollarda bir ishni jamoaga to'g'ri taqsimlanishi, bir qiyin masalani bir kishi yecha olmasa ko'pchilik yordamida bu masala yechimini topish mumkin. Bu holda o'quvchi o'ziga berilgan masalaning bir qismini yechishga ma'suliyat bilan yondashadi. Ishni to'g'ri taqsimlanishi yuqori nazoratda ishlashga to'g'ri keladi.

Birinchi navbatda masalaning berilishini o'ylash, o'ziga aniqlashtirib olishi nimani topish kerak.

1) Yechish rejasini tuzish, berilganlarning barchasi yechimda ishtirok yetadimi yoki ortiqchami shuni aniqlash kerak.

2) Masalani qaysi yo'l bilan yechishni aniqlash. Masalani yechishdan oldin o'quvchi ketma – ketlikni tuzib keyin boshlash kerak.

O'quvchilar ikki holatni ham qarashlari kerak, bularni taqqoslashlari va orasidagi bog'lanishlarni tushunishlari lozim. Daftarni tutishiga e'tibor berishi kerak. O'quvchi daftardan tartibli va to'g'ri foydalanishi, yozuvlar shakliga qa'ttiy amal qilishi, formulalarni ramkaga olishi va yechim oxirida tagiga chizishi kerak. Hisoblashlar yoziladigan qoramalar beparvolikni birinchi ko'rinishi hisoblanadi. O'quvchi qaysi qanday degan savollarni ifodalaydi, hisoblarni o'chiradi, tartibsiz yozadi va oxiri o'zi nima yozganini tushunmay qoladi. Berilgan ishi qanday munosabatda ekanini qoralama ifodalaydi. Qoramada ishlash sistemasini yoqlamaymiz lekin qoralama va o'chirgichlar bir xil tartibli ishlatilishi kerak [4-5]. Barcha hisoblashlarni quyidagi tartibda yozishni taklif etamiz. Daftarni sahifasini ikkiga bo'lamiz bir tarafiga barcha oraliq yozuvlarni va tugashini, ikkinchi tarafiga hisoblashlarni yozamiz. Katta hisoblashlarni esa quyidagicha yozsak bo'ladi: asosiy hisoblarni o'nga oraliq hisoblarni chapga keltiramiz. Eslatib o'tamiz, agar qaysi bir hisoblash noto'g'ri keltirilgan bo'lsa, o'quvchi uni tashlab yana qaytadan uni bajaradi, bo'yash mumkin emas. O'quvchi bilishi kerak tashlab ketilganiga u ayibdor emas. Beparvoligi uchun bahosi pasayadi o'quvchidan asosan uyga berilgan chizmalarni talab qilish kerak. Matematikani o'qitish amaliy xarakterga ega va mehnat ta'limi, rasm, tabiatshunoslik, geografiya, tarix, jismoniy tarbiya darslari bilan o'zaro bog'liq bo'lishiga qaramay, aqlan zaif Alohida holatlarni eksperimental tekshirish, kuzatish, bosqichma-bosqich umumlashtirish aqli zaif o'quvchilar uchun tushunarli bo'lib chiqadi. Ta'limning bu usuli sizga matematikani o'qitishni hayot

bilan yangi bilimlarni ilgari olingan bilimlar bilan bog'lashga imkon beradi va ularni ongli ravishda o'zlashtirish shartlarini ham maktab o'quvchilarining ijtimoiy moslashuvining maqbul variantini ham beradi. Inklyuziv (Bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etilishi kerak) ta'limda bolalarni o'qitishning o'ziga xos xususiyati shundaki, intellektual qobiliyati cheklangan o'quvchi normal rivojlanayotgan muhitda bo'ladi. Shunga ko'ra, o'qituvchining oldiga ikkita vazifa qo'yiladi: dars materialini odatdagi rivojlanayotgan o'quvchilarga va imkoniyati cheklangan o'quvchiga, uning moslashtirilgan dasturiga muvofiq etkazish.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. N.K.Razokova va b. Matematika fanlarini turli toifadagi o'quvchilarga o'rgatish. Andijon 2020.

2. National Program of Personnel Training of the Republic of Uzbekistan / Harmoniously developed generation is the basis of development of Uzbekistan. - T.: "O'zbekiston", 1997.

3. M.Tajiyev, K.Mamadaliyev "Designing the process of teaching mathematics" - // textbook. - T.: "Science and technology" 2014.

4. Онарқулов, К., & Рахматов, Ф. НАМЛИКНИ КАМАЙТИРИШДА АЙРИМ УСУЛЛАР. ФЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ФРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ, 293.

5. Rahmonberdievich, R. G. (2016). Installation of the IR dryer of raw cotton. European science review, (5-6), 185-186maktab o'quvchilari mavjud nazariy tushunchalar majmuasini o'zlashtirishlari shart. O'lchovda ipning qalinligi ahamiyatsiz ekanligi inson tarbiyasida to'g'ridan - to'g'ri ko'rinadi.

ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ И ОБОСНОВАННОСТЬ РАСХОДОВ ПРАВИТЕЛЬСТВА США ДЛЯ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА МАРСЕ

Махсудова Тахмина Илгамовна

*Студентка факультета: «Экономика и туризм»,
направление Экономика (по отраслям и сферам),
Бухарский Государственный Университет*

Усманова Азиза Баходировна

*Научный руководитель,
Старший преподаватель кафедры «Экономика»,
Бухарский Государственный Университет*

Ключевые слова: *Марс, бюджет США, поверхность и атмосфера Марса, Жизнедеятельность, SpaceX, технологии, достижения.*

Key words: *Mars, economy of the US, surface and the atmosphere of Mars, vital activity, SpaceX, technologies, achievements.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается вопрос о масштабном проекте правительства США инвестировать огромные ресурсы, стоящих триллион долларов в попытке реализовать освоение Марса. Так что же такое в этой планете? Почему нам вообще надо обеспечивать жизнь на Марсе, когда у нас есть собственная, на Земле? Какие действия проявляются? И какие сложности встречаются на пути?*

Annotation: *This article discusses the issue of a large-scale project of the US government to invest huge resources worth a trillion dollars in an attempt to realize the exploration of Mars. So what is it about this planet? Why do we even need to provide life on Mars when we have our own, on Earth? What actions are manifested? And what difficulties are encountered on the way?*

Четвертая планета, находящаяся от солнца, кратерного цвета с суровыми условиями и климатами уже давно привлекла ученых в попытках изучить ее. Есть утверждения, которые гласят, что Ранняя Земля и ранний Марс различались не слишком сильно. Но вскоре, из-за некоего происшествия, Марс потерял свой облик и превратился в пустую поверхность, заполненная кратерами, каньонами. Моделирование того, как мог выглядеть Марс в далеком прошлом, выполнено по большому счету на основе того рельефа Марса, о котором мы сейчас знаем, а также расчетов того, сколько вообще воды было 2–2,5 млрд лет назад в климатической системе Марса. Когда ученые взяли и распределили эту воду по рельефу Марса, получился гигантский океан, большое количество озер и рек.

Интерес впервые появился в далеких 1960 годах, где также и начали брать первые снимки с космоса. Затем с 70х годов началось углубленное изучение этой

планеты с построением специальных станций. В особенности сейчас, многие учреждения как NASA, SpaceX и т.д. фокусируются на развитии космических технологий для будущих грандиозных открытий. Например, был сооружен американский марсоход Curiosity (Любопытство) который совершил посадку на Красной планете. Согласно исследования американского ученого Чарльза Болдена, миссия Curiosity стала новым шагом к постановленной президентом Бараком Обамой цели - посылке на Красную планету астронавтов. Глава государства оценил работу НАСА очень высоко. "Сегодня на Марсе США вошли в историю", - заявил он. Обама подчеркнул: это достижение показывает необходимость инвестировать средства в инновации, технологии и фундаментальные исследования. Он поздравил всех сотрудников НАСА и заявил, что с нетерпением ждет открытий, которые совершит Curiosity.

Эта Миссия стала одной из самых дорогостоящих за всю историю изучения Марса, ведь на работу ушло 2,5 миллиарда долларов. Соединенные штаты в XXI веке ввели мир в новую эпоху, когда доллары могут печататься бесконечно по триллионы долларов в год и при этом не вызывая такой сильной инфляции как в других странах, где деньги вообще не печатаются. И поэтому, США может себе позволить тратить деньги на такие замысловатые и интересные идеи.

Нил Деграсс Тайсон, американский астрофизик, уже высказался на эту тему: он настроен скептически. Только правительства, считает он, могут вкладывать огромные средства для достижения коммерчески невыгодных целей (а Марс не выглядит коммерчески выгодным). Колумб, говорит Тайсон, плывал на государственные деньги, а не на частные инвестиции. С другой стороны, США могла бы на эти ресурсы обеспечить правильную жизнедеятельность в мире, к примеру, она могла бы дать рабочие места бездомным людям, тем самым образом давая их шанс на правильную жизнь.

Также и есть те, которые против идеи жизнедеятельности на Марсе, как заявил Виктор Хартов: Жизни на Марсе не станет. Не те условия. Необходимо поначалу изучить законы Земли Марса, а также других соседних планет, так как с одной стороны Марса окружает ад песчаный, а с другой ад кислотный. Надо также учесть, что Марс полон радиацией, что не гарантирует безопасности для человека. Нельзя повторить катастрофическое происшествие в Чернобыле. Более того, погода может варьироваться от -150 С до +20 С.

В настоящий момент самый богатый человек Илон Маск, является предпринимателем многих крупных фирм, в том числе и SpaceX, которая фокусируется на построении новых космических оборудований и обеспечении жизни на Марсе. Он утверждает, что есть две причины для колонизации Марса. Первая – защитная. Мы должны защитить человечество перед лицом возможной гибели Земли. Но есть и другая причина. Это (путешествие на Марс) будет самым великим приключением из всех, когда-либо происходивших. Это будет поводом для того,

чтобы просыпаться по утрам. Вы просыпаетесь и говорите себе: «Скоро произойдет кое-что великое!» .

По словам ученых, многие проблемы можно решить, например, достаточно поднять среднюю температуру этой планеты на 4 градуса, чтобы растаял CO₂, после чего давление может вырасти.

Если посмотреть с одного угла, трудно верить, что такой масштабный проект может произойти, хотя если оглядеться в историю, то мы еще не могли представить себе такую современную жизнь полную технологиями и возможностями, и вот сейчас, мы живём с этим, как само собой разумеющееся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Bakhadirova, U. A. ., & Hasanova, A. D. . (2022). The Role of the State in Increasing Tourism Opportunities. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 2(12), 175–178. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/1354>
2. <https://festivalnauki.ru/media/articles/interesno-o-nauke/koloniya-na-marse-k-2050-godu-postroit-li-ilon-mask-gorod-na-krasnoy-planete/>
3. <https://www.km.ru/science-tech/2020/01/22/roskosmos/868353-koloniya-na-marse-k-2050-godu-postroit-li-ilon-mask-gorod-n/>
4. <https://rg.ru/2012/08/07/marsohod.html>

ЭКСКАВАТОР ЧЎМИЧ ТИШЛАРИ МАТЕРИАЛЛАРИНИНГ МАКРО- МИКРОСТРУКТУРАСИНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ

Ш.Х.Йўлдашев

*Анджон машинасозлик институти “Технологик машиналар ва жиҳозлар”
кафедраси доценти.*

Х.А.Алижонова

*Анджон машинасозлик институти “Технологик машиналар ва жиҳозлар”
йўналиши 2-курс талабаси*

Аннотация: *Мақолада экскаватор чўмич тишларининг ейилган ишчи юзаларини пайвандлаш йўли билан қайта тиклаш масаласи ёритилган. Чўмич тишларининг ишчи юзаси бир қанча омиллар таъсирида ейилади, бу эса тош-тупроқ қазिश ишларининг самарадорлигини пасайишига олиб келади. Буни олдини олиш учун ейилган тишларга қоплама қоплаш, уни янгиси билан алиштиришга нисбатан анча арзон тушишига эришилади. Синовлар натижасида пайвандлаб қопланган чўмич тишларининг спектраль таҳлил асосида кимёвий таркибини аниқлаш, Роквелл пресси ёрдамида қаттиқликларини аниқлаш устида олиб борилди. Амалга оширилган синов натижаларига кўра эритиб қопланган турли таркибдаги қаттиқ қотишмали легирловчи элементларни қўллаш бўйича тавсиялар берилган.*

Аннотация: *В статье рассматривается вопрос восстановления зубьев ковша экскаваторов путем наплавки изношенных рабочих поверхностей. Рабочая поверхность зубьев ковша под действием нескольких факторов изнашивается, что приводит к снижению эффективности выемки грунта и камня. Чтобы предотвратить это, наплавка зубов достигается с гораздо меньшими затратами, чем замена его на новый. В результате испытаний химический состав наплавленных зубьев ковша был определен на основе спектрального анализа, а их твердость - на прессе Роквелла. По результатам испытаний даны рекомендации по использованию твердосплавных легирующих элементов различного состава.*

Annotation: *The article discusses the issue of restoration of excavator bucket teeth by surfacing worn working surfaces. The working surface of the bucket teeth under the influence of several factors wears out, which leads to a decrease in the efficiency of digging soil and stone. To prevent this, the hard facing of the teeth is achieved at a much lower cost than replacing it with a new one. As a result of the tests, the chemical composition of the weld-on bucket teeth was determined on the basis of spectral analysis, and their hardness was determined using a Rockwell press. Based on the test results, recommendations were given on the use of carbide alloying elements of various compositions.*

Калит сўзлар: *пайвандлаб қоплаш, экскаваторларнинг чўмич тишлари, кимёвий таркиби, қаттиқлик.*

Ключевые слова: *наплавки, зубьев ковша экскаваторов, химический состав, твердость.*

Key words: *surfaces, excavator bucket teeth, chemical composition, hardness.*

КИРИШ

Ҳозирги кунда республикамизда машинасозлик саноати ва ишлаб чиқариш жадал суръатда ривожланиб бормоқда. Бундай ишларнинг замирида инновацион ғояларнинг кенг жорий этилаётгани асосий сабаб бўлмоқда. Инновациянинг ривожланиши эса олимлар томонидан олиб борилаётган илмий изланишлар натижаларига боғлиқ бўлади. Саноат ишлаб чиқаришини ривожланиши билан унда янги муаммолар ҳам юзага чиқаверади. Бунга мисол қилиб машинасозликнинг турли соҳаларида ишлатиладиган техникаларнинг ишчи органларини тез ейилиб ишдан чиқишини кўрсатиш мумкин. Айниқса йўл-қуриш ва тош-тупроқ қазиб машиналари ишчи органлари деталларининг иш муддати тугамасдан тез ейилиб кетиши долзарб масалалардан ҳисобланади [1,2,3,4,5,6].

Тадқиқотлар олиб боришда ресурстежамкор технологиялар яратиш асосида олиб борилган бўлиб, унинг натижасида ишлаб чиқилган технологиялар олдинга қўйилган вазифаларни ҳал қилишда меҳнат, энергия ва металл сарфини камайтириш, деталлар ресурсини ошириш ва четдан олиб кирилаётган қимматбаҳо машина деталларини кескин қисқартириш каби вазифаларни ҳал қилади [7,8,9,10,11,12,13,14,15,16,17,18,19].

Юқоридагилардан келиб чиқиб, экскаваторларнинг чўмич тишлари ва уларнинг ишчи юзасига пайвандлаб қопланадиган материалларнинг макро ва микроструктурасини аниқлаш бўйича тажрибалар ўтказилди.

Намуналарнинг макро-микроструктураларини А13.0201-В2 русумли металлографик микроскоп ёрдамида ўрганилди (1-расм).

1- расм. Металлографик микроскоп А13.0201-В2

А13.0201-В2 металлографик микроскоп метал ва қотишмаларнинг микроструктураларини нурни бурчак остида ва тўғри чизиқли ёруғ майдонда нурнинг қайтарилиши ҳисобига кўриш ва суратга олишга мўлжалланган.

А13.0201-В2 металлографик микроскопнинг техник кўрсаткичлари 1-жадвалда келтирилган.

А13.0201-В2 металлографик микроскопнинг техник кўрсаткичлари.

1-жадвал

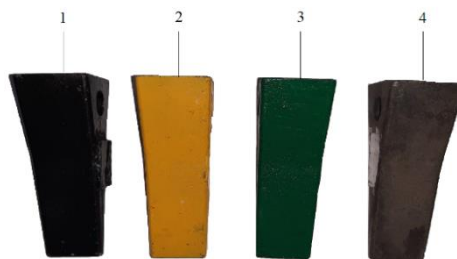
Параметрларининг номланиши	
Окулярнинг катталаштириш даражаси, марта	WF10x/18 мм
Объективнинг катталаштириш даражаси, марта	10x/0,25; 20x/0,40; 40x/0,60; 100x/ 1,25
Филтрланиши	4 хил
Яқинлаштириш даражаси	0,002 мм
Микроскопнинг револьвер каллаги	4
Ишлаш босқичи	180x150 мм
Нур манбаи	6V20W

Лаборатория тадқиқотларини ўтказиш учун экскаватор чўмич тишлари ва уларнинг намуналарига пайвандлаб қопланган қатламнинг микроструктураларини ўрганиш мақсадида микрошлифлар тайёрланди (2-расм).

2-расм. Юза қисмига маълум таркибли қаттиқ қотишма ҳосил қилувчи материаллар пайвандлаб қопланган микрошлиф намуналари

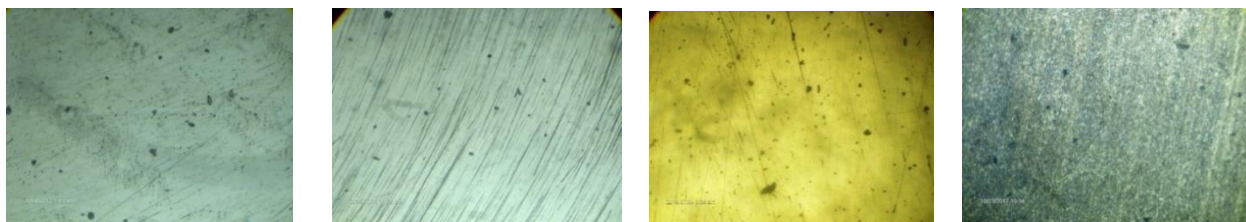
Тадқиқотлар ўтказиш учун Республикамизнинг Фарғона водийси вилоятларида тош-тупроқ қазишда қўлланилаётган экскаватор чўмич тишларидан намуналар танлаб олинди (3-расм).

1 – 110Г13Л (Гадфильд) пўлатидан қуйиб тайёрланган ва тобланган чўмич тиши (Корея); 2 – 110Г13Л (Гадфильд) пўлатидан қуйиб тайёрланган аммо тобланмаган чўмич тиши (Хитой); 3 – 110Г13Л (Гадфильд) пўлатидан қуйиб тайёрланган аммо тобланмаган чўмич тиши (Ўзбекистон); 4 – 45Г пўлатидан қуйиб тайёрланган чўмич тиши (Ўзбекистон);

3-расм. Экскаватор чўмич тишларидан олинган намуналар

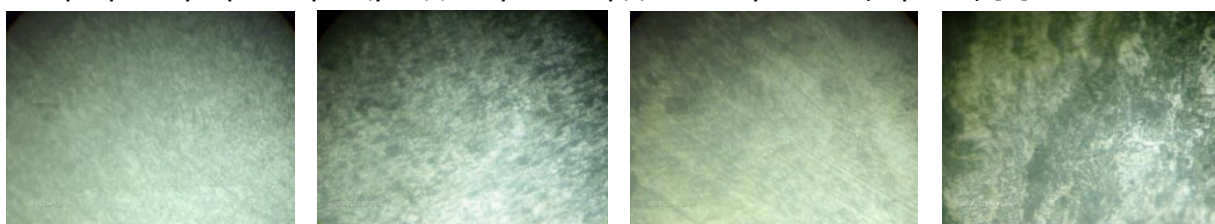
Намуналар микроструктураларининг таҳлили. Юқоридаги экскаватор чўмич тишларининг микроструктураси 3-расмда келтирилган.

1 намуна x100 № 2 намуна x100 № 3 намуна x100 № 4 намуна x100

4-расм. Намуналарнинг 100 марта катталаштирилган микроструктуралари.

ГОСТ 2176-77 бўйича тайёрланган экскаватор чўмич тиларининг структурасини ўрганиш учун тайёрланган микрошлифларнинг микроскоп остида олинган микрофотографиялари қуйидаги расмларда келтирилган (5-расм) [2].

№ 1 намуна x300 № 2 намуна x300 № 3 намуна x300 № 4 намуна x300

5-расм. Намуналарнинг 300 марта катталаштирилган микроструктуралари.

Пайвандлаб қопланган намуналарнинг материали структурасини ўрганиш натижалари. Экскаватор чўмич тишларининг ишчи юзаларига электр-ёй ёрдамида ва ҳимоя гази муҳитида Т-590, Т-620, JSL-422 электродлари ва ПГ-ФБХ-6-2, ПГ-СР-4, Сормайт каби кукунсимон композицион материаллар ҳамда уларнинг маълум комбинациядаги аралашмалари пайвандлаб қопланди ва улардан микрошлифлар тайёрланиб материаларининг микроструктуралари ўрганилди (6-расм).

а) Намунанинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат эканлиги, қаттиқлиги HRA41-43, пайвандланган юзаси сорбит+карбид структурага эга бўлиб қаттиқлиги HRA81 – 84 (HRC56-58)га тенглиги аниқланди.

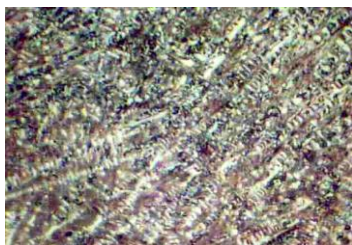
б) Намунанинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат бўлиб, қаттиқлиги HRA43-45, пайвандланган юзаси сорбит+карбид структурага эга бўлиб қаттиқлиги HRA78 – 80 (HRC54-56)га тенглиги аниқланди.

с) Намунанинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат бўлиб, қаттиқлиги HRA41-44, пайвандланган юзаси сорбит+карбид структурага эга бўлиб қаттиқлиги HRA78 – 80 (HRC54-56)га тенглиги аниқланди.

д) Намунанинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат бўлиб, қаттиқлиги HRA40-42, пайвандланган

юзаси сорбит+карбид структурага эга бўлиб қаттиқлиги HRA75 – 77 (HRC50-53)га тенглиги аниқланди.

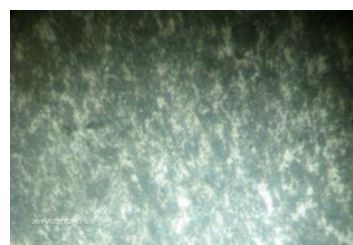
е) Намунанинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат бўлиб, қаттиқлиги HRA43-45, пайвандланган юзаси сорбит+карбид структурага эга бўлиб қаттиқлиги HRA73-75 (HRC49-52)га тенглиги аниқланди.

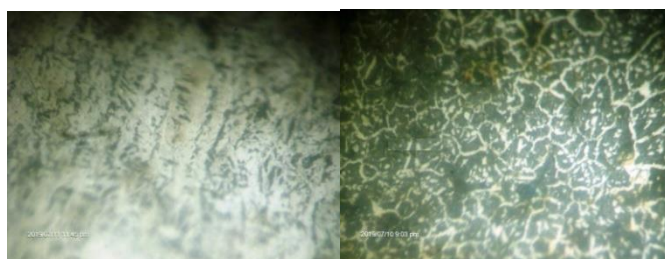
а) намуна x500

б) намуна x500

с) намуна x500

д) намуна x500

е) намуна x500

а) Т-590 электрод намунаси; б) Т-620 электрод намунаси; в) JSL 422+ ПГ-СР-4 (10 фоиз) + ПГ-ФБХ-6-2 (90 фоиз) намуна; д) JSL 422 + ПГ-СР-4 (20 фоиз) + ПГ-ФБХ-6-2 (80 фоиз) намуна; е) JSL 422+ ПГ-СР-4 (10 фоиз) + Сормайт (45 фоиз) + ПГ-ФБХ-6-2 (45 фоиз) намуна намуна.

6-расм. Пайвандлаб қопланган намуналарнинг 500 марта катталаштирилган микроструктуралари

Намуналарнинг пайванд қатламида сорбит структуранинг ҳосил бўлишига асосий сабаб пайвандланган юзанинг совиш тезлигида эканлиги билан изоҳланади. Структурадаги оқ жойлар феррит ва никеллар ҳисобига ҳосил бўлган. Нисбатан қорароқ жойлар цементит ва хром, титан, марганец, кремний каби элементларнинг карбидларидан иборат. Юқоридаги пайвандлаб қоплаш материаллари гетероген структура ҳосил қилади.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

1. Экскаватор чўмич тишлари намуналари ва уларнинг юзаларига пайвандлаб қопланган материаллар микроструктураларини ўрганиш натижасида, JSL 422 қопламали электроди билан ПГ-СР-4 (10 фоиз) + ПГ-ФБХ-6-2 (90 фоиз) металл кукунларининг аралашмаси билан пайвандлаб қопланган намуна танлаб олинди ва унинг бошья параметрлари асосланди.

2. Намуналарнинг микроструктураси ўрганилганда унинг асосий метали перлит+феррит структурадан иборат бўлиб, пайвандлангандан сўнг эса детал намунасининг юзаси сорбит+карбид структурага эга эканлиги аниқланди.

3. Микроструктураларда кўринган оқ жойлар феррит ва никеллар ҳисобига, нисбатан қорароқ жойлар эса цементит ва хром, титан, марганец, кремний каби элементларнинг карбидларидан иборат эканлиги ҳамда гетероген структура ҳосил қилиши аниқланди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Qosimov K. et al. RESEARCH OF THE CHEMICAL COMPOSITION OF THE WORKING SURFACE OF THE GIN GRATE WHICH IS RESTORED BY WELDING //Textile Journal of Uzbekistan. – 2019. – Т. 8. – №. 1. – С. 26-31.

2. КОСИМОВ К. З. и др. ПЕРСПЕКТИВЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ИЗНОШЕННЫХ ДЕТАЛЕЙ МАШИН НАПЛАВКОЙ КОМПОЗИЦИОННЫХ ПОРОШКОВЫХ МАТЕРИАЛОВ //Вестник Башкирского государственного аграрного университета. – 2017. – №. 3. – С. 54-59.

3. Qosimov K., Sh Y. Erosion of the working surface of the metal to weld sheeting with the metal powder and surpassing solid for metals' erosion //International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology. – 2019. – Т. 6. – №. 10. – С. 11147-11152.

4. Masharipov M. N. et al. INCREASING THE STRENGTH OF WORN PARTS WITH COMPOSITE MATERIALS //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. – 2020. – Т. 16. – №. 2. – С. 168-172.

5. Yuldashev S. et al. RECOVERY OF WORN PARTS BY ELECTRODES //Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers. – 2020. – Т. 16. – №. 3. – С. 149-153.

6. Kosimov K. et al. RESEARCH RESULTS ON STRUCTURE AND PROPERTIES OF COATINGS OBTAINED BY CONTACT WELDING OF POWDER COMPOSITE MATERIALS

7. Игамбердиев М. К., Исабоев Т. М., Кодиров Н. У. У. Недостатки технологии обработки хлопка-сырца и пути их преодоления //Universum: технические науки. – 2020. – №. 6-2 (75). – С. 36-39.

8. Халматов М. М. и др. ВЛИЯНИЕ ДЕРЕВЯННЫХ НАСАЖДЕНИЙ НА СОСТАВ И ЧИСТОТЫ ВОЗДУХА //Научно-практические пути повышения экологической устойчивости и социально-экономическое обеспечение сельскохозяйственного производства. – 2017. – С. 113-115.

9. **Тохиржон.Исабоев** PAYVAND BIRIKMLARANI MEХANIK XUSUSIYATLARINI [Journal]. - АНДИЖАНСКИЙ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ : Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyani, 2021-yil йил. - 27-29 октябрь : Vols. 1-2.

10. **Мехмонович Исабоев Тохиржоа** ВОЗДУХООЧИСТИТЕЛЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ПОМЕЩЕНИЯ [Журнал]. - АНДИЖАНСКИЙ МАШИНОСТРОИТЕЛЬНЫЙ ИНСТИТУТ : Международной научно-практической конференции по теме, 2021 год г.. - 27-29 октябрь, : Т. 1-2-том.

11. Умарова Ш. О., Умаров А. М. У. Нагрев и плавление электродов с экзотермической смесью в покрытии //Universum: технические науки. – 2020. – №. 1 (70). – С. 33-36.
12. Хошимов Х. Х., Юлдашев Ш. Х. Восстановление изношенных колосников при производстве хлопка в хлопчатобумажной промышленности : дис. – Белорусско-Российский университет, 2019.
13. Xamidjanovich X. X. Improvement of the working chamber of the saw gin //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 12. – №. 4. – С. 297-299.
14. Xamidjanovich X. X. et al. Restoration Erosion Working Surface Of Gin Rib By Welding Process //The American Journal of Engineering and Technology. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 153-159.
15. Йўлдашев Ш.Х. Пайвандлаб қопланган экскаватор чўмич тишларини кимёвий таркиби ва қаттиқлигини ўрганиш натижалари [Journal]. - Тошкент : ТошТЙМИ ахбороти, 2020 йил. - 153-158 : Vol. 4.
16. Йўлдашев Ш.Х. Пайвандлаб қопланган экскаватор чўмич тишларини лаборатория шароитида ейилишга синаш натижалари [Journal]. - Тошкент : ТошТЙМИ ахбороти, 2020 йил. - 159-164 : Vol. 4.
17. Йўлдашев Ш.Х. Ейилган деталларни металл кукунлари билан пайвандлаб қоплаб, пухталигини ошириш истиқболлари [Journal]. - Фарғона : Фарғона политехника институти илмий-техника журнали, 2020 йил. - 100-103 : Vol. 24.
18. Йўлдашев Ш.Х. Металларни лаборатория шароитида ейилишга синаш машинасининг технологик тавсифи [Journal]. - Фарғона : Фарғона политехника институти илмий-техника журнали, 2020 йил. - 169-170 : Vol. 24.
19. Йўлдашев Ш.Х. Ш.Х. Йўлдашев [Journal]. - Наманган : НамМТИ илмий-техника журнали, 2021 йил. - 391-396 : Vol. 2.
20. Йўлдашев Ш.Х. Экскаватор чўмич тишлари материалларининг макро-микроструктурасини ўрганиш натижалари [Conference] // Электротехника, электромеханика, электротехнологиялар ва электротехника материаллари, республика илмий-амалий анжумани АндМИ – Андижон. - Андижон : АндМИ, 2021. - Vol. 1.
21. Йўлдашев Ш.Х. Материалларни абразив муҳитда ейилишга синаш учун қурилма [Conference] // Электротехника, электромеханика, электротехнологиялар ва электротехника материаллари, республика илмий-амалий анжумани АндМИ – Андижон. - Андижон : АндМИ, 2021. - Vol. 2.
22. Йўлдашев Ш.Х. Экскаваторларнинг чўмич тишларини автоматик пайвандлаб қоплаш қурилмаси [Conference] // Технологик жараёнларни автоматлаштириш тизимларини ишлаб чиқаришнинг ривожланишдаги ўрни ва вазифалари, республика илмий-амалий анжумани ФарПИ – Фарғона. - Фарғона : ФарПИ, 2021. - Vol. 1.

23. Йўлдашев Ш.Х. Экскаватор чўмич тишларини қайта тиклаш учун пайвандлаш материалларини танлаш ва асослаш [Conference] // Рақамли технологиялар, инновациялар ва уларни ишлаб чиқариш соҳасида қўллаш истиқболлари, халқаро илмий-амалий анжумани АндМИ – Андижон. - Андижон : АндМИ, 2021. - Vol. 1.

24. Йўлдашев Ш.Х. Химоя газлари ёрдамида пайванд чок сифатини орттириш йўллари [Конференция] // Илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришни инновацион ривожлантиришдаги замонавий муаммолар, халқаро илмий-амалий анжумани АндМИ – Андижон. - Андижон : АндМИ, 2020. - Т. 5.

25. Йўлдашев Ш.Х. Республикамиз шароитида йўл қуриш ва тош-тупроқ қазиш машиналаридан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати, уларнинг ишончилилик кўрсаткичларига таъсир этувчи омилларнинг тахлили [Conference] // Илм-фан, таълим ва ишлаб чиқаришни инновацион ривожлантиришдаги замонавий муаммолар, халқаро илмий-амалий анжумани АндМИ – Андижон. - Андижон : АндМИ , 2020. - Vol. 1.

26. Yuldashev Sh. Summary of research on the causes, types and quantities of wear of road construction and rock excavation machine parts [Журнал]. - India : International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology, 2020 г.. - 13347-13351 : Т. 7.

27. SH.X YULDASHEV Increasing the durability of eroded parts by welding the surface of them with covered electrodes [Журнал]. - India : INTERNATIONAL JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH IN SCIENCE, ENGINEERING AND TECHNOLOGY, 2019 г.. - 11779-11784 : Т. 6.

28. Davidboev B. et al. Research of lateral assembly of the belt in flat-belt transmissions and transport mechanisms //International Journal of Scientific and Technology Research. – 2020. – Т. 9. – №. 1. – С. 3666-3669.

29. Набиев Т. С., Эркабоев Х. Ж., Махмудов И. Р. О квадратно-гнездовом способе посева семян хлопчатника //Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. – 2020. – С. 62-65.

30. Sotvoldiev A. E., Yusupov S. M., Maxmudov I. R. Research and testing of welding modes for quality formation of the root joint //Scientific-technical journal. – 2019. – Т. 2. – №. 4. – С. 138-141.

31. Халилов Ш. З., Гаппаров К. Г., угли Махмудов И. Р. Влияние травмирования и способов обмолота семян пшеницы на их биологические и урожайные свойства //Журнал Технических исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 1.

32. Юсупов С. М., Сотволдиев А. Э. Внедрение керамических сварочных подкладок в Узбекистане //Наука, техника и образование. – 2018. – №. 3 (44). – С. 33-35.

33. Набиев Т. С., угли Махмудов И. Р. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДАВЛЕНИЯ ПРИ ПРЕССОВАНИИ ПОРОШКОВЫХ МАТЕРИАЛОВ //Журнал Технических исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 1.

34. угли Махмудов И. Р., Умаров Э. С., Гаппаров К. Г. АНАЛИТИЧЕСКАЯ И МОДЕЛЬНАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ КИНЕМАТИЧЕСКИХ СХЕМ РАВНОМЕРНО ПЛОТНОГО ПРЕССОВАНИЯ ПОРОШКОВЫХ МАТЕРИАЛОВ //Журнал Технических исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 1.

35. Фархшатов М. Н., Косимов К. Пути повышения ресурса рабочих органов почвообрабатывающих машин на примере республики Узбекистан //Современное состояние, традиции и инновационные технологии в развитии АПК. – 2018. – С. 193-196.

36. Косимов К. Обоснование показателей и режимов восстановления деталей электроконтактной приваркой порошковых покрытий: Автореф. дисс. канд. техн. наук. Ульяновск, 1989. – 1989.

37. Косимов К. Теоретические предпосылки кратного увеличения ресурса восстановленных деталей машин //Труды ГОСНИТИ. – 2011. – Т. 108. – С. 260-265.

38. Косимов К., Юсупов Х., Косимова М. К. Композиционные материалы для восстановления деталей машин //Техника в сельском хозяйстве. – 2006. – №. 6. – С. 36-37.

39. Косимов К. и др. Механизм износа наплавленных покрытий из твердосплавных композиционных материалов //Вестник Башкирского государственного аграрного университета. – 2015. – №. 1. – С. 89-93.

40. Косимов К. и др. Композиционные порошковые материалы для упрочения поверхностей деталей машин //Российский электронный научный журнал. – 2013. – №. 5. – С. 14-20.

41. Abralovich A. M. et al. Cotton Seed Preparation By Roasting //Open Access Repository. – 2022. – Т. 8. – №. 04. – С. 195-198.

42. Мамаджанов П. С. и др. СТРУКТУРА ПОВЕРХНОСТНОГО СЛОЯ ДЕТАЛЕЙ, УПРОЧНЕННЫХ КОМПОЗИЦИОННЫМИ МАТЕРИАЛАМИ ЭЛЕКТРОКОНТАКТНОЙ ПРИВАРКОЙ СПЕЧЕННЫХ ПОРОШКОВЫХ ЛЕНТ //Вестник Башкирского государственного аграрного университета. – 2016. – №. 1. – С. 84-88.

43. Косимов К. З., Абдулхакимов Ш. А., Тухтасинов О. У. У. Результаты исследований по сокращению выплесков и искр в процессе точечной контактной сварке //Universum: технические науки. – 2019. – №. 11-1 (68). – С. 28-32.

44. Каххаров У., Исмоилов А. И., Мамаджанов П. С. К вопросу проектирования водных электростанций малой (небольшой) мощности //Российский электронный научный журнал. – 2013. – №. 5. – С. 9-13.

45. Косимов К. Технологическое обеспечение поверхностной прочности деталей машин //Техника в сельском хозяйстве. – 2007. – №. 4. – С. 27-29.

46. Akbarali R. EKSKAVATORLARNING CHO 'MICH TISHLARINI VA YEYILISHGA CHIDAMLI PAYVANDLASH MATERIALLARNI TARKIBINI VA QATTIQLIGINI ANIQLASH NATIJALARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 364-366.

47. Karimovna K. M., Azimovich A. S., Oglu K. N. U. The results of researches on wear of Welding flat parts by contact Welding. – 2022.
48. Muysinov A. S., Abdullayev S. A. Calculation Of Resources of Parts of The Type Shaft of Agricultural Equipment //Texas Journal of Multidisciplinary Studies. – 2021. – Т. 3. – С. 62-65.
49. Ч.Х.Кучкарова, А. Ш.Абдуллаев. .Оқова сувларини тозалашда сув ўсимликларини ва сув ўтларини ахамияти Ўзбекистон аграр фани хабарномаси 4/2 (78) 2019 УДК577.11.
50. А.Рахимов. А.Ш.Абдуллаев. У.Усмонов Хаётийлик белгилари хақида. Андижон машинасозлик институти. "Замонавий ишлаб чиқаришнинг иш самарадорлиги ва энерго ресурс тежам-корлигини ошириш муаммолари"3-4 октябрь 2018 йил Андижон.3 Шуъба.
51. А.Ш.Абдуллаев. Пўлатларнинг пайвандланувчанлик хусусиятларининг тахлили. Наманган муҳандислик-технология институти илмий-техника журнал и Том-6 №2 Махсус сон 2022 й.
52. А.Ш.Абдуллаев. Payvand birikmlarini mexanik xususiyatlarini aniqlash usullari. Yangi o'zbekistonda islohotlarni amalga oshirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya Texnologiyalaridan foydalanish» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy ilmiy maqolalar to'plami 27-29-oktabr, 2021-yil Andijon, O'zbekiston
53. К.К.осимов. А.Муйдинов. А.Ш.Абдуллаев Машина деталлари ейилишини Илм-фан таълим ва ишлаб чиқаришнинг инновацион ривожлантиришдаги замонавий муаммолар мавзусида халқдро илмий амалий конференция. Андижон 2020 й.
54. N.X. Qirg'izaliyev T.Isaboev SH.Abdullayev. Пайванд бирикмадаги Нуксонлар ва пайвандлаш сифатининазорат килиш
55. Murodiljon K., Gulhayo K., Bobur K. Solve some chemical reactions using equations //European Journal of Business Startups and Open Society. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 45-48.
56. Xalilov M.D., Komiljonov B.K., Komolova GS GARMONIK SKALIAR VIBRASYONLARNING KOMPLEKSI VA VEKTOR FOYDALANISHI //Miasto Przyszłości. - 2022. - Т. 24. - S. 341-344.
57. Джалилова Т. А., Комолова Г. Ш. К., Халилов М. Д. У. О РАСПРОСТРАНЕНИИ СФЕРИЧЕСКОЙ ВОЛНЫ В НЕЛИНЕЙНО-СЖИМАЕМОЙ И УПРУГОПЛАСТИЧЕСКОЙ СРЕДАХ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 3. – С. 87-92.
58. Komolova G., Xalilov M., Komiljonov B. Tenglamalar yordamida ba'zi kimyoviy reaksiyalarni yechish // Yevropa biznes startaplari va ochiq jamiyat jurnali. - 2022. - 2-jild. - Yo'q. 1.

59. Комолова Г., Халилов М. Stages of drawing up a mathematical model of the economic issue //Journal of ethics and diversity in international communication. Испания-2022.

60. Komolova G. H. Komolova Gulhayo, Xalilov Murodil, Komiljonoa Bobur, "Ba'zi kimyoviy reaksiyalarni tenglamalar yordamida yechish". EVROPA JURNALI. - T. 2. - Yo'q. 1. - S. 45-48.

61. Durbek o'g'li X. M., Komiljon o'g'li K. B. DIFFERENSIAL TENGLAMAGA OLIV KELUVCHI BA'ZI MASALALAR //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 15-19.

62. Murodiljon K., Donyorbek T. Experience In Using The Relationship Between Mathematics And Physics In Shaping The Concept Of Limit //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2021. – Т. 1. – №. 6. – С. 212-215.

63. Durbek o'g'li X. M., Ibragimjon o'g'li M. S. MATRITSA YORDAMIDA ELEKTR TOKINI ANIQLASH //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – С. 223-226.

64. Djalilova T., Komolova G. Solution of the energy equation of a two-phase medium taking into account heat transfer between phases //INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES, ISSN. – 2021. – С. 2349-7793.

65. Авершьев С. П. и др. Динамическое расширение сферической и цилиндрической полости в нелинейно-сжимаемой пластической среде //Узбекский журнал «Проблемы механики». – 1999. – №. 2-3. – С. 9.

66. Abdujalilovna D. T. On Cratering In A Flat Barrier Upon Impact Of A Spherical Particle //Journal of Pharmaceutical Negative Results. – 2022. – С. 2068-2071.

67. Атабаев К., ДЖАЛИЛОВА Т. Исследование материалы частиц на параметры кратерообразования в плоской мишени при высокоскоростном ударе //Российский электронный научный журнал. – 2015. – №. 2. – С. 88-98.

68. Xalilov M. D., Sayidjonova M. T.. Matritsalarining iqtisodiyotdagi tadbirlari. International Scientific and Practical Conference "Modern Psychology and Pedagogy: problems and solutions". 2023. 15-19.

69. Халилов М. Д., Комилжонов Бю К.. Об особых точках решений многомерной системы в комплексной области. ["USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE](#). 2023.

70. Атабаев К., Джалилова Т. А. РАСЧЕТ ПАРАМЕТРОВ ПРЕГРАДЫ КОНЕЧНОЙ ТОЛЩИНЫ ПРИ СОУДАРЕНИИ СО СФЕРИЧЕСКОЙ ЧАСТИЦЕЙ //Российский электронный научный журнал. – 2014. – №. 7. – С. 60-65.

71. Атабаев К., Джалилова Т., Мусабаев Б. Распространение волн вблизи расширяющейся полости при камуфлетном взрыве //Российский электронный научный журнал. – 2013. – №. 5. – С. 4-8.

72. Атабаев К., Джалилова Т. А. ЧИСЛЕННЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ СОСТАВЛЯЮЩИХ ВНУТРЕННЕЙ ЭНЕРГИИ И РАЗМЕРОВ КРАТЕРА В ПЛОСКОЙ ПРЕГРАДЕ ПРИ